

**3(57)
2011**

Науково-популярний журнал

Воєнна історія

Заснований у 2002 році

Засновник – Всеукраїнська громадська організація

«Український інститут воєнної історії»

Виходить 6 разів на рік

Головний редактор – Сергій ЛИТВИН,
доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Печенюк І.С., кандидат історичних наук, заступник головного редактора

Вознюк Ю.С., відповідальний секретар

Бадах Ю.Г., доктор історичних наук

Бережинський В.Г., кандидат історичних наук

Верстюк В.Ф., доктор історичних наук

Веденєєв Д.В., доктор історичних наук

Гутковський В.В., кандидат історичних наук

Карпов В.В., кандидат історичних наук

Лисенко О.Є., доктор історичних наук

Пилявець Р.І., кандидат історичних наук

Савченко Г.П., кандидат історичних наук

Савчук Ю.К., кандидат історичних наук

Сідак В.С., доктор історичних наук

Стороженко І.С., доктор історичних наук

Чухліб Т.В., доктор історичних наук

УДК 35(091) (05)

*Літературний редактор Наталія Троян
Макет і верстка Роман Івах*

Оригінал-макет виготовлено ЛА «ПІРАМІДА»

**Адреса редакції:
м. Київ, вул. Грушевського, 30/1, кім. 101.
Телефон головного редактора (067) 974-15-82**

Електронна адреса: serlytvyn@ukr.net

Наш сайт: www.warhistory.ukrlife.org

Журнал зареєстровано в Державному комітеті інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України, свідоцтво КВ № 5852.

Журнал є фаховим виданням у галузі історичних дисциплін
(Постанова Президії ВАК України від 15 січня 2003 р. № 1/05/1)

Схвалено Вченою радою
Українського інституту воєнної історії
(протокол № 5 від 21.02.2011 р.)

За достовірність фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела відповідають автори публікацій. Редакція зберігає за собою право рецензування, редагування та скорочення статей без згоди автора, може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи поглядів автора.

Рукописи не повертаються. Редколегія не обов'язково поділяє погляди авторів публікованих матеріалів.

Підп. до друку 15.06.2011 р. Формат 70×100/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 7,8. Обл.-вид. арк. 9,2.

Тираж 500 прим. Зам. № 369.

ЛА «Піраміда», ДК № 356 від 12.03.2001.

79006, м. Львів, вул. Промислова, 45.

ЗМІСТ

СЛОВО ДО ЧИТАЧА.....	4
ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ	5
ПИЛЯВЕЦЬ Р. ВІЙНА, НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ТА ПОЗИЦІЯ ІСТОРИКА.....	5
ЛИТВИН С. УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВ'ЯЗАННЯ ВІЙНИ МІЖ НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ ТА РАДЯНСЬКИМ СОЮЗОМ	11
КОВТУН Ю. БІЙ ПІД ВИТИЧНО. МАЛОВІДОМА СТОРІНКА РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1939 РОКУ	21
ПАШКОВЕЦЬ М. ПЕРША ТАНКОВА БИТВА НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В РАЙОНІ ЛУЦЬК–БРОДИ–ДУБНО	26
ВЕДЕНЄЄВ Д. ПЕРЕБУДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ТА ВІЙСЬК ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941–1942 РР.).....	33
КОВАЛЬЧУК В. ВИКОРИСТАННЯ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ, ВІЙСЬКОВИХ НАГОРОД І ПЕЧАТОК У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ І УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ.....	43
ВІЙСЬКОВИЙ ПАНТЕОН	50
ХАРЧУК Х. ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ НА ЯНІВСЬКОМУ ЦВИНТАРІ У ЛЬВОВІ	50
ПОСТАТІ	56
КАЛБЕРДА Ю. ВАСИЛЬ ДЕМЕНЮК. СМЕРТЕЛЬНИЙ ДВОБІЙ УКРАЇНСЬКИХ АСІВ.....	56
ВІЙСЬКОВА ОСВІТА	62
БЛИК А. ВИЩА ВІЙСЬКОВА ТА ЦИВІЛЬНА ОСВІТА В УКРАЇНІ У ПЕРЕДВОЄННІ ТА ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ.....	62
АРХІВИ, ДОКУМЕНТИ	68
ЛИСТУВАННЯ ПІДПІЛЛЯ ОУН(Б) НА ВОЛИНІ ТА ПОЛІССІ. (Упоряд. КОВАЛЬЧУК В., ОГОРОДНИК В. (ЗАКІНЧЕННЯ)).....	68
ОФІЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ	93
РОЗПОРЯДЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ «ПРО ДОДАТКОВІ ЗАХОДИ З ПОШУКУ, ДОСЛІДЖЕННЯ І ВПОРЯДКУВАННЯ МІСЦЬ ПОХОВАНЬ ЖЕРТВ ВІЙНИ, ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ ТА ІНШИХ ТРАГЕДІЙ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ».....	93
ДО ВІДОМА АВТОРІВ	95

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Шановний читачу!

70 років тому, 22 червня 1941 року нападом нацистської Німеччини на Радянський Союз розпочалася німецько-радянська війна як продовження Другої світової війни, її другий етап.

З вуст авторів цього номера «Воєнної історії» неодмінно зривається питання, над яким замислюється українське суспільство: чи була та війна вітчизняною для українського народу?

І переважає висновок, що для народу, землі якого були розшматовані між чотирма державами в результаті Першої світової війни, у найбільшій їх частині окуповані більшовицькою Росією у висліді трьох більшовицько-українських війн, змороного голодоморами 1921–1922 та 1932–1933 років, закатованого сталінськими репресіями, війну, розв'язану поза його інтересами, не можна вважати вітчизняною.

Наведені матеріали спростовують міф про морально-політичну єдність народу на початку війни. Хіба могли українці віддавати життя за ту вітчизну (Радянський Союз), яка безвинно нищила своїх громадян, сотнями тисяч депортуючи до Сибіру, десятками тисяч вбиваючи у тюрмах у перші дні війни. Як можна було любити таку владу і таку державу?

Це вже згодом українці повстануть проти коричневої загрози всьому людству, понесуть 10-мільйонні жертви у цій боротьбі, та в результаті попадуть разом з країнами пів-Європи під червоного завойовника на довгі 50 років бездержавного існування.

Але це згодом, а поки що йде війна, страшна, жорстока, людиножерна...

Ми маємо, хоча б через 70 років, переосмислити ці історичні причини розв'язання та події початку війни, щоб вони більше ніколи не повторилися.

Вивчаймо правду історії! Будьмо пильними!

**Головний редактор
Сергій ЛИТВИН.**

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

ВІЙНА, НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ТА ПОЗИЦІЯ ІСТОРИКА

Ростислав ПИЛЯВЕЦЬ,

кандидат історичних наук, доцент, в.о. заввідділу
досліджень історичних трагедій народів України
Українського інституту національної пам'яті,
полковник у запасі

Пілявець Ростислав. *Війна, національна пам'ять та позиція історика.*

У статті автор наводить факти важкої ціни Другої світової війни для українського народу, піднімає актуальні і контроверсійні питання: чи була війна вітчизняною для українців і кого вважати героями війни?

Ключові слова: війна, історична пам'ять, національна пам'ять, національне примирення.

Пілявець Ростислав. *Война, национальная память и позиция историка.*

В статье автор излагает факты тяжелой цены Второй мировой войны для украинского народа, затрагивает актуальные и спорные вопросы: была ли война отечественной для украинцев и кого считать героями войны?

Ключевые слова: война, историческая память, национальная память, национальное примирение.

Pylyavets Rostislav. *War, national memory and the position of historian.*

The article cites facts heavy cost of World War II for the Ukrainian people, raises important and controversial question: whether the war for Ukrainian domestic and war heroes who should be considered?

Keywords: War, historical memory, national memory, national reconciliation

Напевне, жодна інша історична подія не залишила такої глибокої рани у пам'яті народній і душах людських, як Друга світова війна – війна небувалих масштабів, що розколола не тільки світ, а й цілі епохи. Значення її в історії людства непересічне – вона належить до тих доленосних подій, результати і наслідки яких на багато десятиліть наперед визначили майбутнє країн і народів світу.

Проте, Друга світова війна не лише вкрай важлива подія. Вона є надзвичайно складним і багатовимірним явищем. З одного боку, це найбільша за своїми проявами і наслідками трагедія в історії людства, що завдала великих страждань і горя кожній родині, нації, країні, крізь які вона пройшла, забравши людські життя, роз'єднавши сім'ї, порушивши фізичне і моральне здоров'я людей, зруйнувавши їх домівки і усталений побут. Разом із тим, ставши суворим випробуванням для людей, народів, країн, людства загалом і попри свою тотальну брутальність, вона виявила яскраві приклади людської гідності, стійкості, мужності, відваги, самопожертвування, героїзму, «людяності у нелюдяний час». І, нарешті, минула світова війна – це важливий і вкрай актуальний історичний урок сучасному і майбутньому поколінням.

Чи не найбільший свій чорний і кривавий слід Друга світова війна залишила в Україні. На плаху війни, у вир якої українці потрапили не з власної волі, було покладено неосяжно велику (яку точно – встановити неможливо) кількість людських життів її синів і дочок. За різними підрахунками, Україна у роки війни втратила загиблими внаслідок бойових дій, окупації, репресій, голоду, епідемій і хвороб від 7 до 10 млн. людей. І це лише прямі безповоротні людські втрати нашої країни. Значно більшими є втрати демографічні. Фахівці припускають, що загальний показник демографічних втрат українців може сягати 13–17 млн. осіб, тобто від чверті до третини (!) усього довоєнного населення України [1; 5; 6; 8; 9; 11; 13].

22 червня в Україні відзначатимуть сумну дату – День скорботи і вшанування пам'яті жертв війни. Цей день, коли 70 років тому Україна опинилася в епіцентрі небувало масштабних та інтенсивних воєнних дій, трагічною сторінкою увійшов у життя мільйонів наших співвітчизників. Війна давно завершилася, але душевні рани, завдані нею, ще остаточно не загоїлися. З кожним роком залишається все менше й менше учасників і свідків тих подій, проте суспільство зберігає пам'ять про всенародну трагедію і людський подвиг. Та, на жаль, Друга світова війна, а передусім – суспільна історична пам'ять про неї, залишається «полем битви», що розколює українське суспільство. «Лінія фронту» цієї затятої «битви» за пам'ять проходить через ставлення і відповіді на кілька болючих проблемних питань, передусім, таких:

– чи була ця війна Великою Вітчизняною для українського народу?

– чи стала спільна перемога у війні з нацистами та їх союзниками Великою Перемогою для України і українців (з погляду їхньої подальшої долі)?

– кого в Україні вважати героями війни – воїнів Червоної Армії та учасників радянського руху Опору (партизанів і підпільників) чи вояків УПА та інших формувань українського національно-визвольного руху?

Щодо останнього, слід визнати: всі спроби примирення ветеранів УПА і Червоної Армії «згори» завершувалися невдачами. Надто глибокими виявилися душевні й фізичні рани, взаємні образи. Але чи праві ті, хто вважає, що час здатний їх втамувати? Можливо, проте цей термін може виявитися занадто довгим. Адже носіями конфронтаційних свідомостей і поглядів є не лише ветерани, а й їх нащадки: діти, онуки, правнуки, і головне – певні політичні сили (як усередині країни, так і поза її межами), що свідомо зіштовхують людей і розколюють суспільство, категорично не сприймаючи, відкидаючи і «викриваючи» погляди й бачення іншої сторони та войовничо нав'язуючи соціуму лише «свою правду».

Питання історичної пам'яті про Другу світову війну, її актуальності і значення, сутності, змісту і особливостей, джерел, механізмів і шляхів формування розглядалися багатьма вітчизняними фахівцями, передусім істориками та політологами [2; 3; 6; 7; 10; 12]. Проте ця проблема надто багатовимірна і складна, а тому вирішити її теоретично, а особливо на практиці вкрай важко.

Так, сучасна історична пам'ять про Другу світову війну в українському суспільстві не є чимось всезагальним, спільним і усталеним. Як свідчать результати проведених протягом останніх років соціологічних опитувань (які можна вважати певним дзеркалом і «вимірювачем температури» історичної пам'яті суспільства), попри те, що історичний період Другої світової війни сприймається всіма віковими групами громадян України з повагою і відчуттям значущості, ця війна все ще залишається тим чинником історичної пам'яті українців, який продовжує розколювати їх політично, ідеологічно і ментально. Для ілюстрації наведемо лише основні результати соціологічних опитувань, проведених Центром політичних та економічних досліджень ім. О. Разумкова у період 2003–2011 рр. з питань ставлення українців до свята 9 травня та назви минулої війни.

На запитання **«Незабаром Україна святкуватиме День Перемоги [9 травня]. Визначте, будь ласка, своє ставлення до цього свята»** були отримані такі відповіді (у %) [15; 16; 17; 18; 20]:

	Квітень					
	2003	2007	2008	2009	2010	2011
Для мене це дійсно велике свято	71,7	72,5	65,3	68,5	74,9	70,0
Для мене це звичайне свято, як і інші офіційні свята	21,6	21,8	26,4	21,3	19,2	23,6
Для мене це не свято, а звичайний вихідний день	5,5	4,8	5,8	7,1	4,1	3,8

	Квітень					
	2003	2007	2008	2009	2010	2011
Для мене це не свято, і я вважаю, що цей день має бути робочим	0,7	0,8	1,1	1,5	0,9	0,9
Важко відповісти	0,5	1,0	1,4	1,6	0,8	1,6

На запитання **«З якою назвою війни проти фашизму Ви більше згодні?»** (відразу зауважимо одну суттєву некоректність у формулюванні питання, а саме вживання терміну «фашизм» замість поняття «нацизм», адже «націонал-соціалізм» і «фашизм» не тотожні поняття – прим. авт.) були отримані такі відповіді (у %) [16; 17; 18; 19; 21]:

	квітень 2003	грудень 2005	квітень 2007	квітень 2009	квітень 2010	квітень 2011
Велика Вітчизняна війна	61,9	56,9	69,8	64,6	69,2	66,2
Друга світова війна	26,9	31,0	23,3	26,2	24,7	28,6
Германсько-радянська війна	5,2	5,4	2,8	5,2	2,2	2,1
Інше	0,2	0,9	0,4			0,3
Важко відповісти	5,8	5,9	3,8			2,8

Ми можемо констатувати, що зберігається досить стале ставлення до Дня Перемоги як до великого народного свята. Проте, тут є значні регіональні відмінності. Так, за результатами соціологічного опитування, проведеного у квітні 2007 р., у Західному регіоні України День Перемоги великим святом вважали менше половини опитаних (43,3%), а майже кожен п'ятий (19,3%) не вважав цей день святом [17]. А от що стосується назви війни, то тут в цілому по країні до двох третин опитаних підтримує назву Велика Вітчизняна війна і понад чверть схильні називати її Другою світовою. І знову суттєві розбіжності між Заходом і Сходом. На Заході прихильників назви

Друга світова війна значно більший відсоток ніж в цілому по Україні. Так, у 2009 році в Західному регіоні їх було майже стільки ж (39,0%), як і прихильників назви Велика Вітчизняна війна (39,5%).

Попри це, необхідно зауважити, що постановка останнього питання (щодо назви війни) ігнорує цілком очевидне з погляду історичної науки. Між назвами «Друга світова війна» і «Велика Вітчизняна війна», на наш погляд, немає протиріччя, адже це не зовсім тотожні явища. Світова спільнота з Другою світовою війною ототожнює воєнні події, які розпочалися в Європі нападом Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 року і закінчилися підписанням Японією акту беззастережної капітуляції 2 вересня 1945 року. А воєнне зіткнення між Німеччиною та СРСР відбувалося у межах цієї війни, і в країнах Заходу визначається по-різному: «воєнні дії на Східному фронті» (у Великобританії, США та інших англomовних країнах), «Німецько-Радянська війна», «Східний (або Руський) похід» (в історіографії сучасної Німеччини). Воно розпочалося 22 червня 1941 року вторгненням військ Третього Рейху та його європейських союзників на територію Радянського Союзу і завершилося 8 (9) травня 1945 року офіційним визнанням з боку німецького військового командування своєї поразки. Вже після її завершення, в СРСР за цією війною закріпилася офіційна назва «Велика Вітчизняна війна радянського народу 1941–1945 років». Щоправда, до неї ще долучили так званий особливий період – воєнні дії Радянської Армії проти Квантунської армії японських військ у Маньчжурії та Кореї (9 серпня – 2 вересня 1945 р.).

В Україні ніхто не заперечує, що це була велика війна, проте тривають запеклі суперечки (переважно не наукові, а політичні чи ідеологічні), чи була ця війна справді вітчизняною для українського народу. Але хто б і як не ставився до неї, по суті, ця війна була визвольною війною Радянського Союзу проти навали нацист-

ської Німеччини та її союзників. І, безумовно, її слід розглядати як найвагомішу складову Другої світової війни.

Про суперечливість і контрверсійність історичної пам'яті українців про Другу світову війну яскраво свідчить їх ставлення до ідеї примирення ветеранів ОУН-УПА та Радянської Армії. Сприйняття громадянами України такої ініціативи вкрай неоднозначне. За результатами цього річного опитування, така ідея має прихильників (34,6%) менше, ніж противників (37,2%). Ще понад чверть опитаних поставилися до цієї ініціативи байдуже або не змогли відповісти на питання (відповідно 13,9% і 14,3%). При цьому, ідея примирення ветеранів радянської та німецької армій знайшла більше прихильників (38,1%) ніж противників (31,7%) [14; 21]. І цей факт нашоує на певні думки, зокрема, й таку: у роки минулої війни точилася не менш кривава та ще більш трагічна братовбивча, по суті, громадянська війна. На превеликий жаль, вона продовжується як «холодна» війна і в наш час, лише в інших вимірах – у боротьбі непримиренних історичних пам'ятей, ідеологічних і політичних засад.

Фактично, як показує сегмент пам'яті саме про цей історичний період, національної пам'яті (у її розумінні як історичної пам'яті не лише титульного етносу, а нації як усього народу країни) в Україні не існує. Досить суттєвими виявилися регіональні й ідеологічні відмінності, що стали чинниками існування різних, підчас протилежних і суперечливих концептуальних поглядів і моделей історичної пам'яті. З цього випливає незаперечний висновок: формування української нації як єдиної спільноти Української держави не завершено, процес творення нашої нації триває, причому відбувається це дуже складно і хворобливо.

Пересічному громадянину важко досягнути ті глибинні процеси, які є чинниками і рушіями боротьби за пам'ять. Проте він свідомо (на основі власних переконань, світосприйняття та досвіду, досвіду своїх батьків, родичів, певної спільноти) чи під-

свідомо обирає для себе ту чи іншу позицію. Йому невідомо, а то й неважливо, що фактично між собою змагаються не стільки дві правди, скільки два міфи. З цього приводу слід прислухатися до міркувань українського історика Олександра Зайцева. Він зазначає, що боротьба, яка точиться в Україні за колективну пам'ять, – це, по суті, змагання двох міфів: радянського міфу «Великої Вітчизняної війни» і українського національного міфу «боротьби за волю і незалежність», центральне місце в якому посідає ОУН-УПА. І пам'ять про війну є лише одним із полів битви двох історичних міфологій: української національно-державницької у консервативній, ліберальній та інтегрально-націоналістичній версіях, та проросійської з різновидами радянським, слов'янсько-православним і євразійським [7].

При цьому підкреслюється, що міф не тотожний фальсифікації історії. Ті, хто його продукує й поширює, можуть щиро прагнути історичної правди. Проте їхня «правда» є «правдою» тільки для певної спільноти, і її цінність вбачають не у відповідності фактам, а у здатності підтримувати існування спільноти й мобілізувати її на спільні дії. При цьому, обидві сторони, прибічники й симпатки кожного з міфів ідеалізують «своїх» і «викривають», а то й демонізують «чужих» за допомогою як дійсних історичних фактів, так і вигаданих, або відповідним трактуванням цих фактів. Для творців і поширювачів міфів питання об'єктивності і слідування історичним фактам другорядне. Воно важливе лише тією мірою, наскільки вони (ці факти) сприяють зміцненню їхнього міфу. Якщо ж ті або інші факти не вписуються у конструкцію міфу, то вони відкидаються (замовчуються, перевертаються, заперечуються, оголошуються фальсифікацією), адже руйнують створений міф.

Звичайно, слід мати на увазі, що формувалися ці міфи різними (різноваговими) суб'єктами – радянський міф створювався централізовано потужною пропагандистською машиною держави, а український націоналістичний – розрізненими, іноді

конфліктуючими між собою, емігрантськими колами та їх інституціями. Отже і можливості впливу на суспільство, на пересічних громадян були абсолютно різними.

Разом з тим, слід зазначити, що обидва міфи, незважаючи на їх кардинальну ідеологічну відмінність один від одного, по суті, подібні – вони є сумішшю правди, напівправди і неправди, а тому не будуть повною мірою сприйматися і поділятися усім суспільством країни. Міф залишається міфом, поки він суперечить реальним фактам минулого. А значить, це тимчасове явище, і рано чи пізно будь-який міф буде розвіяний судом історії.

Знову ж таки, поділяючи думку О. Зайцева, зауважимо: офіційні проекти формування історичної пам'яті в Україні за всі минулі роки незалежності не виходили за межі історичної міфології, намагаючись поєднати міфи, які є, по суті, несумісними. «Вихід можливий лише у принциповій деміфологізації історії війни. Суперечки про те, кому слід ставити пам'ятники, а кого таврувати ганьбою, повинні поступитися спробам зрозуміти глибинні мотиви вчинків людей минулого, які не складаються у прокрустове ложе героїко-романтичних інтерпретацій» [7].

Нашому історичному товариству не слід на заміну старих розвіяних часом історичних міфів створювати нові, підбираючи, підганяючи і підтасовуючи під них відомі чи навіть вигадані факти, та виправдовуючи це якоюсь вищою доцільністю. Ми маємо бачити головну нашу ціль у слідуванні історичній правді, а якщо бути більш точним – у встановленні історичної істини. Вважаю, що слід погодитися з думкою про те, що історик повинен шукати не так правду (бо правда може бути не одна, і ці правди іноді суперечать одна одній), як істину. А істина, під яким кутом зору ти на неї не дивись, – одна-єдина. Вона не завжди красива, соловка і приємна, часом буває з присмаком гіркоти, приземленою, навіть шокуючою і жорстокою, але вона *дійсна*.

Отже, на наш погляд, неодмінною умовою наукової діяльності і водночас вкрай важливим завданням кожного історика є те, щоб, шукаючи, встановлюючи і висвітлюючи факти про події минулого, бути об'єктивним і незаангажованим, максимально послідовним і незалежним від політичних уподобань, давати подіям минулого науково обґрунтовані, чіткі, але разом з тим зважені оцінки і толерантні пояснення з урахуванням усіх чинників, які мали вплив на досліджувані події, явища і факти. Адже історична наука, доробки істориків, особливо ті з них, що стосуються найбільш важливих, вузлових

суспільних подій і явищ вітчизняної і світової історії, значною мірою впливають на свідомість та історичну пам'ять особи, соціальних груп, суспільства в цілому, зрештою, на формування офіційної пам'яті (яку плекають державні мужі з метою єднання нації, суспільної злагоди, зміцнення влади та підвищення авторитету держави і ролі країни на міжнародній арені) і, головне, національної пам'яті усього народу країни. А пам'ять про Другу світову і Велику Вітчизняну війну – це для нас, українців, і всіх громадян України – один з наріжних каменів нашої історичної та національної пам'яті.

ДЖЕРЕЛА

1. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / Гол. ред. колегія (голова І. Герасимов, заст. голови І. Муковський і П. Панченко, відп. секр. Р. Вишневський). – К. : Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 2000.
2. Веденєєв Д. Лисенко О. До проблеми формування наукової концепції історії України періоду Другої світової війни // <http://www.memory.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/804/19.doc>
3. В'ятрович В. Велика нічія // Українська правда. – 2009. – 4 листопада // <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/11/4/4289586/>
4. Гриневиц В. Расколота память: Вторая мировая война в историческом сознании украинского общества // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 2–3 (40–41).
5. Гунчак Т. Втрати українців під час Другої світової війни // Сучасність, 1992. – № 7. – С. 32–37.
6. Друга світова війна в історичній пам'яті України (За матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / [Упорядники : Л. Герасименко, Р. Пилявець]. – Київ-Ніжин : Вид. ПП Лисенко М. М., 2010.
7. Зайцев О. Війна міфів про війну в сучасній Україні // <http://ww2-historicalmemory.org.ua/docs/ukr/Zaitsev.doc>
8. Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К., 1999.
9. Король В. Військові втрати народів СРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // Історія в школі. – 2000. – № 5–6. – С. 20–26.
10. Лисенко О. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті // УІЖ. – 2004. – № 5. – С. 3–16.
11. Муковський І., Лисенко О. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни. – К., 1996.
12. Симоненко І. Друга світова війна в історичній пам'яті українського народу // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4 (9). – С. 44–54.
13. Чернега П. Український народ у Другій світовій війні: новий погляд на проблему // Історія в школі. – 2000. – № 5–6. – С. 5–9.
14. <http://www.istpravda.com.ua/2011/04/29/37267/>
15. http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php/files/category_journal/poll.php?poll_id=78
16. http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php/files/category_journal/news.php?news_id=336
17. http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=34
18. http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=371
19. http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=286
20. <http://www.razumkov.org.ua/ukr/tag.php?t=135>
21. <http://www.razumkov.org.ua/upload/9tavnia2011.doc>

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВ'ЯЗАННЯ ВІЙНИ МІЖ НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ ТА РАДЯНСЬКИМ СОЮЗОМ

Сергій ЛИТВИН,
*доктор історичних наук, професор, головний
редактор журналу «Воєнна історія»*

*Доповідь на круглому столі «70-річчя розв'язання війни
між нацистською Німеччиною і Радянським Союзом:
історичні уроки та український рахунок» 18 червня 2011 року, м. Київ*

Напередодні 70-річчя початку війни між нацистською Німеччиною і Радянським Союзом українське суспільство знову збурується, насамперед політиками, які маніпулюють подіями війни, визначеннями та дефініціями, зумисне чи з недолугості вносять плутанину в, здавалося б, очевидні речі. Навіть високі посадові особи дивують своєю необізнаністю, як-то міністр освіти та науки України Д. Табачник, накладаючи, по-суті, заборону на вживання терміну Друга світова війна.

Отож, насамперед, про дефініції.

Друга світова – війна Німеччини і її сателітів та антинімецької (антигітлерівської) коаліції держав відбувалася у часових рамках 1 вересня 1939 року – 2 вересня 1945 року.

Для українського народу Друга світова війна розпочалася ще раніше, а саме 15 березня 1939 року, коли союзниця Гітлера – Угорщина – захопила незалежну Карпатську Україну, а 1 вересня 1939 року 250 тисяч українців у складі польського війська

вступили у двобій з німецькою армією. 17 вересня 1939 року вони ж опинилися у протистоянні Червоної армії, що, у відповідності до змови з Гітлером (пактом Молотова-Рибентропа), як його союзниця вчинила агресію проти Польщі. А згодом тисячі українців (зумисне і цілеспрямовано) було кинуто на нову агресивну війну проти Фінляндії.

Ці трагічні сторінки історії не можна замовчувати, маніпулюючи датами початку війни.

Складовою частиною і продовженням Другої світової була німецько-радянська війна, що отримала назву Велика Вітчизняна війна (22 червня 1941 р. – 8 травня 1945 р.) – війна між недавніми союзниками Німеччиною і СРСР, вірніше, між німецьким націонал-соціалізмом (а не фашизмом – визначення сталінської пропаганди через співзвучність із соціалізмом) та радянським комунізмом – найбільш злочинними на той час політичними режимами в Європі, та й, зрештою, і у світі. Така оцінка збігається з позицією ЄС, відображеною у відомій резолюції Європарламенту з осудом націонал-соціалізму та сталінізму.

Український народ в умовах де-факто бездержавного існування, не маючи власних цілей у війні і не будучи з точки зору міжнародного права суб'єктом міжнародних відносин, а відповідно – і суб'єктом війни, став інструментом, заручником, розмінною картою геополітичного переділу і кривавого протистояння, розв'язаного у Європі двома імперськими диктаторськими режимами. Український етнос територіально охоплював межі чотирьох країн: Радянського Союзу, Польщі, Румунії та Угорщини. Українці брали участь у війні як громадяни цих країн.

Формальна державність у формі УРСР жодним чином не вплинула на віртуальність її статусу як воюючої сторони. Її населення брало участь у війні лише як окреме адміністративно-територіальне утворення Радянського Союзу і як частина радянської етносоціальної спільноти. Територія Украї-

ни виявилася в результаті лише метою та ареною боротьби воюючих сторін, а її суспільство – об'єктом військової, расової, політичної, ідеологічної та економічної експансії та терору. Українці опинилися між лещатами коричневої і червоної чуми. І не буває однієї чуми трохи кращої за іншу. Відмінність лише у тому, що гітлерівський нацистський режим був більш агресивним щодо інших народів, а комуністичний сталінський тоталітаризм, обрамлений у фальшивий ореол соціалістичної демократії, у першу чергу, знищував власний народ, з особливою вибірковістю і ворожістю до українського населення.

Трагізм ситуації поглиблювався ще й тим, що українці зі зброєю в руках опинилися по різні сторони фронту, а частина наших співвітчизників у лавах Української повстанської армії виборювала незалежність України як від Німеччини, так і від СРСР.

Таке розуміння сьогодні ще далеко від одностайного сприйняття, але в цьому полягає історична правда, і до її розуміння неодмінно має прийти світ і українське суспільство.

Причини війни слід розглядати через призму українського питання, яке мало величезне значення у міжнародній політиці напередодні війни та суттєвий вплив на розв'язання війни між нацистською Німеччиною та Радянським Союзом.

Українське питання у вузькому розумінні – це питання про місце і роль українського чинника у внутрішньому житті держав, до складу яких входили українські землі: СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини. У широкому розумінні – це питання про умови і механізм возз'єднання українських земель та створення власної української держави.

Нерозв'язаність українського питання стала одним із важливих дестабілізуючих чинників політичного життя, загострення міжнародних відносин й, загалом, розхитування стабільності у Центральній Європі.

Напередодні війни чітко визначилися три групи держав, зацікавлених у вирішенні українського питання. Перша група – СРСР, Польща, Румунія, Чехословаччина. Мета СРСР – втримати вже підвладні українські землі й приєднати нові для комуністичної експансії на всю Європу. Агресивні наміри мали Польща (повернути землі 1672 р.) та Румунія (території до Дністра). Друга група – Англія, Франція і частково США, які своїм втручанням у вирішення українського питання або, навпаки, дипломатичним нейтралітетом задовольняли свої геополітичні інтереси. Третя група – Німеччина і Угорщина.

Німеччина претендувала на всі українські землі, а її союзниця – Угорщина – домогалася повернення Закарпаття. Це робило українське питання клубком серйозних суперечностей, а «українську карту» – серйозним козирем у великій дипломатичній грі.

Німеччина, яка, прагнучи перерозподілу Європи на свою користь, особливий «апетит» мала на Україну, тому була активним ініціатором рішучих дій у вирішенні українського питання. Генеральною політичною метою німецького нацизму було проголошено об'єднання всіх німців у одній державі (під гаслом «Один народ, одна держава, один фюрер!») і завоювання для майбутніх поколінь німців («раси панів») нового життєвого простору (Lebensraum) на сході Європи. Нацистські теоретики підраховували, що в майбутньому потрібно буде збільшити кількість німців до 250 млн. осіб, чого можна буде досягти лише за наявності у розпорядженні нової німецької імперії території не менше 5 млн. кв. км. (майже вдесятеро більше, ніж займала Німеччина у 1933 р.).

Суть українського питання зводилася до того, що поява нової могутньої української держави дозволить, за словами Гітлера, відновити рівновагу сил у Європі та світі. Ідеєю створення Великої України Німеччина тривалий час шантажувала СРСР, Польщу, Румунію та Угорщину.

Вперше українське питання було використане Третім рейхом під час чехословацької кризи як засіб розвалу Чехословаччини у результаті Мюнхенської змови. Українське Закарпаття, яке у міжвоєнні роки перебувало у складі ЧСР, стало об'єктом торгів між Німеччиною, Угорщиною, Польщею та Радянським Союзом. Гітлер стосовно Чехословаччини застосував тактику ослаблення майбутньої жертви через підтримку відцентрових сил у державі. Для цього була використана ідея незалежності Карпатської України. Уже в жовтні 1938 року Гітлер надіслав до уряду Чехословаччини вимогу про надання Карпатській Україні автономії, погрожуючи можливим об'єднанням її з Західною Україною або навіть з УРСР. Побойуючись отримати в особі Карпатської України невідконтрольного зародку української державності, свої протести проти автономізації краю заявляють у Будапешті, Варшаві, Бухаресті та Москві. Демонструючи свою всесильність у питаннях встановлення кордонів і долі народів, нацисти 2 листопада 1938 року під час засідання так званого Віденського арбітражу частково задовольнили претензії Будапешта, передавши Угорщині південні регіони Закарпаття із найбільшими містами Ужгородом, Мукачевим, Береговим і стратегічною залізницею.

Практично вся європейська дипломатія та преса у листопаді 1938 року була пере-

Навчальний корабель Шлезвіг-Гольштейн, який зробив перший постріл війни

конана, що Гітлер перетворить залишок Карпатської України на плацдарм для нападу на СРСР. Західний світ зітхнув з полегшенням, вважаючи, що зумів спрямувати експансивну енергію Гітлера в бік Радянського Союзу. Проте вже невдовзі, у березні 1939 року, Гітлер дозволив своєму союзникові – Угорщині – окупувати Закарпаття, потопивши у крові зародок української державності.

Загарбницькі наміри щодо України давали змогу Гітлеру приховувати справжній західний напрямок основного удару на початку війни і зробити поступливішою позицію Англії і Франції.

Зрадою Карпатської України Гітлер довів, що ніколи не розглядав українське питання в інтересах українського народу і не збирався надавати Україні самостійності, що влаштовувало Сталіна.

Паралельно із розігруванням «української карти», німецькі дипломати гарячково шукали шляхів до порозуміння із радянським диктатором. На цьому етапі українське питання відіграло головну роль у розв'язанні загального комплексу проблем, що були об'єктом радянсько-німецьких переговорів. Гітлер, що визначав наступною жертвою після Чехословаччини Польщу, і не маючи повної ясності щодо поведінки Радянського Союзу на випадок польсько-радянської війни, розробляв план підготовки повстання у Східній Галичині та залякування Сталіна створенням української держави, прагнучи не допустити можливого зближення СРСР із західними державами.

Радянсько-німецькі переговори призвели до зближення СРСР з Німеччиною. Чому відбулося зближення?

Обидва диктатори були заражені ідеєю світового панування. І Німеччина, і СРСР були зацікавлені у розв'язанні великої війни і готувалися до неї.

Мета Німеччини полягала у реванші за поразку у Першій світовій і в завоюванні «життєвого простору» для німців. Гітлер не бажав війни на два фронти, мав плани відтягнути східний напрямок на час, коли

вирішить всі проблеми на заході. Гітлер вважав, що домігся участі Кремля у війні проти Польщі та дружнього нейтралітету СРСР під час війни Німеччини з Францією та Британією. Німецький канцлер розраховував на швидкий розгром західних демократій і повернення німецьких дивізій на Схід для здобуття «життєвого простору».

У травні-серпні 1939 року керівництво Третього рейху перейшло від зондажу радянського уряду до активного залучення до справи спільного розчленування Польщі та поділу сфер впливу в Центральній та Східній Європі.

Радянське керівництво вважало, що суперечності між Німеччиною та західними державами та затяжна війна дадуть змогу експансії комунізму на захід.

На засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) 19 серпня 1939 року Сталін публічно заявив про необхідність підштовхнути Європу до нової війни, яка стане увертюрою до «світової революції». Він, зокрема, підкреслив:

«Питання миру чи війни вступає в критичну для нас фазу. Якщо ми укладемо угоду про взаємну допомогу із Францією та Великою Британією, Німеччина відмовиться від Польщі й почне шукати «модус вівенді» із західними державами. Війна буде відвернута, але в майбутньому події можуть набутися загрозливого для СРСР характеру. Якщо ж ми приймемо пропозицію Німеччини про укладення пакту про ненапад, вона, звісно, нападе на Польщу, і втручання Франції та Британії в цю війну стане неминучим. Західна Європа буде піддана серйозним хвилюванням і безпорядкам. У цих умовах у нас буде чимало шансів залишитися осторонь від конфлікту і ми зможемо сподіватися на наш вигідний вступ у війну. Досвід двадцяти останніх років показує, що у мирний час неможливо мати в Європі комуністичний рух настільки сильний, щоб більшовицька партія змогла б захопити владу. Диктатура цієї партії стає можливою лише в результаті великої війни. Ми зробимо свій вибір, і він зрозумілий. Ми повинні прийняти німецьку пропозицію і ввічливо відіслати на-

зад англо-французьку місію. Першою перевагою буде знищення Польщі до самих підступів до Варшави, включаючи українську Галичину.

Німеччина надає нам цілковиту свободу дій у Прибалтійських країнах і не заперечує з приводу повернення Бессарабії СРСР. Вона готова поступитися як зоною впливу Румунією, Болгарією та Угорщиною... Залишається відкритим питання, пов'язане із Югославією... Водночас, ми повинні розуміти наслідки, які будуть витікати як із перемоги, так і з поразки Німеччини. У випадку її поразки неминуче відбудеться радянізація Німеччини й буде створено комуністичний уряд. Ми повинні пам'ятати, що радянізована Німеччина опиниться перед великою небезпекою, якщо ця радянізація буде наслідком поразки Німеччини під час короткочасної війни. Англія та Франція будуть ще доволі сильні, щоб захопити Берлін і ліквідувати радянську Німеччину. А ми не будемо мати можливості прийти на допомогу нашим більшовицьким друзям у Німеччині.

Таким чином, наше завдання полягає в тому, щоб Німеччина змогла вести війну якнайдовше, з тією метою, щоб втомлені та до крайньої міри виснажені Англія і Франція були б позбавлені можливості розгромити радянізовану Німеччину. Дотримуючись позиції нейтралітету і очікуючи на свій час, СРСР буде надавати допомогу сьогоднішній Німеччині, постачаючи їй сировиною і продуктами харчування (...). Якщо Німеччина вийде переможцем, вона буде настільки виснажена, що не зможе розпочати нового конфлікту з СРСР щонайменше протягом

десяти років (...). Товариші! В інтересах СРСР, батьківщини трудящих, вперед, до початку війни між рейхом і капіталістичним англо-французьким блоком»*.

Водночас, міжнародне становище СРСР було несприятливим для конфлікту з нацистською Німеччиною, що і зумовило зближення між Берліном і Москвою. Радянська сторона висунула вимоги про визнання її інтересів у Південно-Східній Європі і на Балтиці, висуваючи за ближчу мету повернення західноукраїнських земель. І лише задоволення вимог СРСР щодо відмови Німеччини від планів створення «Великої України» відкрило шлях до укладення договору.

А вже 23 серпня 1939 року німецький і радянський міністри закордонних справ підписали угоду про ненапад терміном на 10 років, відому як пакт Молотова-Ріббентропа і секретний протокол до нього.

Цей протокол визначив зони впливу двох держав у Східній Європі у разі «територіальних і політичних змін», тобто в умовах спланованої обома державами війни. Німеччина відмовлялася від будь-якого впливу на Фінляндію, Латвію й Естонію, а Литва і східні території Польщі, тобто Західна Україна і Західна Білорусія, мали відійти до Радянського Союзу.

Решта територій у Східній Європі відходили під вплив Німеччини. Саме територіальний вииграш, розподіл сфер впливу, поширення сталінської диктатури на нові території і були основною метою Сталіна і його оточення. Таку ж мету ставив для себе

* Текст виступу Сталіна був опублікований французькою агенцією «Гавас», яка отримала його від «надійних швейцарських джерел». Очевидно, що виступ Сталіна був переказаний на Заході кимось із європейських комуністів, керівників Комінтерну. 30 листопада 1939 р. Сталін особисто дав інтерв'ю газеті «Правда» (що він робив лише у виняткових випадках), у якому запевняв почав заперечувати «брехливе повідомлення» агентства «Гавас». Радянська історична наука і пропаганда впродовж 50 років заперечувала наявність не лише виступу Сталіна, але навіть розширеного засідання Політбюро 19 серпня 1939 р. Вперше підтвердив наявність такого засідання відомий радянський історик і біограф Сталіна Д.Волкогонов. 16 січня 1993 р. в інтерв'ю газеті «Известия» він підкреслив, що особисто читав протоколи того історичного засідання. У 1994 р. російський історик Т. Бушева вперше опублікувала повний текст виступу Сталіна 19 серпня 1939 р. у журналі «Новый мир», який вона виявила у колишньому таємному фонді «спецхрана СССР». Пізніший текстуальний аналіз документа підтвердив його приналежність Сталіну.

Підписання договору Молотова-Рибентропа

й Гітлер. Тому договір про ненапад, і особливо таємний протокол до нього, зумовлений спільністю інтересів двох тоталітарних режимів, двох диктаторів. По суті, цей документ був актом свавільного поділу Європи на «сфери інтересів» та розв'язав руки для агресій з боку СРСР і Німеччини проти низки країн і для початку Другої світової війни.

31 серпня 1939 року Верховна Рада СРСР і Рейхстаг Німеччини одночасно ратифікували Договір про ненапад між Німеччиною і СРСР. Таємні протоколи були вилучені з процесу ратифікації. А наступного дня Німеччина напала на Польщу. Зв'язок цих подій не викликав і не викликає тепер жодних сумнівів. Це, по суті, був акт агресії Німеччини та СРСР, «двох акул», які проковтнули незалежну Польщу. Ця війна лежить на совісті Радянського Союзу, бо якби не було договору, німці б не напали на Польщу.

З вересня уряди Великобританії і Франції, що були пов'язані з Польщею договорами про надання допомоги, оголосили війну

Німеччині. США розпочали поставки військової техніки до Великобританії. Війна набрала характеру світової.

З першого дня війни українські етнічні землі в Польщі були втягнуті у вир подій. До Війська Польського було мобілізовано близько 300 тисяч українців.

Радянський Союз з першого дня став фактичним учасником цієї війни, надаючи німецьким пілотам позивні для допомоги у здійсненні нічних рейдів. У Мінську працював маяк, який наводив на цілі німецькі літаки.

У той же час, Сталін намагався перекласти всю відповідальність за агресію проти Польщі на Гітлера, і тому зайняв вичікувальну позицію, відтягував радянське вторгнення. Сталін побоювався, що у випадку синхронного нападу на Польщу разом із Німеччиною отримає оголошення війни з боку Британії та Франції.

У цей період українське питання знову стає важливим чинником німецько-радянських стосунків й істотним засобом у руках Гітлера, який, з метою прискорення військового виступу Радянського Союзу проти Польщі, знову застосовує шантаж повернутися до проблеми створення «Галицької держави».

Москва 14 вересня повідомила німецьке командування про те, що Червона армія готова до початку бойових дій і може вступити у війну одразу після взяття вермахтом Варшави. Однак німці цим не вдовольнилися і продовжували тиск з допомогою «української проблеми». 15 вересня 1939 року шеф Абверу В. Канаріс зустрівся із лідером ОУН А. Мельником і поінформував його про ймовірність створення Західноукраїнської держави у випадку, якщо Москва відмовиться наступати на Польщу.

17 вересня 1939 року, без оголошення війни, порушивши польсько-радянський договір про ненапад та підписану СРСР міжнародну конвенцію щодо засудження агресії, віроломно і підступно Червона армія вдерлася на територію Польщі. У результа-

Німецькі і радянські війська на кордоні миру, 1939 р.

ті 12-денних боїв радянські війська вийшли на лінію Західного Бугу і Сяну, здійснивши відверту анексію Західної Волині і Східної Галичини. Проти нечисленних польських частин, оскільки основні війська вели бої проти німецької армії, було кинуте 67 стрілецьких і кавалерійських дивізій, 18 танкових бригад, 11 артилерійських полків. У наступі було задіяно 600 тисяч солдат, 4 тисячі танків, 5,5 тисяч гармат, 2 тисячі літаків.

Червона армія просунулася на 250–350 кілометрів на захід, зайнявши територію 195 тис. кв. км із населенням майже 13 млн. осіб (понад 5 млн. українців, 3 млн. білорусів, близько 3,5 млн. поляків, понад 1 млн. євреїв, сотні тисяч німців, чехів, литовців та представників інших національностей). Німеччина зайняла 190 тис. кв. км із 22 млн. населення. До УРСР було приєднано 88 тис. кв. км. із населенням 7 млн. 838 тис. 500 осіб. Війська Українського фронту полонили близько 200 тис. польських військовослужбовців, з яких 15 тис. пізніше були розстріляні у Катині, Харкові та Мідному. Червоноармійці захопили на Західній Україні 255890 карабінів і кулеметів, 739 гармат, 100 танків і броньовиків, 4579 одиниць механічного транспорту, 131 літак (здебільшого навчальних і спортивних). Загальні втрати поляків у ході радянсько-польської війни нараховували 3,5 тис. чоловік убитими і 20 тис. пораненими. Червона армія

втратила 996 загиблими та 2383 пораненими і пропалими безвісти.

Території, що в азарті наступу були зайняті німцями, але підпадали згідно пакту Молотова-Ріббентропа під зону радянського впливу, зокрема, міста Львів, Дрогобич, Стрий, були німцями покинуті. Для скріплення військової дружби Червоної армії та вермахту, 22 вересня на честь успішної перемоги над Польщею було проведено спільні військові паради радянських і німецьких військ у Брест-Литовську, Гродно, Пінську, Перемишлі та інших містах.

Поділивши Польщу, СРСР і Німеччина 28 вересня 1939 року у Москві підписали новий договір про Дружбу і кордон між Німеччиною та СРСР. 4 жовтня у додатковому протоколі до договору було врегульовано нову лінію кордону на колишній території польської держави. Сталін відмовився від частини Варшавського та Люблінського воєводства. В обмін на ці землі нацисти віддали до радянської сфери впливу Литовську Республіку. До середини жовтня 1939 р. частини Червоної армії відійшли до лінії нового кордону, який залишив поза межами УРСР українські етнічні території Підляшся, Холмщини, Надсяння і Лемківщини площею у 16 тис. кв. км, на якій проживало 550 тисяч українців, із стародавніми українськими містами Перемишлем, Ярославом,

*Парад переможців у Бресті.
У центрі Гудеріан і Кривошеїн*

Сянком, Холмом, Грубешовим тощо, які опинилися під німецькою окупацією.

Наслідки війни проти Польщі і розвиток подальших подій були обговорені 17 жовтня 1939 року на таємній зустрічі Сталіна і Гітлера у Львові, де була підписана нова угода про військову співпрацю.

Користуючись досягнутими угодами з Гітлером та з огляду на успіхи Гітлера на Заході і капітуляцію Франції, Сталін поспішав повернути під контроль Кремля всі землі, які колись входили до Російської імперії. З цією метою, у листопаді 1939 року Радянський Союз розв'язав війну з Фінляндією. На фінський фронт були перекинуті війська Київського особливого та Одеського військових округів, у яких проходили військову службу призовники переважно з Київської, Житомирської, Кам'янець-Подільської, Вінницької, Дніпропетровської, Полтавської областей.

Протягом першого місяця боїв Червона армія втратила майже 70 тис. солдатів і командирів (понад 11 тис. убитими, 6 тис. пропалими безвісті, майже 36 тис. пораненими, 18 тис. обмороженими). Протягом січня 1940 р. Червона армія на фінському фронті кардинально збільшується. Її чисельність доводиться до 1 млн. 300 тис. чоловік, на озброєнні яких перебувало 1,5 тис. танків, 3,5 тис. гармат, 2,7 тис. літаків. 24 січня 1940 р. за спинами червоноармійців створюються спеціальні загороджувальні загони військ НКВС, які без попередження знищу-

ють усіх відступаючих. Після нечувано кривавих боїв, до кінця лютого 1940 р. Червоній армії вдалося прорвати оборонні рубежі фінів і змусити їх підписати мирну угоду з територіальними поступками СРСР. Однак ціна цієї «перемоги» була приголомшуючою – понад 430 тис. чоловік (126 тис. 875 – убитими та померлими від ран, 264 тис. 908 – пораненими і обмороженими, 39 тис. 369 – пропалими безвісті). 7-ма Чернігівська стрілецька та 44-та Київська стрілецька дивізії майже повністю полягли у снігах Фінляндії, по чверті особового складу втратили інші дивізії, сформовані у Київському, Харківському та Одеському військових округах.

Промовистим свідченням того, яке значення мали для радянського командування власні солдати і командири, було ставлення до загинувших і полонених. Відступаючи з території Фінляндії, радянська сторона не забрала тіла полеглих воїнів, і весною вони згнили в лісах або потонули на дні боліт. Всі 5 175 полонених червоноармійців і 293 полонені командири, які повернулися з Фінляндії до СРСР, були відправлені до радянських таборів, 232-х командирів згодом розстріляли. Фіни втратили 21 тис. 396 осіб убитими, 1 тис. 434 – пропалими безвісті і 43 тис. 557 – пораненими, віддали важливі території, але відстояли незалежність.

Фінська війна погіршила міжнародне становище країни. СРСР було виключено з Ліги Націй і оголошено агресором. Відчуття несправедливості війни, яку вів СРСР проти Фінляндії, серйозно відображалось на настроях солдатів і командирів Червоної армії, особливо на вихідцях з України.

У червні 1940 року було анексовано три Балтійські республіки – Латвію, Литву і Естонію, а у серпні 1940 року, у результаті сильного військово-політичного тиску на Румунію і шантажу Німеччини, радянське керівництво домоглося від Румунії передачі до СРСР Бессарабії та Північної Буковини.

Полонені Червоною армією польські вояки

Радянська пропаганда всіма силами намагалася закріпити враження про «визволення», «возз'єднання в українській радянській державі» тощо. Однак ейфорія від повалення ненависного польського режиму дуже швидко минула. На приєднаних землях за радянським зразком було уніфіковано суспільно-політичне життя. Там проводилась насильницька націоналізація, колективізація, руйнація соціальної та політичної інфраструктури, антицерковні акції, репресії та масові депортації населення, що прирєкли тисячі людей на смерть та страждання далеко від рідних домівок. Зокрема, на західноукраїнських землях від осені 1939 року до осені 1940 року було репресовано і депортовано 312 тисяч сімей, або майже 1,2 млн. осіб.

Таким чином, радянське керівництво вправно використовуючи «українську карту», протягом перших років Другої світової війни зуміло розширити кордони радянської держави за рахунок українських етнічних земель, поспішно «уніфікувавши» приєднані території зі «старими» регіонами Радянської України. Очевидно, що слова про створення «об'єднаної» Радянської Української Держави були не більше ніж політичною риторикою, адже сталінське керівництво зовсім не піклувалося про те, аби об'єднати у цій «державі» українські етнічні землі Берестейщини, які були віддані до складу Білоруської РСР, Придністров'я, що відійшло до Молдавської РСР, Стародубщини, частини Слобожанщини та Кубані, які опинилися у складі РСРФР, земель Лемківщини, Холмщини, Надсяння і Підляшшя, відданих у 1939 році під німецьку окупаційну зону, Закарпаття, окупованого Угорщиною.

Після розгрому Польщі продовжувалося активне співробітництво СРСР і Німеччини. Боячись спровокувати Німеччину на агресію, Сталін наполягав на виконанні всіх домовленостей з Гітлером. СРСР фактично перетворилося у невоюючого союзника Німеччини. Москва допомагала Німеччині

у відновленні та навчанні німецьких збройних сил, постачала сировину для виробництва озброєнь. У Радянському Союзі навчалися тисячі німецьких військовиків.

Було налагоджено регулярне забезпечення «Люфтваффе» радянськими метеозведеннями, що полегшило німцям бомбардування Англії. Для ремонту кораблів німецькому командуванню було надано військово-морську базу поблизу Мурманська. Упродовж 17 місяців (аж до весни 1941 року) Німеччина отримала із Радянського Союзу 865 тис. т нафти, 140 тис. т марганцевої руди, 14 тис. т міді, 3 тис. т нікелю, 101 тис. т льону, фосфати, платину і майже 1,5 млн. т зерна. Через радянську територію здійснювався транзит стратегічної сировини і продовольства до Німеччини з країн Тихоокеанського басейну і Близького Сходу.

Радянський Союз готувався до війни. СРСР був країною, де з одного боку існувала найпотужніша на континенті воєнна промисловість, з іншого – злиденне матеріальне становище робітників, повне закріпачення селянства, до смерті залякана репресіями інтелігенція, страшенно зубожіле населення (поряд з яким вигідно виділялася заможна партійно-урядова номенклатура).

Не доводиться вести мову про бодай мінімальний авторитет радянської влади серед українського радянського суспільства, збитого із пантелику, пограбованого, стероризованого й ідеологічно затурканого. Згодом, після нападу Німеччини на СРСР, це все вилилося у колосальну нелояльність українського населення щодо більшовицької влади і стало однією з основних причин швидкого просування німців на схід.

Тому очевидним є міф про морально-політичну єдність радянського народу, якого насправді не існувало. Більшість населення України залишалася байдужою до форми державного устрою. Певна частина сповідувала радянські цінності, дехто поділяв ідеї суверенної національної державності. Те, що остання категорія була досить

Пересування німецьких військ окупованою територією у 1941 р.

численною, засвідчують понад 10 років боротьби самостійницького підпілля проти сталінського режиму, що без широкої підтримки серед населення було б неможливо.

У той же час, коли була очевидною підготовка Німеччини до нападу на СРСР, радянське керівництво допустило низку прорахунків і помилок. Так, вкрай негативний вплив на оборону спричинили репресії стосовно керівних, наукових та військових кадрів. Були допущені стратегічні прорахунки у підготовці військ до наступальних операцій, планів воювати на чужій території «малою кров'ю», неадекватних і запізнілих заходів щодо зміцнення обороноздатності країни, прорахунків з оцінкою можливих термінів початку війни.

22 червня 1941 року випереджувальним нападом на Радянський Союз розпочався новий етап Другої світової війни: тяжкі, трагічні й героїчні бої на українській території.

Початок війни проти Радянського Союзу означав, що німецькі плани щодо українських земель вступили у вирішальну фазу свого практичного здійснення. Утворення «Великої України», бодай як маріонеткової, було відкинута, і українські землі розглядалися як сировинний придаток, джерело продовольства і робочої сили з перспективою онімечення і колонізації.

Війна перетворила Україну на гігантське поле битви між найпотужнішими арміями тогочасного світу, на об'єкт колосального економічного грабунку й геноциду з боку окупантів, на місце розгортання безкомпромісного руху опору обом тоталітарним режимам. Трагізм ситуації поглиблювався ще й тим, що українці зі зброєю у руках опинилися по різні сторони фронту, в арміях воюючих сторін, а частина наших співвітчизників у лавах Української повстанської армії виборювала незалежність України як від Німеччини, так і від СРСР. Як результат, прямі людські втрати України від Другої світової війни оцінюються у 8–10 млн., а демографічні – у 13–17 млн. осіб.

Отже, нацистська Німеччина і радянський комуністичний режим на чолі зі Сталіним, засліплені планами світового панування, спільно розв'язали війну і несуть відповідальність за цей злочини перед людством. Важливим чинником розв'язання війни стало українське питання, яке активно використовувалося як Німеччиною, так і Радянським Союзом.

БІЙ ПІД ВИТИЧНО. МАЛОВІДОМА СТОРІНКА РЯДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1939 РОКУ

Юрій КОВТУН,
професор, академік ІАУ, м. Харків

ДО РЕДАКЦІЇ

У часописі «Воєнна історія» № 5(47) за 2009 рік було опубліковано щоденник мого батька Івана Трифоновича Ковтуна, за що щира вдячність головному редактору С. Х. Литвину.

Мій батько, мобілізований із запасу в званні молодшого лейтенанта, був направлений як командир взводу на здійснення так

званого звільнення Західної України у вересні-жовтні 1939 року, а пізніше – на радянсько-фінську війну 1939–1940 років, де і поклав свою 30-літню голову, став однією з 131476 жертв цієї безглуздої війни заради задоволення проімперських амбіцій керівництва Радянського Союзу.

Готуючи до публікації щоденник, я не звернув увагу на короткий запис 1 жовтня

Іван Ковтун, молодший лейтенант,
командир взводу

1939 року про бій під Витично, вважаючи цю подію рядовим епізодом тієї війни. Крім того, я не надав значення тому, що у батьківському архіві ще й було оповідання про цей бій, написане олівцем на 6 лінованих аркушах учнівського зошита під назвою «Первое октября». Цей архів зберегла його дружина, моя мати Ольга Феодосіївна Помазан (тоді було модно залишати дівоче прізвище). У період війни 1941–1945 рр., перебуваючи на окупованій німцями території, такі папери приходилось ховати, навіть закопувати у землю.

Отримавши журнал з публікаціями, приуроченими до подій початку другої світової війни, серед багатьох цікавих і змістовних статей прочитав матеріал кандидата історичних наук Андрія Руккаса з Київського національного університету ім. Т. Шевченка під назвою «Бої між польськими та радянськими військами на Західноукраїнських землях у вересні-жовтні 1939 року».

У цій статті було проаналізовано п'ять найбільш напружених боїв «визвольного походу» Червоної Армії, які відзначилися довгою тривалістю та великими людськими й матеріальними втратами з обох боків. І серед цих бойових епізодів відмічено бій 1 жовтня 1939 року біля села Витично радянського війська з групою польських підрозділів Корпусу Охорони Прикордонних і залишків тактичних з'єднань, які прорвалися через німецьке оточення і відійшли у південно-східний район Польщі. Командував польським угрупованням генерал В. Орлик-Рюкеманн. Це був останній бій у тій радянсько-польській війні. Тоді було вбито 32 радянських вояків і 90 дістали поранення, підбито 3 танки.

Цей бій, за свідченням мого батька, автора оповідання, був на межі людських можливостей, як з однієї, так і з другої сторони: поляки були виснажені боями з німцями, проривом з оточення, а червоноармійці – 30-кілометровим нічним переходом.

З коротенького оповідання учасника того бою також очевидними були не завжди вмілі і правильні дії командування, бійців, більшість з яких були із недостатньо підготовлених резервістів. Привертає увагу різниця в оснащенні засобами зв'язку: в радянській армії – ракета, літак У-2; у поляків – телефон, радіостанція.

Як відмічає Аркадій Руккас, бої на території Польщі, у тому числі біля села Витично, були своєрідними першими симптомами майбутніх військових катастроф Червоної Армії у війні з Фінляндією та на початку радянсько-німецької. У своїх мемуарах фашистський функціонер Шпеєр писав, що кровопролитна невдала війна Сталіна проти Фінляндії переконала Гітлера у можливості переможного походу на Радянський Союз.

Та звитяжні реляції осені 1939 року заглушили ті, поки що нібито незначні, сигнали про суттєві недоліки Червоної Армії.

Крім того, слід відзначити, що після бою біля села Витично ця територія, полита кров'ю червоноармійців, була віддана німцям (сьогодні це – Польща). Бо згідно карти,

підписаної у Москві 28.09.1939 року Сталіним і Ріббентропом як таємного додатку до договору між СРСР і Німеччиною про ненапад (пакт Молотова-Ріббентропа від 23.08.1939 р.), Витично не увійшло до території Радянського Союзу.

Тоді багато українських сімей зі сльозами покидали свої обійстя на польській території, тікаючи від німців, приєднуючись до Червоної Армії, яка відходила за ріку Буг.

Долучаючись до «радянського раю» звільненої Західної України, українці не знали, що за вересень-грудень 1939 року в результаті «радянзації» тисячі з них будуть заарештовані, вислані до Сибіру, розстріляні. Масові акції приведуть до того, що до січня 1940 року населення регіону Західної України зменшиться на 400 тисяч чоловік, а із 385 тисяч заарештованих у 1940-му році 3,5 тисячі будуть розстріляні.

До початку листопада 1939 року СРСР оголосив про захоплення у полон трьохсот тисяч польських солдатів і офіцерів. Рішенням політбюро ЦКВКП(б) від 5.03.1940 року було наказано розстріляти 14700 військовополонених. Як виявилось, цей жахливий людський план було перевиконано.

Та про це не буде відомо ні радянській громадськості, ні військовим, у тому числі командирів взводу І. Т. Ковтуну, який, будучи патріотом того часу і тієї країни, писав у своєму щоденнику, що абсолютно не має любові і бажання до військової професії, але служити в період війни необхідно і потрібно ставитись до служби добросовісно, бо «наказ наркома є наказ народу, і наш обов'язок його виконувати».

На останньому фото, яке він надіслав, – «Вічно любим і рідним – дружині Олесі і синочку Юрі. Івась-татусь» – було написано вірш:

*Не забуду ніколи я осінь незвичну,
Квіт морозу і ягід рябини,
Не забуду ніколи я бій під Витично,
як звільняли сестру України.*

Надсилаю редакції «Воєнної історії» оповідання очевидця тих подій, мого батька,

молодшого лейтенанта, командира взводу Івана Ковтуна мовою оригіналу.

P.S. У розшифруванні рукопису та в комп'ютерному наборі тексту приймала участь правнучка автора оповідання Марина Ковтун-Грабовська.

З повагою, Юрій Ковтун.

ПЕРВОЕ ОКТЯБРЯ

(С блокнота участника боев на Западной Украине, 1939 год)

30-го сентября наш полк после длительных и дальних переходов остановился на отдых в с. Завадовка (около Люблина).

День был тихий и солнечный. Пожелтевшие листья тихо опускались с деревьев на землю. В воздухе плавало «бабиное лето». Это паучки-кочевники меняли место жительства.

Бойцы все повыходили на солнце, мылись, брились и разучивали коллективно «Интернационал», походные боевые и народные песни. На политинформации политрук, подведя итог боевых подвигов нашей Красной армии, сообщил, что завтра полк пойдет в г. Люблин – город будет торжественно встречать нас. Настроение было бодрое. Неслись по селу громкие песни победы. Местное население радовалось, слушая веселых, жизнерадостных бойцов.

Вечернее солнце спряталось за горизонт, а белые тучевые барашки покрывались красным румянцем, последний солнечный луч целовал землю. Был тихий вечер. Закончились песни, танцы. Как вдруг все спешно начали готовиться на выход, так как полк получил боевой приказ – завтра, первого октября, в 5.00 занять с. Вытычно.

Это село находилось на северо-востоке, в 35 км от исходного пункта, у опушки большого леса. Слева села – большое озеро «Вытыцьке», а справа – болото с кочками и мелким кустарником. За селом хвойный

старый и молодой лес. Природное дефили решили использовать остатки польских формирований. Сюда были стянуты офицерские кадры, полицейские, переодетые в солдатскую форму, завербованные помещиками беглые солдаты и местное кулачье. Всего было больше 2-х полков с многочисленным количеством полковых и противотанковых орудий.

Противник организовал оборону заблаговременно. Шоссе и другие подступы к Вытычно были пристреляны. Пушки были тщательно замаскированы, много станковых пулеметов установлено на чердаках кулацких домов, на деревьях и в озере...

В 22.00 наш полк вытянулся в походную колонну по шоссе. Движение было быстрое, но очень тихое. Впереди полка находился ОРБ [отдельный разведбатальон – Ю.К.], состоящий из всадников и танков Т-36. Ночь была тихая и лунная. Осенний мороз покрыл снежно-белым покровом песчаную землю и зеленую траву обочин шоссе.

После полуночи все были утомлены походом и бессонной ночью. На малых привалах бойцы буквально падали на землю обочин, используя каждую минуту отдыха. После 10-минутного привала – снова движение в колонне.

Когда были уже в 5 км. от с. Вытычно, вдали показалась красная ракета: она поднялась высоко над деревьями, сигнализируя о встрече ОРБ с противником.

Останнє сімейне фото перед відправленням на війну. Іван Ковтун, син Юрій, дружина Ольга Помазан. 1939 рік, м. Житомир

Движение колонны продолжалось: вот прошли мимо хуторка, у одной хаты стоит простоволосая женщина с ненормальным испуганным лицом, и как потом выяснили, это был вражеский сигнальный пост. С этой хаты женщина передала по телефону в штаб поляков сведения о нашей колонне.

В пять часов колонна остановилась. Командир полка получил донесение от ОРБ, который при входе в с. Вытычно был обстрелян – два танка подбиты.

Решено было разведать, где точно находится противник и его силы. Конники ОРБ пошли в разведку вдоль болота, второй разведвзвод – справа от шоссе, первый взвод – слева от шоссе, а часть конвзвода – по шоссе. Прошли хуторок. Впереди на горизонте в утреннем рассвете были едва заметны хаты села и отдельные высокие деревья.

Вдруг справа от шоссе, со стороны села, послышалась короткая пулеметная очередь, затем вторая, третья. Трассирующие пули падали возле разведчиков. Конники спешили и залегли, залегли и остальные разведчики, не имея возможности дальнейшего продвижения. Стрельба утихла.

Один из бойцов сказал: «От сукины польские сыны, успели пристрелять местность». «Ну, ничего, они местность, а мы их пристреляем», – ответил другой красноармеец.

Но только разведчики поднимались для продвижения вперед, как враг поливал их свинцовым дождем.

Три танка выдвинулись, чтобы рассмотреть, откуда ведется огонь. Поляки открыли огонь по танкам с пулемета и противотанковых пушек. Пули бессильно шлепались о броню, а снаряды с шипением падали вблизи танков. Только танки двинулись вперед, как вдруг один остановился и загорелся, два остальных повернули обратно.

Все же разведчики, хотя и медленно, но продвигались вперед под градом пуль, которые с шипением зарывались в землю.

Солнце утренними лучами гнало прочь предраассветную мглу и слабый туман. Вне-

реди уже были ясно видна: окраина села, справа – болото, слева – большое озеро, обросшее у берегов густым и высоким камышом.

Наши батальоны начали разворачиваться и принимать боевой порядок. Пошли в наступление. Наша артиллерия была по огневым точкам противника в лесу, на дороге. Но противник продолжал вести шквальный огонь с большой меткостью по наступающим красноармейцам.

Первый батальон, действуя справа от шоссе, медленно продвигался вдоль болота, наступая на левый фланг противника. Второй батальон, наступая вдоль озера, был вынужден окопаться, так как противник вел сильный пулеметный огонь с озера, где в камышах было несколько плавающих польских огневых точек.

Наши стрелки, пулеметчики, гранатометчики, артиллеристы со всей силой били по огневым точкам противника, подавляя их. Вот уже затихли пулеметы на дереве, у скирды сена. Но один на озере, будучи тщательно замаскирован, продолжал вести огонь короткими очередями.

Воздух дрожал от выстрелов и разрывов снарядов, визжали пули и осколки. Провода телеграфа, листья и ветки деревьев падали на землю. В это время из села убежала корова и, жалобно мыча, побежала по шоссе. Поляки и по ней стреляли.

В тылу в господском дворе, где был наш обоз, красноармейцы заметили на доме наблюдателя, который был корректировщиком огня противника, передающим данные о целях по радио. Как оказалось, это был польский офицер, переодетый в штатское. Красноармейцы с гневом расстреляли его на месте, несмотря на просьбы о помиловании.

В это время на линии огня сел наш самолет У-2 и, получив необходимые сведения, улетел.

Первый батальон, обогнув село справа, зашел в лес в тыл противника и с боем заставил его сдаться. Польские офицеры не могли понять, почему красные оказались у

них в тылу. Вся польская оборона дрогнула, и два полка в панике побежали в лес, бросая оружия и снаряжения.

В небе появилась пятерка красных соколов – они налетели на отступающих белополяков и пулеметами, бомбами заставили их разбежаться по всему лесу.

Так закончилось существование двух отборных польских полков.

В 18 часов 1-го октября наш полк построился в походную колонну и прошел юго-западнее с. Вытычно. По улицам, огородам – везде было множество трупов поляков, разбросаны оружие, снаряды, патроны, валялись убитые лошади, стояли разбитые автомашины.

Уже совсем стемнело, когда полк остановился на отдых. Лишь сейчас все почувствовали сильную усталость и голод. Ведь ровно сутки не отдыхали, не спали, не ели. Только три часа, как закончился 12-часовой непрерывный бой. Подъехали кухни. Борщ и каша были по-особенному вкусны.

Ночевали в лесу. Было уже за полночь, но бойцы, расположившись на отдых, несмотря на усталость, делились впечатлениями о боевых эпизодах, о наших потерях. Рассказывали, как погиб лейтенант Мележко: «За Родину, за Сталина! Целую жену и сына».

На второй день копали могилы для наших, закапывали убитых поляков. Вели много пленных солдат польской армии, очень утомленных. Стало известно о территории Германии (про лінію розмежування згідно договору між СРСР і Німеччиною – Ю.К.), поэтому нам пришлось оставлять часть освобожденной Западной Украины. На обратном пути следования узнали, что война закончена.

Иван Ковтун,
26 октября 1939 г.

ПЕРША ТАНКОВА БИТВА НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В РАЙОНІ ЛУЦЬК-БРОДИ-ДУБНО

Микола ПАШКОВЕЦЬ,
історик

Пашковець Микола. Перша танкова битва німецько-радянської війни в районі Луцьк-Броди-Дубно 23–30 червня 1941 року.

У статті висвітлюється невинувато замовчувана танкова битва в районі Луцька-Бродів-Дубна, що відбулася 23–30 червня 1941 року. Автор показує перебіг битви, сили і засоби сторін, аналізує причини поразки, невинуватих людських втрат радянських військ, закликає до запізнілого вшанування полеглих.

Ключові слова: найбільша танкова битва, механізовані корпуси, німецька танкова група, Тараканівський форт.

Пашковець Николай. Первая танковая битва немецко-советской войны в районе Луцк-Броды-Дубно 23–30 июня 1941 года.

В статье освещается неоправданно замалчиваемая танковая битва в районе Луцка-Брод-Дубна, которая состоялась 23–30 июня 1941 года. Автор показывает ход битвы, силы и средства сторон, анализирует причины поражения, неоправданные людские потери советских войск, призывает к запоздалому чествованию погибших.

Ключевые слова: самая большая танковая битва, механизированные корпуса, немецкая танковая группа, Таракановский форт.

Pashkovets Mykola. *The first tank battle of German-Soviet war in the Lutsk-Brody-Dubno June 23–30, 1941.*

The article highlights the unduly suppressed tank battle in the area of Lutsk-Brody-Dubno, held June 23–30, 1941. The author shows the course of battle, capabilities parties, examines the reasons for the defeat, unnecessary loss of Soviet troops, calling for late honoring the fallen.

Key words: *the greatest tank battle, mechanized corps, the German Panzer Group Tarakanivskyi fort..*

Донедавна велика кількість наших співвітчизників була впевнена, що найбільша танкова баталія відбулася на Курській дузі під Прохорівкою. Але мало хто знає, що 70 років тому (кругла дата, що й досі оповита печаллю й таїною мороку і забуття) у трикутнику Луцьк-Броди-Дубно, особливо на полях біля Тараканівського форту поблизу Дубна, 23–30 червня 1941 року в Другій Світовій війні відбулася найбільша у світовій історії танкова битва. Якщо бій під Прохорівкою відбувся за один день, то танкова баталія під Дубно тривала понад тиждень.

У цьому бойовищі брали участь шість механізованих корпусів Київського Особливого військового округу, а саме: північне угруповання (9-й, 19-й та 22-й механізовані корпуси із 31-им стрілецьким корпусом), що базувалося у районі Луцька; південне угруповання (4-й, 8-й і 15-й механізовані корпуси із 37-й стрілецьким корпусом), що базувалося в районі Бродів і нараховувало у своєму складі 3128 танків усіх типів – від легких БТ і Т-26 до модернізованих гігантів КВ-2 і Т-34, яких налічувалося понад 800 одиниць.

З боку супротивника у протистоянні брало участь 799 німецьких танків і САУ 1-ї танкової групи генерал-полковника (згодом – генерал-фельдмаршал) Евальда фон Кляйста, із них лише 450 належали до класу Pz.III і Pz.IV. Танкова група фон Кляйста складалася з трьох механізованих армійських корпусів у складі п'яти танкових і чотирьох моторизованих дивізій. Якби ці дві танкові армади зішлись у прямому протистоянні, то результат битви було б легко передбачити. Але реалії, на превеликий жаль, зовсім інші. Радянські механізовані

корпуси втратили більшу частину броньованої техніки і вже через тиждень почали відступати, зазнавши нищівної поразки.

Координувати дії Південно-Західного фронту прибув особисто начальник генерального штабу Робітниче-Селянської Червоної Армії генерал армії Георгій Жуков. Атаки радянських танків під Радеховом, Войницею, Бродами описані досить детально, день за днем, з аналізом доступних документів з обох боків, даних про втрати і можливими варіантами розвитку подій. Половина з 2825 одиниць техніки, що «разя огнем, сверкая блеском стали», була знищена

Пауль Людвиг Евальд фон Кляйст – єдиний фельдмаршал, який помер у радянському полоні

прямо на марші: через несправність (багато танків не змогли навіть виїхати за ворота своїх частин), через погане управління військами, неузгодженість бойових порядків корпусів у порівнянні з німецькими танковими дивізіями (особливо при взаємодії з артилерією і піхотою), наслідування шаблонним довоєнним схемам прикриття, відсутність дієвого зв'язку, недостатнє забезпечення паливом, що призвело до зупинки понад 300 машин просто на полі бою, очікування вказівок з Москви, через яке авіація не отримала наказу атакувати колони противника і втрачала літаки при захисті своїх летовищ.

Після 22 червня чотири дні основна ударна сила фронту – 8-й механізований корпус, який вищі штаби «крутили» у трикутнику Стрий-Перемишль-Львів, пройшов форсованим маршем майже півтисячі кілометрів (понад 100 км за добу), тоді як статутна норма – 60 км на добу. Через це половина техніки корпусу так і не вступила в бій, а залишилася на дорогах, у тому числі майже всі важкі танки Т-35. Чому командування «крутило» мехкорпуси і танкові дивізії? Та тому, що не знало, як ними вогювати.

Є безліч свідчень учасників тих подій: страх перед «своїм» командуванням був більшим за страх перед ворогом. Червона армія тотально боялася. Особливо командири. Там, де вони внаслідок об'єктивних причин діяли на свій страх і ризик, ці дії

нерідко були успішні; де діяла сталінська «вертикаль влади» – страх паралізовував усіх. Все це не дозволило радянським військам використати свої переваги і досягти перемоги у прикордонному бойовиську.

Ще одним негативним фактором цієї битви для радянської сторони стали, безумовно, неякісні дії розвідки, або, можливо, невміння чи небажання правильно розпорядитися розвідданими, які часто добувалися ціною життя радянських розвідників.

Німці ж, судячи з усього, були дуже добре поінформовані про стан речей в радянській армії, тому, не вагаючись, стрімко атакували більші у три з половиною рази сили ворога. Вони проявили набагато краще стратегічне мислення, оскільки війська головної ставки зробили на оперативну дію невеликих за кількістю техніки механізованих з'єднань з танків, піхоти на машинах, частин розвідки на мотоциклах та легких танках, зведених у танкові групи.

Ці танкові групи мали пробити лінію оборони радянських військ та наступати у глибину, охоплюючи ворожі частини з флангів. У результаті їх оточували, а німецькі війська виходили на оперативний простір.

Натомість, у Червоній армії було зроблено ставку на створення великих танкових з'єднань, але оскільки вони на початок війни не були доукомплектовані іншими родами військ, зокрема, авіацією, то і перевага у кількості танків зводилася нанівець.

Битва розпочалася з наступу 1-ої німецької танкової групи, яка використала розрив завширшки до 50 км, що утворився на кінець 24 червня між 5-ю і 6-ю радянськими арміями. Клейст планував у взаємодії зі своїми 6-ю і 17-ю арміями відрізати війська центру та лівого крила Південно-Західного фронту. Оцінивши обстановку і розкривши цей намір, Військова рада фронту прийняла рішення всіма механізованими корпусами завдати ворогові могутнього контрудару. Проте раптового удару не вийшло. Гітлерівці, використовуючи в обороні протитанкову артилерію, намагалися вивести

Гітлерівські мотоциклісти в лісах Рівеници. 1941 р.

Танки під Дубно, червень 1941 р.

свої танки на фланг і в тил наступаючих радянських військ.

І хоча внаслідок відчайдушних дій мехкорпусів горловина німецького танкового прориву значно звузилася, проте зупинити ворожі війська не вдалося. 26 червня довелося здати Дубно.

Незважаючи на невдачу в проведених контрударах, керівництво Південно-Західного фронту продовжує контратакувати. 26 червня було вирішено нанести потужні удари з півночі силами 9, 19 і 22 та з півдня – 4, 15 та 8 мехкорпусами. Величезну кількість танків кинули для того, щоб остаточно підрізати фланги німецького угруповання і оточити його. Проте, ця операція теж зазнала невдачі. Лише дивізії 19-го механізованого корпусу генерал-майора М. В. Фекленка досягнули певного успіху: 43-я танкова, маючи у передових порядках танки Т-34 та КВ, за чотири години боїв відкинула добре пошматовану 11-ту танкову дивізію німців на 30 км та вийшла до Дубна, а 40-а розбила колону ворога біля Млинова.

Цікаво, що німецькі танкові і моторизовані дивізії, незважаючи на радянські контратаки, продовжували планомірний наступ вперед. Тому в багатьох випадках тягар протистояння радянським танкам лягав на піхоту вермахту. Однак і зустрічних танкових боїв також вистачало.

Варто також відзначити дії 8-го механізованого корпусу під командуванням генерала Рябишева (932 танки – більше, ніж в усіх німецьких військах групи армій

«Південь»). Саме восьмий мехкорпус зумів поставити під загрозу весь план «Барбаросса», здійснивши контрудар у напрямі Дубно. Цей удар був суцільною імпровізацією, на підготовку якої командуванню корпусу дали тільки 20 хвилин. Оперативна група під командуванням Михайла Попеля у складі 34-ї танкової дивізії полковника Васильєва, ще одного танкового та корпусного мотоциклетного полків, почавши наступ о 14-й годині 27 червня, спершу відрізала висунуті вперед підрозділи 16-ї танкової дивізії німців від її основних сил, потім вийшла в тил 11-ї танковій дивізії.

Пізніше генерал Михайло Попель згадував: «Для гітлерівців наш удар – цілковита несподіванка. Вони й гадки не мали, що ми наважимося полізти на комунікацію, де і вдень, і вночі хурчать німецькі колони. У самих трусах – загоряли на сонці – метнулись німецькі солдати в окопи, до гармат і танків. З ворожим заслоном Волков покінчив так швидко, що основним силам майже не довелося пригальмовувати. З оточеним угрупованням противника покінчили ще до ночі. Піхота прочісувала поле: то витягли з жита начальника штабу 11-ї танкової дивізії, то начальника розвідки, то кого-небудь ще. Входили в Дубно, коли вже зовсім заночило».

Прочитуємо Сергія Грабовського, який так аналізує ці події: «Спогади звучать так, наче це 1945, ну, 1944 рік. Але був червень 1941-го! Наголосимо: це був єдиний потужний удар того часу, де все вирішували самі танкові генерали, а не Генштаб на чолі

Обстріл ворогом позицій радянських військ

з Жуковим, не нарком Тимошенко, не особисто товариш Сталін і не штаб Південно-Західного фронту на чолі з генералом Кирпоносом. Може, тому і сталася ця тактична перемога? Може, якби восьмий мехкорпус не крутили шляхами Львівщини чотири дні, він би за цей час самостійно вийшов кудись до Кракова? Брестська фортеця без наказів билася місяць. А там, де червоноармійці й генерали мали за своєю спиною високі штаби, особливі відділи і загороджувальні загони – там Червона армія на той час відступала. Того ж 27 червня до Дубно вийшли частини 19-го мехкорпусу і 36-го стрілецького корпусу. Але вони нічого не знали про удар групи Попеля, про те, що ще одне зусилля – і перша танкова група вермахту буде оточена, а весь план «Барбаросса» зазнає краху. Та ривка не відбулося. Бо вище командування, по-перше, не вважало за потрібне інформувати підлеглих

Генерал-полковник Кирпонос Михайло Петрович (командувач Південно-Західним фронтом з червня по вересень 1941 року)

про свої плани і про оперативну ситуацію, по-друге, зв'язок у Червоній армії здійснювався тоді за взірцями громадянської війни. Капітан чи майор з пакетом на панцерному автомобілі. Сталін боявся, що радіо чи телефон підслухає ворог. Крім того, командир особисто розписувався в отриманні пакету зі штабу, отже, його можна було послати під трибунал у разі невиконання наказу.

Таким чином, наприкінці червня 1941 року, після оточення під Дубно 1-ої танкової групи вермахту, міг бути зірваним наступ військ країн Вісі на південному напрямі, а значить, весь план «Барбаросса». Але насправді все розгорталось інакше. Три дні група генерала Попеля тримала оборону в Дубно. Три дні генерал Гальдер, начальник німецького генштабу, писав у своєму щоденнику про загрозу на південному фланзі. Три дні залишався шанс на перемогу, який не був використаний. Через суперечливість наказів командування фронту відбувається дезорганізація дій корпусу, внаслідок чого він потрапляє в оточення, з якого був змушений прориватися.

Лише 29 червня Москва переконалась у безперспективності подальших контрударів, тому 29 червня було санкціоновано відхід мехкорпусів, а 30 червня – загальний відступ військ Південно-Західного фронту на лінію старих укріплених районів до 9 липня. Штаб фронту покинув Тернопіль і перемістився до Проскурова. Член військової ради Південно-Західного фронту комісар Микола Вашугін, що активно організовував контратаки, 28 червня застрелився.

Таким чином, танкова битва у районі Луцьк–Рівне–Дубно–Броди завершилася поразкою радянських військових частин. Це дало змогу німецьким танкам прорвати оборону військ супротивника на лінії старих укріплених районів, і вже 10 липня війська вермахту зайняли Житомир. З 391 танками, які залишились у фон Кляйста, він зміг з'єднатися з Гулеріаном і замкнути кільце оточення військ Південно-Західного фронту.

У результаті битви, до 30 червня 1941 року 2648 одиниць радянської техніки були

знищені повністю і не підлягали відновленню. Втрати з німецької сторони були десятикратно менші – близько 260 машин (більша частина з яких була успішно відремонтована). І основна частина цих втрат стосується саме танкової битви у районі Луцьк–Рівне–Дубно–Броди.

Ворог досяг двох важливих результатів, які багато у чому визначили характер подальшої боротьби на Південно-Західному стратегічному напрямку германо-радянського фронту, а саме: знищив основні бронесили Південно-Західного фронту і підготував в оперативному відношенні свій прорив до Києва.

А поля під Дубном того спекотного літа 1941-го року перетворилися на танковий цвинтар. Людські втрати були ще жахливішими. «Ще до початку радянсько-німецької війни з'явився таємний наказ тодішнього наркома оборони Ворошилова, який забороняв екіпажам підбитих ворогом у бою танків покидати свої бронемашини, – згадує колишній танкіст Володимир Лис. – Вони повинні були або покінчити життя самогубством, або живцем згоріти у своїх залізних трунах». Тому, як повідомляють ще живі свідки тих подій, коли німці підбивали танк і хтось з екіпажу намагався з нього вистрибнути, то його свої ж відразу розстрілювали. Те саме було і з тими, хто намагався захватитись у посівах жита: їх знову ж таки свої просто косили з броньовика. Ось чому лежали наші захисники по всьому полю, як снопи. За підрахунками Володимира Лиса, у тій танковій битві свої ж знищили майже тисячу екіпажів, а якщо помножити на три чи чотири (стільки людей нараховували екіпажі), отримаємо число, що дорівнює чотирьом тисячам вбитих лише своїми.

Місцеві жителі стягнули загиблих бійців (близько 200 молодих хлопців-рядових, був лише один капітан) у дві глибокі воронки від авіаційних бомб, і в такий спосіб їх поховали. Але до цього часу ніхто не знає їх імен, рідні та близькі їм не здогадуються,

У битві не на життя, а на смерть приймали участь близько 4000 танків з обох боків

де лежать останки дорогих їм людей, бо їхні захоронення до сих пір виорюються і засіваються.

Хоча цьогоріч минає 70 років від тих трагічних подій, до цього часу тут немає ні кургану, ні навіть маленького насипу, не встановлено обелісків, лишень поблизу дороги місцеві жителі встановили залізний хрест, на якому вказали, що на цьому жертвовому полі у 1941 році загинули воїни Червоної Армії. Та ще живі очевидці тих пам'ятних подій, найбільшим бажанням котрих є те, щоб була віддана належна військова, християнська та громадянська шана загиблим.

Намагаються отримати дозвіл на проведення перепоховань на колишньому полі битви і члени рівненської організації Українського вільного козацтва імені Северина Наливайка, але поки що ці намагання не принесли бажаних результатів. Велику подвижницьку роботу в цьому напрямку про-

Покинуті БТ-7, які застрягли в болоті. Південно-Західний фронт, червень 1941 р.

Тараканівський форт

вадить кошовий атаман Українського вільного козацтва ім. С. Наливайка Володимир Володимирович Мусій.

Найбільшою шанобою та вдячністю перед загиблими є святе ставлення до місць їх останнього спочинку, ретельне впорядкування та дбайливий догляд за могилами і збереження пам'яті про них.

Тому варто було би приїхати на Тараканівські поля і, за звичаями наших предків, провести Священну Всеукраїнську Толоку із впорядкування захоронень незаслужено забутих жертв, які першими прийняли удар агресора і, наскільки змогли, боронили нашу рідну землю від загарбника. Слід розбудувати на цьому полі Величний Пантеон Загиблих Захисників Рідної Землі.

Адже саме тут наприкінці XVIII століття по лінії Збараж-Броди-Берестечко-Сокаль пройшов кордон між Російською та

Австрійською імперіями. Для оборони своїх західних рубежів царський уряд прийняв рішення про будівництво системи оборонних укріплень. Під містечком Дубно для захисту залізничної лінії Львів–Київ будуватиметься Дубненський форт, що більш відомий під назвою Тараканівський форт.

Перші випробування для форту припадають на роки Першої світової війни. На початку війни у 1915 році частини південно-західного російського фронту відійшли з форту без бою. Руйнування об'єктів укріплення розпочалося влітку 1916 року, коли під час Брусиловського прориву російські частини вибили з цих укріплень частини 4-ої австрійської армії. У цих боях загинуло 200 австрійських солдатів; їх поховали біля форту.

1920 року війська Будьонного оточили, але не змогли вибити поляків з форту. Тому біля нього є поховання і польських вояків, а також бійців майже половини країн Європи, які служили в австрійській армії. Отже, є всі підстави, разом з розбудовою Пантеону Загиблих Захисників Рідної Землі, розглянути питання закладення і побудови Пантеону Загиблих Воїнів Європи у районі Тараканівського форту і у рамках цього заходу провести впорядкування та облаштування захоронень військових меморіалів присутніх там європейських країн. Це питання варто було б поставити і розглянути у рамках Європейської Ради або Ради Європи.

ДЖЕРЕЛА

1. Грабовський С. Три дні, які могли змінити хід війни. // <http://svoboda.com.ua/index.php?Lev=news&Id=352>
2. Дем'янчук О. Забуті жертви. – Вісті Рівненщини. – №7. – 18 лютого 2010.
3. Исаев А. Дубно 1941. Величайшее танковое сражение Второй мировой. – М., Издательства: Яуза, Эксмо, 2009.
4. Тарнавський М. Чи відбудеться примирення українських вояків? // <http://www.ji-magazine.lviv.ua/dyskusija/vlada/tarnavsk-2.htm>
5. Гончаров В., Исаев А., Свиринов М., Кошкин И., Дриг Е. Танковый прорыв. Советские танки в боях 1937–1942 гг. // <http://lib.rus.ec/b/191225/read>.

ПЕРЕБУДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ТА ВІЙСЬК ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1941–1942 РР.)

Дмитро ВЕДЕНЄВ,
доктор історичних наук, професор, заступник
директора Українського інституту національної
пам'яті з наукових питань, полковник запасу

Веденєєв Дмитро. *Перебудова діяльності органів та військ державної безпеки в Україні на початковому етапі Великої Вітчизняної війни (1941–1942 рр).*

У статті висвітлюється діяльність органів та військ державної безпеки СРСР в Україні у 1941–1942 роках, налагодження їх розвідувально-диверсійної роботи та оперативно-бойової діяльності на українському театрі військових дій.

Ключові слова: органи та війська державної безпеки, оперативно-бойова діяльність, розвідувально-диверсійна робота, зафронтова робота.

Веденеев Дмитрий. *Перестройка деятельности органов и войск государственной безопасности на Украине в начальный период Великой Отечественной войны (1941–1942 гг.).*

В статье освещается деятельность органов и войск государственной безопасности на Украине в 1941–1942 годах, организация их разведывательно-диверсионной работы и оперативно-боевой деятельности на украинском театре военных действий.

Ключевые слова: органы и войска государственной безопасности, оперативно-боевая деятельность, разведывательно-диверсионная работа, зафронтовая работа.

Vyedyenyeyev Dmitry. *Restructuring activities of troops and state security of Ukraine at the initial stage of the war (1941-1942).*

The article highlights the activities of troops and the USSR State Security in Ukraine in 1941-1942 years, setting their intelligence and sabotage activities and operational and combat activities of the Ukrainian theater of military operations.

Keywords: *government and state security forces, operational and combat activities, reconnaissance and sabotage activities, the front-line work.*

Драматичні обставини початку Великої Вітчизняної війни і катастрофічні поразки радянських військ зумовили відому «фігуру замовчування» навколо цього періоду війни. Повною мірою це стосується і діяльності радянських спецслужб на початковому етапі протиборства з агресорами, адже їх оперативно-бойова робота у 1941–1942 рр. і донині залишається найменш висвітленою сторінкою участі спецслужб у Великій Вітчизняній війні. Водночас, Друга світова війна та період, який їй передував, засвідчили зростання ваги невійськових методів протиборства, передусім – розвідувально-підривної роботи, котра перетворювалася на ефективний чинник послаблення військ і тилу противника, забезпечення основних бойових дій та політичного супроводження військових кампаній. Відтак, дослідження протиборства спецслужб залишається одним із провідних аспектів історії Другої світової війни.

У статті ми зосередимося саме на особливостях оперативно-бойової діяльності органів та військ державної безпеки на українському театрі військових дій [див. докладніше: 1–7].

З початком гітлерівської агресії, разом зі всією країною, на військові рейки перейшли і органи держбезпеки. Директива НКДБ СРСР № 136 від 24 червня 1941 р. приписувала їм розгорнути спільно з НКВС СРСР боротьбу з парашутними десантами, диверсійними групами противника, спрямовувати агентуру на впровадження до німецьких військ, ведення диверсійно-підривної роботи. Завдання на військовий час конкре-

тизувалися у директиві НКДБ СРСР № 168 від 1 липня. Передбачалося весь апарат негласних помічників органів держбезпеки поділити на невеликі резидентури для осідання на окупованій території з метою організації розвідувально-диверсійної діяльності, йшлося про забезпечення конспірації та способів зв'язку з ними [8; 9, 21–22].

Кадрові співробітники НКДБ мали разом з НКВС створювати партизанські загони і бойові групи, надавати допомогу військам розвідувальною інформацією, винищувати диверсантів противника. За перші три місяці війни на окуповану територію закинули 122 партизанських загони або групи (5809), 69 диверсійних груп (749 осіб), залишили на осідання в тилу ворога 192 партизанські загони (5440 осіб) [10, арк. 4; 11].

17 липня 1941 р. 3-є Управління (військова контррозвідка) Наркомату оборони СРСР перетворюється на Особливий відділ НКВС; особливі відділи відкриваються при штабах фронтів, об'єднань і з'єднань Збройних Сил. 20 липня 1941 р. Наркомат державної безпеки зливається з органами внутрішніх справ у Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС). Частину оперативних співробітників НКВС одразу ж відрядили до прифронтових розвідувальних груп при частинах Діючої армії.

Того ж дня утворили Транспортне управління НКВС, співробітники якого забезпечили контррозвідувальний захист евакуації з України на Схід 550 промислових підприємств (понад третина із 1500 переміщених по СРСР заводів). На всіх великих оборонних та інших підприємствах

з числа кадрових співробітників НКДБ-НКВС створили спеціальні оперативні групи із завданням забезпечення евакуації або знищення, у разі необхідності, устаткування та сировини. Слід відзначити, що завдяки своєчасним заходам контррозвідального захисту в Україні за весь період війни не було допущено помітних диверсій на об'єктах промисловості, відвернуто чимало таких спроб з боку спецслужб супротивника.

У ході забезпечення евакуації виробничих потужностей, співробітники НКВС вживали заходів із локалізації окремих заворушень та актів саботажу, спроб окремих спеціалістів з дореволюційним стажем перешкодити вивезенню або виведенню з ладу новітнього обладнання підприємств і шахт до повернення їх «старих хазяїв» (ряд підбурювачів й організаторів передали суду військового трибуналу). Наведені факти свідчили про наявність прихованої та здатної до самоорганізації опозиції «колишніх людей», як їх тоді іменували у чекістських документах.

Антиурядові виступи в екстремальних умовах були тим більше зрозумілими, якщо врахувати, що в Україні з 1 жовтня 1936 р. до 1 липня 1938 р. арештували 253051 громадянина. Серед них: «колишніх куркулів» – 93395; колишніх поміщиків, дворян, торговців («колишніх людей») – 109380; священнослужителів – 6556. Із серпня 1937 р. до листопада 1938 р. в УРСР засудили 197617 осіб, левову частку з них прирекли до страти – 122237 громадян [12].

Крім того, як йдеться у документах органів НКВС, їм довелося локалізувати спроби «куркульських елементів» перешкодити демонтажу та евакуації сільськогосподарського обладнання і техніки, евакуації худоби тощо, насамперед – у Харківській та Ворошиловградській областях. Не виключено, що під цим малися на увазі спроби селян перешкодити тактиці «випаленої землі» і не залишитися без харчів і засобів виживання [10, арк. 2].

За наказом НКВС СРСР № 001151 від 25 серпня 1941 р., створюються 4-і відділи НКВС СРСР, республіканських НКВС та їх територіальних органів. Система 4-х підрозділів стала основним інструментом таємної війни з агресором, на неї покладаються завдання формування з населення винищувальних батальйонів, партизанських формувань, диверсійних груп, керівництво їх оперативно-бойовою діяльністю, зафронтів розвідка. НКВС УРСР сформував три «партизанські» полки по 1000 багнетів у кожному. Однак така форма оперативно-бойового застосування виявилася в цілому неефективною, полки зазнали значних втрат, і врешті-решт довелося переходити до розвідувально-диверсійних дій групами по 20–25 осіб [13].

В обороні столиці України, міста-героя Києва, що тривала з 11 липня до 19 вересня 1941 р., взяли участь сформовані НКВС УРСР 1-й та 2-й партизанські полки, 4-й батальйон особливого призначення, окремі спецгрупи зі співробітників НКВС, спортсменів товариства «Динамо» та прикордонників. Загін з числа співробітників Київської міжкрайової школи держбезпеки під командуванням ст. лейтенанта держбезпеки О. Попова героїчно загинув у районі сіл Дем'янці та Харківці Переяслав-Хмельницького району Київської області. Фашистські нелюди спалили живцем 120 полонених вояків батальйону.

Оскільки незабаром зафронтів робота стає провідним напрямом зусиль спецслужби, у квітні 1942 р. 4-й відділ НКВС УРСР реорганізували в 4-е Управління. У січні-березні 1942-го Управління підготувало й вивело за лінію фронту 1045 розвідників, із них 800 – у складі розвідгруп. На окупованій території залишили чимало негласних помічників органів держбезпеки (понад 12,7 тис. осіб, включаючи 43 резидентури 41 диверсійну групу). Однак з більшістю оперативних джерел був відсутній зв'язок, значну їх частину знешкодив противник, частина перейшла до партизан або стала на шлях

співробітництва з окупантами (після звільнення лише п'ята їхня частина поновила зв'язок з оперпрацівниками). Серйозною помилкою була відсутність єдиного координуючого органу зафронтової роботи, адже нею займалися паралельно НКВС, військова розвідка, партійні і комсомольські органи. За організаційні прорахунки довелося заплатити велику ціну у жорстокому протистові з потужними спецслужбами ворога: взяти хоча б той факт, що з майже 600 закинутих за лінію фронту в перші півтора роки війни оперативних груп НКВС УРСР на «Велику землю» повернулося лише близько 30 [9, 15; 10, арк. 77; 14].

Органи зафронтової роботи нерідко формувалися поспіхом, без належної підготовки та перевірки морально-психологічних якостей осіб, яким доручалася спеціальна діяльність на окупованій території. Відбір кадрів для нелегальної роботи на окупованій території здійснювався, переважно, за ознакою політичної лояльності з числа функціонерів партійного, комсомольського апарату. Це призвело до численних провалів або випадків зради. Наприклад, як показало слідство у справі резидента німецької розвідки М. Глухова (завершено у липні 1942 р. у Ворошиловграді), він у вересні 1941 р. був призначений НКВС УРСР командиром з'єднання партизанських загонів. 28 вересня 1941 р. М. Глухов добровільно прибув до німецької комендатури м. Яготина (Київська обл.), здався та видав місця базування своїх загонів, сховки зі зброєю, вибухівкою й продовольством, а також дав широкі свідчення про систему організації партизанського руху в Україні. Наступного дня в Ічнянських лісах окупанти ліквідували за його наведенням партизанський загін з 60 осіб, згодом нейтралізували партизанські загопи на Полтавщині, підпільні групи у Харкові та інших містах. Залишений на посаді першого секретаря Запорізького обкому КП(б)У К. Мосієвич, затриманий гестапо, став агентом німецької спецслужби, видав структуру та систему зв'язку підпіл-

ля, районні комітети компартії, німці арештували 13 підпільників (зрадника засудили до вищої міри покарання) [10, арк. 6-7, 64].

Водночас, органи НКВС сформували в Україні 651 винищувальний батальйон (ВБ, 118 тис. багнетів) для протидії десантам, диверсійним групам противника, для місцевої самооборони. До 1 жовтня 1941 р. 125 батальйонів передали на укомплектування Червоної Армії, а близько 7 тис. їх учасників перейшло до партизан. Силами ВБ було затримано 49 агентів-парашутистів, 26 сигнальників (закидалися для наведення авіації противника), 1975 дезертирів, у локальних сутичках з ворогом вбито 39 офіцерів та 193 солдати вермахту [15].

З початком війни органи держбезпеки вдалися до арештів т.зв. «підоблікового елементу», серед якого перебували не тільки особи, що обґрунтовано підозрювалися у зв'язках зі спецслужбами Німеччини, але й чимало «антирадянських елементів», малося на увазі – колишніх учасників розбудови української державності 1917–1920 рр., членів націонал-патріотичних і націонал-демократичних партій та організацій, інших «нелояльних осіб» (частину з них у позасудовому або екстреному порядку стратили, доля інших достеменно невідома). Лише у Києві 22–25 червня 1941 р. НКДБ арештував близько 800 осіб, з яких лише частина підозрювалася у причетності до агентурного апарату іноземних спецслужб [10, арк. 1].

Апофеозом насильства стало т.зв. «розвантаження» в'язниць перед відступом Червоної Армії (насамперед – у Західній Україні). Зазначимо, що в останні роки поширилися фантастичні статистичні дані про жертви розстрілів ув'язнених у перші дні і місяці війни. Так, цифри страчених у Західній Україні варіюються від 10 до 100 тисяч! Проте, згідно із довідками Тюремного управління НКВС СРСР, станом на 22 січня 1942 р. із в'язниць СРСР загальною евакуювали майже 142 тис. осіб і розстріляли при відступі 9817 (з них в Україні – 8789 осіб), крім того, у дорозі незаконно

розстріляли 769 осіб, при спробі бунту – 674 чоловіка [16-17].

Сумною реальністю того драматичного часу стали депортації за етнічною або регіональною ознаками. Спецслужба вдалася до виселення з України німців-колоністів та вихідців із Західної України, які прибули працювати на індустріальні об'єкти Сходу – вважалося, що це є превентивним заходом для позбавлення німецьких спецслужб вербувального контингенту для роботи на окупованій території або підготовки кадрів для виведення у радянський тил.

Під час евакуації центральний апарат НКВС УРСР перебував у с. Верхня Ахтуба (Астраханська обл.) та м. Енгельс (Поволжя), а також створив тимчасові оперативно-слідчі групи в містах Енгельсі, Новосибірську, Томську, Казані, Астрахані, Солікамську, Челябінську, Ташкенті, котрі й завершили слідчі дії щодо 10 тис. заарештованих раніше осіб.

Необхідно враховувати, що в Україні окупанти розгорнули потужну мережу карально-репресивних органів спеціального призначення – розвідки (абвер команди), таємної поліції (гестапо), поліції безпеки (СД), польової жандармерії, охоронної поліції, поліції порядку, підрозділів абвер-3 (військової контррозвідки). Крім того, діяли спецоргани сателітів Німеччини – таємна поліція (Сигуранца) та Служба спеціальної інформації (військова розвідка) Румунії, угорська розвідка та контррозвідка. В Україні дислокувалося до 26 спецорганів супротивника, школа підготовки шпигунів і диверсантів «Абверштелле Україна» з філіалами у Києві та Миколаєві (загалом, на потреби таємної війни на Східному фронті працювало до 60 німецьких спеціальних навчальних закладів, щорічно випускаючи до 10 тис. розвідників, диверсантів і терористів) [18–19].

Німці простудіювали досвід повстанства на Україні періоду громадянської війни, і перед нападом на СРСР розробили комплекс контрпартизанських заходів. На захоп-

леній території ліквідовувалися або бралися під контроль члени партії і комсомолу, співробітники НКВС, встановлювалися особи, що прибули на проживання в адміністративні центри після 1 вересня 1939 р. Спецслужбами супротивника достатньо вдало практикувалося створення псевдопартизанських загонів і підпільних груп «приманок» [20].

Антипідпільні операції гітлерівців відзначалися доволі високою результативністю. Так, як з'ясувалося у ході оперативної справи «Зрадники» (заведеної у вересні 1944 р. 2-м Управлінням НКДБ УРСР), у Києві діяла підпільна організація «Смерть німецьким окупантам», яка мала до 40 конспіративних і явочних квартир, підпільну типографію, радіостанцію і створила свої осередки у Харкові, Дніпропетровську, Фастові, Ніжині та на станції Крути, а також кілька партизанських груп. Однак у квітні 1943 р. почалися провали й масові арешти патріотів-підпільників (за підозрою у зраді органами НКДБ розроблялося 9 осіб) [10, арк. 88-89].

Розглянемо загальну структуру і функції розвідувальних органів III рейху в Україні [10, арк. 9–17]. Провідним органом німецької військової спецслужби (Абверу) в Україні виступала Абверкоманда-102 (АК-102, «Оріон», розформована у липні 1943 р.). АК-102 забезпечувала розвідувальною інформацією штаб групи армій «Б» й підпорядковувалася безпосередньо згаданому штабу «Валлі», дислокувалася у Полтаві, Харкові, Києві. Розвідорган мав власні спеціальні навчальні заклади з підготовки агентів-розвідників, радистів для закидання в тил Червоної Армії. Агентура підбиралась переважно з числа активних колаборантів та у таборах військовополонених. Варто також назвати розвідувальний орган «Цепелін», розвідувально-диверсійний орган Абверкоманда-202, спеціальний навчальний заклад «Фельдпост 16371».

Основними оперативними органами німецької армійської розвідки стали т.зв.

абвергрупи (АГ), котрі зосереджувалися на розвідувально-підбивній роботі у тилу радянських військ та прифронтовій зоні. Активністю відзначилися такі розвідувальні та розвідувально-диверсійні органи вермахту:

- АГ-101, котра діяла у південних та східних областях УРСР, обслуговувала німецькі 11-у армію та 1-у танкову армію (згодом перемістилася до Румунії). Розвідорган працював у взаємодії з гестапо, польовою жандармерією, створив низку окремих розвідорганів, зокрема – «Дромедар» (АГ-114). На завершальному етапі війни вела розвідроботу проти 3 та 4-го Українського фронтів. Арештовано 33 агенти АГ-101;

- АГ-102, дислокувалася у м.м. Сталіно (Донецьк), Кіровоград, Умань. Радянськими органами держбезпеки виявлено 69 співробітників та агентів цього розвідоргану, 8 арештовано;

- АГ-103, Сталінська область УРСР, обслуговувала 1-у танкову армію, арештовано 17 співробітників і агентів розвідоргану;

- АГ-106, обслуговувала 3-у румунську армію, яка діяла на півдні України, виявлено 64 та арештовано 6 співробітників й агентів розвідоргану;

- розвідувальний орган «Візель», котрий працював у Чернігові, виявлено й арештовано 23 співробітники та агенти цього спецоргану;

- АГ-204 (Харків, Полтава, Кіровоград, Чернівецька область), яка спеціалізувалася на диверсійній роботі. Виявлено 12 співробітників та понад 100 агентів спецоргану, 28 з них затримано.

Крім розвідувальних, в Україні німецькі окупанти запровадили мережу контррозвідувальних (абвероргани-3) та карально-розшукових органів:

- Абвергрупи контррозвідувального спрямування (АГ-303, 304, 305, 306, 314) зосереджували діяльність на виявленні й припиненні розвідувальної роботи радянських спецслужб, нейтралізації партизанських та підпільних формувань, веденні оперативних радіо-ігор з метою дезінфор-

мування органів НКВС-НКДБ та Червоної Армії, а також, як зазначалося у документах НКДБ УРСР, «розкладі українських та польських націоналістичних формувань». Як правило, агентурний апарат контррозвідувальних абвергруп об'єднувався у резидентури. Радянська контррозвідка встановила близька 300 співробітників та агентів таких спецорганів. Серед контррозвідувальних органів Абверу особливо активними були:

- «Герресгрупа-Б» (АГ-304, 306), яка діяла у Воронежі, Сталіно і Києві. Вела розшук радянських агентів-парашутистів, партизан, підпільників. Брала участь в оперативних іграх проти радянських спецслужб, виявлено 47 та арештовано 27 агентів цього органу

- «Зондерштаб-Р», великий контррозвідувальний орган, який послідовно дислокувався у Чернігові, Дніпропетровську, Харкові, Києві, Житомирській області та підпорядковувався безпосередньо штабу «Валлі». Спецорган очолювали колишній полковник Червоної Армії Шаповал та колишній полковник Армії УНР П. Дяченко (помер 1965 р. у США). Зондерштаб створив розгалужену агентурно-інформаційну мережу, що діяла під прикриттям адміністративних і господарських закладів та «Маслопрому». Серед агентури виявилася чимало колишніх партійних, радянських, комсомольських працівників, кримінальних елементів, учасників українських націоналістичних організацій; кваліфікована агентура перебувала у статусі кадрових співробітників, отримуючи зарплатню та пайки. Радянською контррозвідкою виявлені міжобласна, 10 окружних та обласних, 31 районна резидентури, викрито понад 400, арештовано 136 агентів (у т.ч. 5 резидентів) цього спецоргану.

Оскільки Молдова, частина земель півдня України та Поділля із центром в Одесі («Трансністрія») були передані А. Гітлером у «володіння» своєму воєнно-політичному союзнику – Румунії, на українських землях значну активність проявляли і спецслужби

згаданої держави. Провідним армійським розвідувальним органом виступала «Сервіс-Секрет де інформації» (СІ). Розвідувально-диверсійну роботу в тилу Червоної Армії організовував «відділ прифронтової агентури» (умовна назва «Вултур» – «Орел»), зашифрований під військово-будівельну частину. Діяло три філії (загони) «Вултуру» в Одесі, Миколаєві та Сімферополі. Цей же орган розгортав контррозвідувальну роботу проти радянської розвідки та партизансько-підпільних формувань, вербував агентуру серед військовополонених, колишніх білогвардійців та учасників українських націоналістичних організацій. Тільки в Одеській області заарештовано понад 40 співробітників та агентів цього спецоргану.

Активну роль в організації відсічі агресорам відіграли спеціальні війська НКВС [нарис їх діяльності взято з джерел 21-26]. З початком Великої Вітчизняної війни, відповідно до рішення уряду СРСР від 25 червня 1941 року, завдання охорони армійського тилу покладалися на органи НКВС СРСР, і всі війська відомства (прикордонні, оперативні, конвойні, з охорони особливо важливих промислових та залізничних об'єктів) мали залучатися до цієї місії. Загалом на охорону тилу виділялося 163 тис. вояків військ НКВС, третину з яких становили прикордонники, хоча безпосередньо тил пильнували не більше половини з елітних бійців НКВС – решта воювала на рівні з армійськими частинами. До весни 1942 року прикордонники складали близько 70% військ охорони запілля (58 тис. багнетів).

Для управління цими військами вже 26 червня 1941 р. утворили управління з охорони тилу п'яти діючих фронтів та Особливої групи військ, причому начальниками управлінь призначили керівників відповідних прикордонних округів. Зокрема, в Україні, на Південно-Західному фронті – колишнього начальника Українського округу ПВ НКВС генерал-майора В. Хоменка, Південного фронту – начальника Молдавського округу генерал-майора М. Нікольського.

Попри тилове завдання, в умовах стрімкого просування німецьких військ та їх союзників, прикордонники нерідко знов опинялися на лінії фронту, приходячи на допомогу армійцям у скрутних ситуаціях. Нерідко добірні прикордонні загони та маневрені групи ставали останнім резервом командування, їх кидали у відчайдушні контратаки, на небезпечні ділянки проривів з лабетів наступаючого ворога.

Так, під час прориву 1-ї танкової групи вермахту в районі Умань-Жашків та через виникнення загрози оточення частин 6 та 12-ї армій, у бій ввели, разом з фронтовими частинами, два прикордонних загони, які знищили 9 танків, 33 автомашини та неповний батальйон ворожої піхоти. Трагедію оточення разом зі згаданими арміями у районі Первомайська пережили п'ять прикордонних загонів, які з боями виривалися з «котла». У запеклих бойовищах разом з 9 та 18-ою арміями Південного фронту (що також потрапили в оточення), прикордонники втратили від 50 до 80% особового складу.

Однак і ворог зазнавав відчутних втрат від пострілів вояків у зелених кашкетах. При обороні міста-героя Одеси 26-й зведений прикордонний полк знищив близько 3 тис. і полонив понад 400 румунських та німецьких солдат. Загалом, від початку бойових дій і до грудня 1941 р. прикордонники взяли участь у 645 важливих боях, вивівши з ладу понад 88 тис. солдат і офіцерів агресорів.

Мужньо виконавши свій обов'язок із захисту державного кордону від гітлерівців та у подальших боях, Прикордонні війська заплатили за це великою кров'ю. До 1 квітня 1942 р. втрати ПВ західних округів становили понад 48 тис. осіб (понад 50% їх довоєнної чисельності), при цьому Український округ втратив майже 9 тис. бійців (40% особового складу), а сусідній Молдавський – до 90% особового складу!

Одночасно бойове застосування ПВ ускладнювалося тим, що вони отримували

накази з чотирьох інстанцій одночасно: командувача фронтом, командира з'єднання, начальників охорони тилу фронту і конкретної армії, нерідко у бойових умовах командири отримували суперечливі або взагалі протилежні накази.

Малоефективним виявилось і їх застосування дрібними підрозділами, а відсутність за штатами мирного часу артилерії та протитанкових засобів лише збільшували втрати у боях з механізованими частинами противника. Практично розпалася розвідувальна система спеціальних військ, необхідна для вирішення оперативно-військових завдань, у полках і батальйонах залишилося по одному заступнику командира з розвідки. Майже повна відсутність підготовлених оперативників різко знижувала якість роботи з фільтрації та виявлення метикованих випускників розвідшкіл противника та «маторих диверсантів».

У зв'язку із широким залученням полків ПВ з охорони тилу безпосередньо до бойових дій, оголеними виявилися комунікації, особливо важливі об'єкти, потреби забезпечення евакуації, підтримки порядку в тилу, протидії дезертирам, мародерам, кримінальним бандам. Вільно почували себе німецькі агенти-сигнальники, наводячи пануючий у повітрі Люфтваффе на скупчення автомашин, бойової техніки, біженців. Лише до кінця серпня 1941 р. вдалося організувати більш-менш задовільну охорону тилу «українського» Південного фронту. Розгорнули два рубежі несення охоронної служби: перший – на правому березі Дніпра по лінії Рудня-Овруч-Володарка, другий – по лінії Чернігів-Ніжин-Піратин-Лубни.

Це одразу ж дало позитивні наслідки: якщо у липні-серпні 1941 р. військами з охорони тилу не було знешкоджено жодного німецького шпигуна (!), то у вересні їх затримали 70, до кінця року – 326, ліквідовано 32 розвідувально-диверсійні та бандитські групи. У вересні затримали 975 дезертирів, наприкінці року – понад 5 тис. У смузі Південно-Західного фронту до кінця

1941-го затримали 243 шпигунів та диверсантів. Десятки тисяч військовослужбовців, які відстали від своїх частин, направили на збірні пункти (загалом у 1941 р. таких виявилось понад 340 тис.).

Намагалися боротися і з поширенням панічних слухів, хоча ситуація на фронтах давала мало підстав для оптимістичних настроїв – у першій рік війни в оточенні опинилося 16 радянських армій.

Попри вкрай скрутне становище на фронтах, «тиловики з неволі» до початку 1942 року змогли записати на свій рахунок 1001 знешкодженого шпигуна, диверсанта й терориста, закинутих у запілля армії, 685 затриманих підозрілих осіб та солдат, що відстали від своїх частин, 28 тис. дезертирів, понад 1000 активних колаборантів, майже 20 тис. осіб, що ухилялися від служби в армії, 492 мародерів.

Офіційно ПВ НКВС СРСР перейшли до охорони тилу армії 15 грудня 1941 року, коли прийнялося рішення Ставки Верховного Головнокомандування про виведення з бою всіх прикордонних частин та перенацілення їх на захист запілля. Головним управлінням ПВ, спільно зі Генеральним штабом, у березні 1942 р. було розроблено й затверджено Положення про війська НКВС з охорони тилу Червоної Армії та Інструкцію зі служби військ з охорони тилу. Передбачалося, що в оперативному відношенні начальник військ з охорони тилу підпорядковується Військовій раді фронту. На прикордонників покладалися такі завдання:

- виявлення та знешкодження агентури противника, закинутої у тили, затримання зрадників батьківщини та німецьких прислужників на окупованих територіях;
- ліквідація розвідувально-диверсійних груп та загонів ворога, які прагнули дестабілізувати нормальну роботу тилу;
- боротьба з антирадянським повстанством, протидія дезертирам та мародерам;
- охорона комунікацій у смузі тилу фронту;
- охорона армійських приймальних пунктів військовополонених;

- участь в операціях з підтримання прифронтового режиму (виселення, «зачистки» тощо).

- проведення розвідувальної роботи, для чого у полках з охорони тилу створювалися розвідувальні відділення (25 розвідників на полк), запроваджувалися посади заступників командирів полків та батальйонів з розвідки.

З 28 квітня 1942 р. у війська охорони тилу передавалися з відомства ПВ 37 прикордонних полків, 6 прикордонних загонів та інші частини загальною реальною чисельністю понад 51 тис. багнетів (за штатом – майже 67 тис.).

На завершення зазначимо, що війна стала суворим випробуванням для народів СРСР. У важку пору радянські органи держбезпеки, використані у передвоєнний період як основний інструмент репресивної політики, зосередилися, спираючись на широку підтримку народу, на виконанні класичних функцій спецслужб як таких, збагачилися різнобічним досвідом оперативного мистецтва. У 1941–1945 рр. загинуло 489 й пропало безвісти 271 кадрових співробітників та агентів органів держбезпеки України.

Налагодження постачання розвідувальної інформації виступало важливою передумовою розгрому противника. Було достатньою мірою забезпечено контррозвідувальний захист Діючої армії та її тилу від розвідувально-диверсійної діяльності сильних спецслужб супротивника. Органи НКДБ та СМЕРШ вдалися до кваліфікованих активних заходів із дезінформування ворога. Агресору було завдано суттєвих втрат силами спеціальних позафронтових формувань. Особливу роль спецслужби відіграли у розгортанні розвідувально-диверсійної роботи партизанського руху та забезпеченні його внутрішньої безпеки, допомозі народам Східної Європи у визвольній боротьбі.

Повчальний досвід зафронтової роботи часів Великої Вітчизняної війни заслуговує на вивчення і творче використання в інтересах підготовки спецслужб сучасної України до дій в особливий період. Звитяга попередників має пропагуватися також з метою професійного та патріотичного виховання нової генерації співробітників національного правоохоронного органу спеціального призначення.

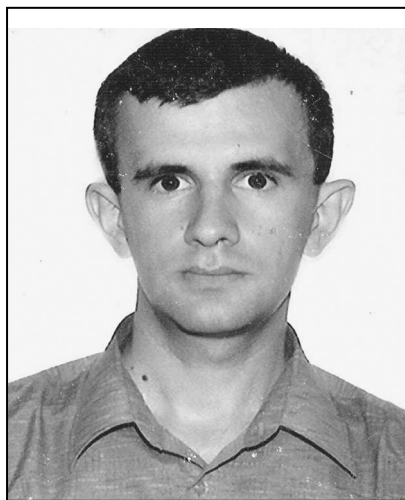
ДЖЕРЕЛА

1. Веденеев Д. Украинский фронт в войнах спецслужб: Исторические очерки. – К. : К.И.С., 2008. – 432 с.
2. Веденеев Д. В. Діяльність органів та військ державної безпеки в Україні в період Другої світової війни (1939–1945 рр.) : навчальний посібник. – К. : НВВ НА СБУ, 2011. – 98 с.
3. Скулиш Є. Д., Пшеничний В. Г., Веденеев Д. В. Внесок спецслужб України у перемогу над нацизмом // Науковий вісник Національної академії СБУ. – 2010. – № 33. – С. 3–12.
4. Веденеев Д. В., Міщенко Д. А. Провідні напрями історіографії розвідувальної діяльності партизанського руху в Україні в 1941–1944 рр. // Труды Національного університету оборони України. – 2009. – № 1. – С. 185–194.
5. Веденеев Д. Звитягу попередників – пам'ятаємо (Історичний нарис про внесок органів державної безпеки України у Перемогу над нацизмом) // Дорогами війни. – К. : «Д.О.Н.-97», 2005. – С. 5–16.

6. Веденеев Д. Таємні стежки до Перемоги // Волонтер. – 2010. – № 3. – С. 20–25.
7. Веденеев Д. Кордон за лінією фронту // Кордон. – 2009. – № 7. – С. 38–39.
8. Коровин В. В. Советская разведка и контрразведка в годы Великой Отечественной войны. – М., 1998. – С. 26–28.
9. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ: спецви́пуск / [упоряд. Д. Веденеев, В. Козенюк, С. Сердюк]. – 2000. – № 1 (Документи про участь органів держбезпеки України у Великій Вітчизняній війні).
10. Галузевий державний архів СБ України (ГДА СБУ). – Ф.13. – Спр. 375.
11. Деятельность органов государственной безопасности в годы Великой Отечественной войны. Сборник документов и материалов. Сост. Коровин В. В., Овчинников С. Н. – М., 1964. – С. 112.
12. ГДА СБУ. – Ф. 42. – Спр. 312.
13. Из истории оперативной деятельности органов государственной безопасности СССР в предвоенные годы (октябрь 1938 – июнь 1941 г.) : сборник документов. – М., 1962. – С. 237.
14. Андрианов В. Н. Участие чекистов в партизанской борьбе в годы Великой Отечественной войны / В. Н. Андрианов. – М. : ВКШ КГБ СССР, 1990. – С. 79.
15. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 507. – Арк. 1-2.
16. <http://reibert.info/forum/archive/index.php/t-3618-p-2.html>
17. Макогон С. Расстрелы заключенных: правда и вымысел // «2000» – 2008. – 28 березня.
18. Никитченко В. Ф. Чекисты Украины в период Великой Отечественной войны // В/ч Є-6035. – Од. збер. 1971. – № 2. – С. 72.
19. Цветков А. И., Петренко П. Е. Борьба советской контрразведки с диверсионно-разведывательными формированиями противника в годы Великой Отечественной войны // В/ч Є-6035. – Од. збер. 1985. – № 34. – С. 70.
20. ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 492. – Арк. 417-418.
21. Боевой путь советских пограничных войск (Краткий очерк). – М. : Политиздат, 1962. – С. 117.
22. Сечкин Г. П. Советские Пограничные войска в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. и возможные их действия в современных операциях. – М. : Воениздат, 1976. – С. 120–147.
23. Дозорные западных рубежей. – К. : Политиздат України, 1984. – С. 65.
24. Калиниченко О. Н. Боевая и политическая деятельность пограничных войск на территории Украинской ССР в период Великой Отечественной войны: Автореф. дисс. канд. истор. наук. – К. : Институт истории АН УССР, 1980.
25. Гордиенко А. Н. Деятельность разведки западных пограничных округов в предвоенный период (1939 – июнь 1941) // В/ч Є-6035. – Од. збер. 1988. – №18. – С. 92–101.
26. Чугунов А. И. Граница накануне войны. – М. : Воениздат, 1985. – С. 105–106.

ВИКОРИСТАННЯ ПІДРОБЛЕНИХ ДОКУМЕНТІВ, ВІЙСЬКОВИХ НАГОРОД І ПЕЧАТОК У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ І УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Володимир КОВАЛЬЧУК,
*старший науковий співробітник Інституту
української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України*

Ковальчук Володимир. Використання підроблених документів, військових нагород і печаток у діяльності ОУН і УПА.

У статті узагальнено відомості архівних документів та історіографії про випадки використання членами ОУН і УПА у своїй практиці підроблених документів, військових нагород і печаток.

Ковальчук Владимир. Использование поддельных документов, военных наград и печатей в деятельности ОУН и УПА.

В статье обобщены сведения архивных документов и историографии о случаях использования членами ОУН и УПА в своей практике поддельных документов, военных наград и печатей.

Kovalchuk Volodymyr. Use of counterfeit documents, military awards and the seals in activity OUN and UPA. The informational potential of archival documents and a historiography about cases of use by OUN and UPA counterfeit documents, military awards and the seals are generalised in the article.

Проблема фальшування різними чинниками українського визвольного руху середини ХХ ст. атрибутів польської, німецької, радянської влад (документи, печатки, військові нагороди та ін.), значення цього явища для історії України належать до когорт тем, які традиційно мало висвітлені в історіографії. Причина очевидна: більшість дослідників воліє усебічно вивчати історичні перипетії, а не занурюватися у джерелознавчі студії подій та процесів на території України у 1930–1950-х роках.

Проте, низка істориків усе-таки у цьому напрямку працює. Передусім це ті, кого цікавлять події Другої світової війни. Так, Анатолій Чайковський в одній зі своїх розвідок з'ясував, яким чином німці у 1940-х роках використовували фальшиві документи радянських військовослужбовців (посвідчення особи офіцера і червоноармійця) [32, 50–51]. Увагу цього дослідника також привернуло і те, як німецькі чинники підробляли радянські військові нагороди [32, 62–63]. Також раніше у низці розвідок [15–17] нами було досліджено, чому фальшування документів ОУН працівниками НКВС–МДБ стало чинником дискредитації українського визвольного руху в 1945–1947 рр.

Випадки фальсифікації документів на замовлення членів ОУН, а з 1944 року – фабрикавання печаток і нагород бандерівською УПА – непоодинокі. У такий спосіб ОУН і УПА пристосовувалися до об'єктивної дійсності. Часто-густо це давало змогу організаційному активу позбавитися надто педантичного ворожого спостереження, виходити зі складних ситуацій, тобто за будь-яких обставин залишатися «на плаву». Означений аспект ще не потрапляв до поля зору істориків. Відтак, проблема потребує докладного висвітлення.

Підроблені документи

Більшість сюжетів, згаданих в історіографії, стосуються використання представниками українського визвольного руху фальшивих документів, зокрема, паспортів для перебування у різних країнах світу.

Так, на початку 1930-х років деякі члени ОУН мали фальшиві литовські паспорти [22]. Перший керівник організації Євген Коновалець за паспортом вважався громадянином Литви [3]. У відповідь керівники ОУН лобіювали литовські інтереси серед світових дипломатичних кіл, зокрема пропагували думку, що німецька Клайпеда належить Литві [1, 43].

Наприкінці 1930-х рр. новою «модю» серед оунівців стали паспорти чеського і словацького походження. Коли вбили Євгена Коновальця (м. Роттердам, 1938 р.), у його кишені лежав паспорт на ім'я Йозефа Новачка [33, 100]. У 1939 році впливовий член ОУН Михайло Селешко купив за долари за посередництва «друзів» фальшивий словацький паспорт [Мелешко, 25].

Як дослідив канадський політолог І. Качановський, оунівець Григорій Мацейко, готуючись до замаху на президента США Франкліна Рузвельта за кілька років після убивства міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького, перебував у Чилі з трьома різними паспортами – польським, французьким і німецьким. Звідти він у 1941 році прибув до США з литовським паспортом [11].

Особливо гостро питання забезпечення підробленими документами постало перед початком масового переходу українських повстанців за кордон після відновлення в Україні радянського режиму (1944 р. і далі). Деяким особам вдалося виїхати без очевидних труднощів. Так, Д. Куп'як, що у роки Другої світової війни очолював боївку СБ при Крайовому проводі ОУН(б) на Західно-українських землях, виїхав до Польщі за фальшивими документами на ім'я Бродзяка Владислава, а звідти у травні 1946 року через ФРН дістався Канади [28]. Ще один приклад. Член ОУН(б) «Олекса», котрий співпрацював з провідником Турійського району на Волині, 1946 року «з фальшивими документами» поїхав жити у Молдавію [24, 385]. У вересні 1947 року особам, що належали до 27-го Тактичного відтинку УПА «Данилів» і перебували на Закерзон-

ні, було надано підроблені польські документи для переїзду до своїх сімей, виселених під час операції «Вісла» у Західну Польщу. «Чисті оригінальні бланки паспортів, печатка гмінного уряду в Белзі справляли враження автентичних», – згадував повстанець Микола Кухарчук («Буревій») [19]. Іншим використанням підроблених документів не допомогло. Шеф штабу УПА Перебийніс і член Проводу ОУН(б) Тарас-Косар успішно подолати кордон між СРСР і Чехословаччиною за «документами» так і не змогли [18, 555].

У фільмі «Три любові Степана Бандери» фігурує фіктивний післявоєнний паспорт керівника ОУН(б) Степана Бандери. Документ був виписаний на ім'я Стефана Попеля, котрий народився у Ярославі 1 вересня 1909 року і перебував у Баварії як український емігрант [29]. За даними історика Івана Патриляка, інший чільний представник українського Руху опору – командир УПА Роман Шухевич – кілька разів успішно їздив з підробленими паспортами у радянські лікувально-профілактичні заклади [21].

Окрім особистих документів, потрібних для використання за межами України, підробки виконувалися і з метою «внутрішньої» легалізації.

Так, для вільного пересування теренами Польщі на початку 1930-х років, молодий Степан Бандера та його соратники по ОУН Габрусевич і Малоца використовували підроблені «посвідки польського спортивного товариства» [13].

У перший рік німецької окупації України німецька поліція затримала близько 25 бандерівців, які «з таємними дорученнями» їхали у Східну Україну. Під час обшуку в них було знайдено «...фальшиві документи і паспорти, виготовлені для псевдонімів» [33, 190]. Згодом ОУН(б) запустила до обігу псевдонімецькі «рожеві перепустки» на переправу через Дніпро, дозвільні документи про перехід через кордон Рейху, посвідчення працівників німецької поліції, СС і

гестапо. Прикметно, що в роки війни підробленими документами українські визвольні чинники забезпечували не тільки себе, але і деяких цивільних громадян, допомагали рятувати євреїв. Як стверджує історик В. В'ятрович, в одному з документів гестапо за березень 1942 року йдеться про таке: «ОУН (бандерівці) роблять фальшиві документи для євреїв, які ховаються» [2]. Й справді, відомо, що для єврейської дівчинки Ірини Райхенберг були вироблені документи на прізвище Рижко Ірина. Цю дівчинку переховувала дружина Романа Шухевича Наталія. Коли його дружину заарештували гестапівці, він сховав євреюку в монастирському сиротинці. У 1944 році «Шугай» – командир одного з куренів групи УПА–Захід «Буг» – говорив «про потребу в підпіллі «лівих» документів, щоб легалізувати, кого треба і кого можна, тобто хворих, поранених, сім'ї підпільників тощо...» [9, 66].

Упродовж Другої світової війни радянські чинники постійно наштовхувалися на підроблені червоноармійські книжки, військові квитки, партійні документи – тобто класичні зразки «продукції» т.зв. «технічних відділів» УПА. (Один з таких осередків – «технічний відділ східного зв'язку УПА» – представники радянської влади «накрили» 18–19 грудня 1944 року у с. Цурків Мізоцького району Рівненської області. У згаданій «філії технарів» знайшлося чимало цікавого: 85 військових квитків, 113 червоноармійських книжок, різноманітні матеріали для фальшування) [121, 71]. Такі документи в повстанському середовищі набули досить широкого вжитку. Коли опергрупа НКВС в одному з сіл Глинянського району Львівської області в травні 1945 року обшукала затриманого «бандита», виявилось, що той за документами є радянським «старшим лейтенантом Закатним» [8, 86]. 1947 року, під час пошуку ймовірних членів Центрального проводу ОУН(б) у Львівській області працівники МДБ УРСР виявили в одній з крижовок «два мішки документів», у яких виявилось: 53 радянські паспорти, 14 по-

свідчень працівників МВС–МДБ, 52 військових квитки, 21 червоноармійська книжка, 14 партійних квитків ВКП(б), 17 комсомольських квитків, 12 посвідчень міліціонера, 200 різних довідок [4, 450]. Ясна річ, що їх українські повстанці або підробляли, або силоміць вилучали з радянських державних установ. Деякими з радянських документів, приклади яких наведені вище, користувався командир УПА Роман Шухевич. Зокрема, привертає увагу його тимчасове посвідчення управління НКВС у м. Львові (1-річний термін дії до 3 березня 1945 р.) на ім'я Орловича Максима Степановича, підроблений військовий квиток № 160482, виписаний «Польовому Ярославові Васильовичу» [30].

Де фальшиві документи ОУН і УПА виготовлялися? На це питання важко відповісти вичерпно, хоча деякі сюжети таки є змога «вивудити» зі загальнодоступних джерел. Так, «посвідки польського спортивного товариства» для Степана Бандери і його товаришів у 1930-х роках майстерно фальшували зв'язковий між Крайовим і Закордонним проводом ОУН (тобто ПУН-ом) Ярослав Рак («Мортек») й талановитий хімік-самоук Карпинець [13, 186–187]. Оунівець Богдан Подолянка майстерно підписував сфальшовані документи Романа Шухевича [23, 99–100]. Знаємо, що він же у 1941 році виготовляв підроблені документи у підпільній друкарні ОУН «Прага», що розташовувалася неподалік Львова. Завдяки тому, що основним місцем роботи Подолянка вважалася «цивільна» львівська друкарня «Атлас», майстер «фахово» підбирав потрібні види шрифтів і непомітно привласнював цинк, необхідний для виробництва кліше. Папір до «Праги» надходив з усіх усюд. Фарба закуповувалася на краківській фірмі «Новицький і спілка» [23, 100]. За іншими даними, між 1943 і 1946 роками при осідку «головного проводу ОУН–УПА» у Львівській області функціонував осередок фальсифікації документів, де головним «спецом» вважався «Корній». Він «...майстерно під-

робляв всі різні документи, печатки тощо» [18, 555].

Часте використання підробок в ОУН інколи оберталось неприємностями. Проблеми почалися після виявлення «архіву Сеника». Відтоді документи підозрілих українців польська поліція стала вивчати зазедве не під мікроскопом. Результати не забарилися. У підробці документів бойовика ОУН М. Царя звинувачено І. Рачу [27, 30]. Наприкінці 1930-х рр. поляки поставили собі за мету дізнатися, звідки ОУН бере підроблені документи і, зрештою, «підловити на гарячому» їхніх постачальників. Польський агент попросив у Львові оунівця Богдана Кравціва дістати закордонні паспорти для двох молодих хлопців з волинського міста Ківерці, щоб ті змогли виїхати за кордон. Однак, Кравців вчасно зметикував, що тхне смаленим, і відмовився «вибивати» ці документи для Киричука і Скоплюка. Тоді польський агент змінив легенду і повіз хлопців до Ковеля. Там на делегацію нібито вже чекав оунівський емісар зі Львова з фальшивими паспортами. Утім, у Ковелі Киричук і Скоплюк потрапили до рук поліції й отримали по 10 – 15 років ув'язнення [34, 573–574].

Промовистий «всип» (так в ОУН називалися проколи у роботі) стався восени 1941 року з одним із організаційних кур'єрів, який забезпечував зв'язок українських ланок ОУН(б) з німецькими. У нього під час обшуку німці знайшли «фальшиві бланки «Керівник Німецького інституту для іноземців при Берлінському університеті» [33, 154]. У подібну історію потрапив Степан Мудрик («Мечник»). Під час поїздки до Києва у роки нацистської окупації України його фальшиві документи «на ім'я Степана Михайловича Хоменка, який перебуває на німецькій службі» виявив гестапівець. Відтак, у 1943 році Мудрика засудили. Щоправда, з червня 1944 року він уже перебував у концтаборі [20, 64].

Після Другої світової війни фальшиві документи стали причиною зради «Зено-

ном» бійців УПА з ТВ № 27 «Данилів». Подія трапилася під час операції «Вісла». Цей відступник розповів польській владі про намір упівців скористатися підробками документів, аби повернутися до своїх сімей, переселених зі Східної у Західну Польщу [19].

Траплялося й так, що сфальсифіковані документи ставали приводом для суперечок, чвар й інших проявів «внутрішнього» протистояння в ОУН і УПА. Наприклад, документи сумнівного походження були суттєвим аргументом у полеміці між прихильниками Андрія Мельника і Степана Бандери, яка розгорнулася у 1940 році. З. Книш пише, що тоді бандерівець Іван Равлик десь роздобув фотокопії документів, які свідчили про співпрацю мельниківця Барановського з польськими чинниками. Ця історія досить туманна. Можливо, йдеться про заляштункове протистояння між Степаном Бандерою і Ярославом Барановським. Як відомо, лідер бандерівців і впливовий серед мельниківців Барановський не знаходили спільної мови [14, 40]. Думки щодо автентичності фотокопій розділилися. З одного боку, відомий український адвокат Степан Шухевич, родич Романа Шухевича, стверджував, що фотографії справжні [14, 41]. З іншого, Михайло Селешко, фінансовий референт мельниківського відламу ОУН, відгукувався про ці документи так: «папір був сфабрикований у Кракові одним інженером-хіміком, що був у диверсантів [тобто ОУН(б)] щось на кшталт диверсійного гестапо» [14, 154]. Дарина Цісик – дружина одного з керівників Крайового проводу ОУН на західноукраїнських землях Лева Ребета – знала ім'я фальсифікатора згаданих джерел. За її інформацією, наприкінці життя він мав проблеми із психікою [14, 99].

У 1946–1947 роках шеф Закарпатського окружного проводу ОУН(б) «Тиміш» і референт СБ «Літун», не маючи авторитету серед місцевого населення, стали звинувачувати членів проводу у співробітництві з радянським МДБ. Для цього вони сфаб-

рикували протоколи допитів «зрадників». На підставі останніх було знищено кількох членів проводу ОУН(б). Потім охоронець «Тимоша» убив «Літуна», а сам «Тиміш» розстріляв майже всіх членів своєї боївки (крім двох) [5, 102].

Підроблені печатки

Природньо, що без штампів і печаток жоден документ не здаватиметься справжнім. Тому і вони в ОУН і УПА підроблялися. У Галузевому державному архіві Служби безпеки України у м. Києві, наприклад, збереглися світлини відбитків фіктивних печаток, виявлених під час обшуку в члена Крайового проводу ОУН(б) на Осередньо-східних українських землях Нагірного Івана Михайловича («Чорний») [6, 319–321]. Швидше за все, це і є продукція структури на кшталт згадуваного нами «технічного відділу». Відомо, що такий заклад у с. Цурків напрочуд якісно фабрикавав штампи і печатки радянських органів влади, в тому числі й структур НКВС і НКДБ [31, 27].

Підроблені військові нагороди

Для того, щоб ефективно протидіяти представникам радянської влади, працівникам управлінь НКВС, українським повстанцям у 1940-х роках доводилося також фальсифікувати радянські військові відзнаки. На таку думку наштовхують радянські документи від 1944 року і далі. Вони доволі насичені згадками про практичне використання у діяльності ОУН і УПА червоноармійських орденів та медалей. Так, 12 лютого 1945 року під час операції із затримки командира УПА–Північ Дмитра Клячківського, серед речей убитих осіб було виявлено орден «Красная Звезда», ордени і медалі СРСР [10, 311]. З таким саме орденем на грудях (виготовленим десь у підпільній граверній майстерні) і в червоноармійській формі заходив 1 червня 1944 року до будинку жителя с. Сапанів Кременецького району Тернопільської області інший бандерівець [7]. У ніч на 3 серпня 1944 року

«бандгрупа» з радянськими орденами і погонами відвідала голову сільради с. Зеброво Вишнівецького району тієї ж області [31, 277].

Слід відзначити, що до фальсифікації документів і нагород активно вдавалися й інші відлами українського повстанського руху. Так, за даними радянських джерел, у 1943 році у такий спосіб прихильники Тараса Боровця («Бульба») намагалися дезінформувати цивільне населення про винуватців розстрілів польського населення. Як значиться у стенограмі бесіди командира Білоруського Пінського партизанського з'єднання А. Клещова з помічником началь-

ника відділення друку Центрального штабу партизанського руху П. Ковальовим від 24 листопада 1943 року, «... у Рівненській області група у кількості 100 чол. увірвалася до села Дубрів Столинського району, знищила 10 сімей поляків і швидко зникла у Рівненській області, а потім видали вже листівку [про те], що поляків розстріляли нібито [радянські] партизани» [26, 385].

Відтак, проблема фабрикування документів різноманітними військово-політичними чинниками на території України в роки радянсько-німецької війни у 1940-х рр. повністю ще не розкрита й потребує додаткових, більш ґрунтовних студій.

ДЖЕРЕЛА

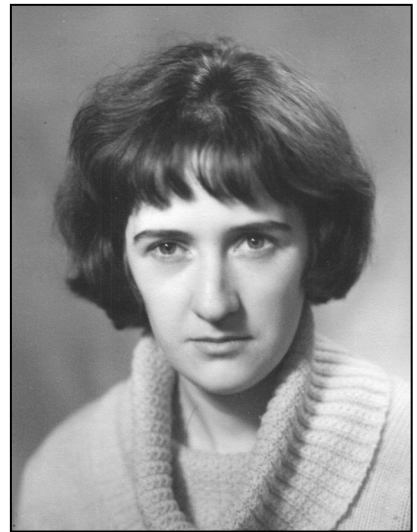
1. Балеї П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 року. Причини і наслідки. – Б.м. – Б.р.
2. Бирман Ш. Украинский национализм и евреи: тайны архивов КГБ // Израиль твоими глазами // <http://izrus.co.il> (16.05.2008).
3. Бондаренко К. Історія, якої не знаємо. Чи не хочемо знати? // Дзеркало тижня. – 2002. – 29 березня–5 квітня. – № 12 // <http://www.dt.ua/1000/1030/34>.
4. Веденеев Д. Повстанська розвідка діє точно й відважно...». – Київ, 2006.
5. Веденеев Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945-1980-і роки. – Київ, 2007.
6. Галузевий державний архів СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 74. – Арк. 319–321.
7. Галузевий державний архів СБУ. – Ф. 2. – Оп. 37. – Спр. 1. – Т. 1. – Арк. 305.
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 2. – Оп. 75. – Спр. 1. – Арк. 86.
9. Загоруйко-Лапайдух Р. В терновім вінку. // Дзвін. – 1998. – № 8-9.
10. Інформація Т. Строкача для секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова (від 12.02.1945 р.) // Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. 1943 – 1959 / Сохань П. та ін. (ред.), Кентій та ін. (упоряд.). – (Серія «Літопис УПА. Нова серія»). – Т. 4. – Кн. 1.
11. Качановський І. ОУН готувала теракт проти президента Рузвельта. Сенсаційні архівні документи // Інтернет-видання «Фраза» // <http://www.fraza.ua/print/11.06.08/51890.html> (25.08.2008).
12. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1944 – 1945 рр. – Київ, 1999.
13. Климишин М. Ярослав Рак–«Мортек» / Макар В. Бойові друзі. – Торонто–Київ, 2001. – Т. 3. – Кн. 2.
14. Книш З. Ярослав Барановський жертва доби й ненависти. – Париж, 1990.
15. Ковальчук В. Агентурно-оперативні комбінації НКВД–МГБ УРСР з підробки документів ОУН // Розбудова держави. – 2006. – № 1/6. – С. 57–64.
16. Ковальчук В. Агентурно-оперативні комбінації по підробці документів ОУН(б) // Мандрівець. – 2007. – № 4. – С. 38–44.

17. Ковальчук В. Як НКВС–МДБ фальсифікувало документи ОУН(б) // Визвольний шлях. – 2006. – № 10. – С. 116–125.
18. Малярчин Роман. Спогади. / Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади / Сливка Ю. та ін. (ред.), Лялька Я. та ін. (упоряд.). – Львів, 1993.
19. Місило Є. «Зенон». Календарій зради // Наше слово. – 1991. – 13 жовтня. – №. 41.
20. Мудрик-Мечник С. ОУН в Україні і за кордоном під проводом С. Бандери. – Львів, 1997.
21. Патриляк І. Одеська криївка Шухевича // Український тиждень. – 2008. – 29 лютого. – № 9 // <http://www.ut.net.ua/art/168/0/208> (20.10.2008).
22. Поддубный Л. Бандеровские преступники: Роман Шухевич (часть 1). – 2005. – 17 августа // <http://anti-orange.com.ua/article/history/65/2362>.
23. Подолянко Б. Підпільна друкарня ОУН «Прага» / Макар В. Бойові друзі. – Торонто-Київ, 2001. – Т. 3. – Кн. 2.
24. Савчин М. Тисяча доріг. – Львів-Торонто, 1995.
25. Селешко М. У кігтях гестапо. – Київ, 1996.
26. Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников. Красные партизаны Украины, 1941-1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / Гогун А., Кентий А. (состав.). – Киев, 2006.
27. Степан Бандера: документи й матеріали (1920–1930 рр.) / Посівнич М. (упоряд.). – Львів, 2006. – Кн. 1.
28. Ткаченко Г., Войцеховский А., Ткачук А. (состав.). Документы изобличают. – Киев, 2004. (Цит. за: Альянс ОУН-СС // Военно-исторический журнал. – 1991. – № 4. – С. 59–61).
29. Три любові Степана Бандери / Документальний фільм / Ю. Луканов (реж.). – Київ : ТІА «Вікна», 1998.
30. Українська повстанська армія: історія нескорених / Компакт-диск. – Львів : «Видавництво електронної літератури у Львові». – 2007. – 6-й розділ.
31. Центральний державний архів громадських об'єднань. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1700.
32. Чайковський А. Засоби таємної війни // Україна. – 2007. – № 12. – С. 62 – Частий Р. Степан Бандера: мифы, легенды, действительность. – Харьков, 2007.
33. Частий Р. Степан Бандера: мифы, легенды, действительность. – Харьков, 2007.
34. Шухевич С. Моє життя. Спогади. – Лондон, 1991.

ВІЙСЬКОВИЙ ПАНТЕОН

ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ НА ЯНІВСЬКОМУ ЦВИНТАРІ У ЛЬВОВІ

Христина ХАРЧУК,
старший викладач Львівського державного
аграрного університету

Харчук Христина. Військові поховання на Янівському цвинтарі у Львові.

У статті досліджуються військові поховання першої половини XX ст. на Янівському цвинтарі у Львові, закладеному наприкінці XIX ст. Сьогодні цвинтар є пам'яткою історико-меморіальної та культурної спадщини Західного регіону України.

Ключові слова: українські січові стрільці, Українська Галицька Армія, воєнні цвинтарі, польський воєнний цвинтар.

Харчук Кристина. Военные захоронения на Яновском кладбище во Львове.

В статье исследуются военные захоронения первой половины XX ст. на Яновском кладбище во Львове, датированом концом XIX века. Кладбище сегодня является памятником историко-мемориального и культурного наследия Западного региона Украины.

Ключевые слова: украинские сечовые стрелъцы, Украинская Галицкая Армия, военные кладбища, польское военное кладбище.

Kharchuk Christina. War participants at the Yaniv cemetery in Lviv

This article addresses the question of war participants of the first half XX century at the Yaniv cemetery, dated by end of XIX century. It's historical, memorial and cultural legacy of Western Ukraine.

Key words: ukrainian sich riflement, Ukrainian Galician Army, military cemetery, Polish war cemetery.

До найбільш відомих цвинтарів Галичини, де є чимало військових поховань, належить Янівське кладовище у Львові. Тут знаходяться поховання Українських Січових Стрільців, які загинули під час українсько-польської війни та після неї, частково збережений меморіал польських військових ветеранів з 1918–1920 рр., поховання ветеранів словацької армії з 1941 р., запущений меморіал німецьких військовополонених, які померли у Львові у 1945–1949 рр., поховання жертв квітневих подій 1936 р. та багато окремих військових могил. На цвинтарі колись були єврейський меморіал з періоду польсько-української війни, поховання воєнків російського війська з армій Денікіна, Врангеля та Бредова з 1919–1920-х рр., поховання воєнків гітлерівської армії з 1941–1945 рр., які тепер знаходяться під пізнішими похованнями.

Янівський цвинтар відкрив Львівський магістрат для західної частини міста в останній чверті XIX ст., після ліквідації Жовківського, Городоцького і Стрийського цвинтарів, одночасно з розширенням Личаківського цвинтаря для східної частини міста. 21 листопада 1888 р. – дата відкриття нового Янівського кладовища у Львові [1].

Янівський цвинтар, розташований на південно-західному схилі гори Кортумівки при дорозі на Янів, сягає у свій найвищий точці 370 м над рівнем моря (для порівняння, найвищий пагорб Личакова має висоту 350 м над рівнем моря).

У 1937 р. цвинтар нараховував 54 поля [2], поділених алеями та стежками, що перетиналися, здебільшого, під прямим кутом. За цвинтарними книгами цього часу, тут поховано 115 тисяч померлих. Спочатку на цьому кладовищі ховали померлих із закладів судової медицини та убогих із львівських шпиталів [3].

У 1962 р., після розпуску єврейської громади, до Янівського цвинтаря приєднано розташоване поруч єврейське кладовище. Нині площа Янівського кладовища сягає близько 38 гектарів, на його 68 полях поховано понад 200 тисяч осіб.

Стрілецький цвинтар, 1918 р. 1919–1920 рр.

На полях 38 та 38а у 1997–1999 рр., за проектом авторського колективу інституту «Укрзахідпроектреставрація» (керівник О. Петришин), відновлено військовий меморіал стрільців УГА, які загинули під час листопадових боїв за Львів у 1918 р. та в наступні роки під час українсько-польської війни. Тут поховані, здебільшого, Українські Стрільці, які померли від ран та пошестей у польських тюрмах у 1919–1920 рр. Цей військовий меморіал упорядкований ще у 1933 р. за

Вхідна брама на стрілецькому цвинтарі

ініціативою Товариства Охорони Воєнних Могил під головуванням Бронислава Яніва [4]. Тоді тут, завдяки діяльності Товариства, було встановлено 440 бетонних хрестів, виконаних за ескізами Петра Холодного та Лева Лепкого у вигляді козацьких надгробних хрестів. Метою Товариства, як сказано у його статуті, затвердженому в березні 1927 р. у Львові, було: «Плекати і поширювати між членами Товариства ідеї пієтизму і пошани до могил борців, які полягли у війні і поховані на території Польської держави». До ініціаторів створення Товариства належали: Бронислав Янів, Олександр Карпінський, Євстахій Стеблицький, Іван Німчук, Степан Федак.

Автором проекту меморіалу став відомий український архітектор Євген Нагірний [5]. Його впорядкування виконала «Кооператива інжинірських робіт» під керуванням інженера Андрія П'ясецького. Тоді тут було перепоховано 1070 Українських Стрільців [6]. Згодом на цьому кладовищі спочили також командувач УГА Мирон Тарнавський (†1938) та прем'єр-міністр ЗУНР Кость Левицький (†1941). У 1971 р. меморіал знищила бульдозерами радянська влада.

На полі меморіалу Українських Стрільців у 1994 р., поруч з відновленою могилою М. Тарнавського, перезахоронено замордованого більшовиками в тюрмі на Лонцького Василя Беня (†1941), підполковника армії УНР, ад'ютанта Симона Петлюри. На

Могила Бронислава Яніва

прилеглому 39-му полі похований Бронислав Янів (†1931), на 20-му – генерал УНР, генерал-хорунжий Армії УНР, член комісії утворення військових шкіл та академій УНР Михайло Пересада-Суходольський (†1938).

До кінця Другої світової війни на Янівському кладовищі були спеціально виділені місця під військові поховання. Так, наприклад, поля 42-ге і 43-тє призначалися для Львівського військового гарнізону, серед скромних могил якого вирізнялися могили льотчиків [7]. На 41-му полі поховані жертви Першої світової війни, українсько-польської війни 1918–1920 рр. Усі ці військові поховання, як і український військовий меморіал 38 та 38а полів, зруйновані на початку 1970-х рр.

Раніше на 41-му полі знаходилися також могили російських вояків з 1919–1920-х рр., які належали до солдатів армій Денікіна (21 поодинокі могила і 1 масова могила), Врангеля та Бредова (1 поодинокі і 1 масова) [8], що помирали у Львові та в еміграції. Тут також був похований капітан армії Балаховича Анісім Гайдай. У загальній могилі на цьому полі спочивали 226 більшовиків, які загинули у битві під Львовом у 1920 р. [9]. Тут поховані також невідомі вояки австрійської та російської армій з Першої світової війни (8 поодиноких могил та 12 масових, які були перенесені з 28-го поля цвинтаря), які загинули на початку війни у серпні-жовтні 1914 р. [10]. Три масові могили прийняли тут на вічний спочинок 99 невідомих вояків, жертв Першої світової війни.

За архівними даними, у 1916 р. архітектор Вавжинець Дайчак виконав проект пам'ятника з кам'яним хрестом невідомим воїнам, похованим у двох рядах 28-го поля [11]. Однак, очевидно, через брак коштів у післявоєнний період, проект не був реалізований. Військові поховання вояків австрійської та російської армій з Першої світової війни знаходилися також на 19-му полі [12].

На 37-му полі, поруч із військовим меморіалом Українських Стрільців (поля 38, 38а), зберігся невеликий польський військовий меморіал з 1918 р., який слугував для військових поховань. Меморіал також був знищений на початку 1970-х і відданий, як і сусідній, – український – під нові цивільні поховання. Згодом на могилах польських ветеранів вирости монументальні гробівці заможних львів'ян. Сьогодні тут ще стоїть польовий пам'ятник-вівтар у вигляді високого хреста з чорного мармуру, вкомпонований у бетонну стелу. Біля цього пам'ятника збереглося декілька військових могил з бетонними хрестами. Цей меморіал спорудило польське Товариство Опіки над Могилами Героїв (Polskie Towarzystwo nad Grobami Bogateryw) у липні 1939 р. [13]. Раніше справа і зліва від пам'ятного хреста були розташовані рядами могили польських військових ветеранів. З північної сторони від інших поховань меморіал відокремлювала кам'яна опорна стіна з пам'ятною табличкою із написом «Героїчним воїнам з усіх країв і територій Польщі, які полягли або померли від ран в обороні Львова і Східних Кресів у 1918–1920 роках». Марія Бачинська, автор короткого путівника по Личаківському та Янівському цвинтарях, повідомляє, що тут поховано понад 600 польських воїнів [14]. За проектом архітектора Вінсента Равського, на цьому місці планувалося встановити багатофігурний пам'ятник, але через нестачу коштів цей задум не був реалізований.

На 42-му і 43-му полях було військове поховання польського військового гарнізону, серед якого вирізнялися могили льотчиків [15]. Посеред військових могил була також спільна могила 9 цивільних осіб, похованих тут у листопаді 1918 р. [16].

Меморіал загиблим єврейським воїнам з періоду польсько-української війни та жертв погрому 21–23 листопада 1918 р. спорудила за свої кошти львівська єврейська громада. Жертвам погрому встановили пам'ятник на Кортумовій горі, біля якої

Польський військовий меморіал з 1918–1920 рр.

розміщено меморіал, який, після розширення у 1922 році, складався з 16-ти рядів могил, у яких було 375 поховань [17]. Пам'ятний обеліск загиблим воїнам на єврейському кладовищі запроєктував архітектор Вавжинець Дайчак близько 1919 р. [18].

Зліва від головної алеї, на початку цвинтаря знаходиться поховання жертв квітневих подій 1936 р. Тоді, під час заворушень безробітних, був убитий польською поліцією Владислав Козак (†1936). Його похорон вилився в антиурядову демонстрацію, під час якої поліцією було вбито ще 48 демонстрантів. Меморіал загиблих впорядковано у 1956 р. Зліва від поховань демонстрантів – могила Нафталі Ботвіна (†1925), підпільника, страченого польською владою за вбивство поліцейського агента.

З перших днів радянсько-німецької війни на 6-му полі Янівського цвинтаря збереглася братська могила – «Чотири хрести», у якій поховані незідентифіковані жертви масових вбивств з тюрми «Бригідки». Поруч у 1990 р. встановили пам'ятний хрест лю-

*Могили польських ветеранів на
військовому меморіалі з 1918-1920 рр.*

дям, що стали жертвами терору НКВД у червні 1941 р.

У листопаді 1942 р. на Янівському цвинтарі було розстріляно 28 українських в'язнів (покарання за вбивство українськими підпільниками німецького офіцера). Серед них був й Андрій Прясецький, визначний вчений, викладач Львівської політехніки, член Українського державного правління. Братська могила жертв гестапо неодноразово нищилась тоталітарним режимом. У 1990 р. могила відновлена Студентським братством Львівської політехніки.

Вище 37-го поля встановлена пам'ятна плита жертвам голокосту з лаконічним написом: «Здесь похоронены советские граждане – жертвы фашистских злодеяний во Львове. 1941–1943».

*Могили німецьких військовополонених
з 1945–1949 рр.*

Протягом 1941–1945 рр. на частині Янівського цвинтаря, прилеглій до теперішньої вул. Т. Шевченка, ховали вояків гітлерівської армії. У 1941 р. на 6-му полі кладовища закладене окреме військове поховання для словаків, яке, як і всі інші військові поховання, було знищене на початку 1970-х рр. Збереглася лише напівзруйнована бетонна стелла з двораменним хрестом та написом: «Життя за Віру, за Свободу народу, пожертвували для Перемоги. Тут лежать герої словацької армії, які загинули під час війни, коли вирішувалася доля словацької незалежності і свободи». Під цим написом перелічені 17 загиблих словацьких вояків.

Ще одне військове поховання Янівського цвинтаря знаходиться на західній його околиці, за межами 53-го поля. Там збереглося 40 номерних могил німецьких військовополонених, які померли у Львові в 1945–1949 рр., – у чотирьох рядах по десять могил. Це невелике поховання колись було оточене кам'яним муром з бутового каменю, яке збереглося лише частково.

Військові меморіали та поховання на Янівському відновлені лише частково, багато з них необхідно відбудувати та реставрувати. Ті поховання, які тепер знаходяться під давнішими, також потребують хоча би встановлення пам'ятного знаку або меморіальної таблиці на знак пошани до загиблих.

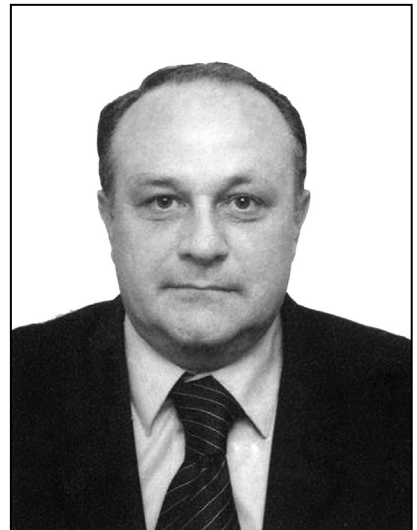
ДЖЕРЕЛА

1. Переписка з міністерством внутрішніх справ, Львівським магістратом та ін. про відкриття Янівського цвинтаря // ДАЛО. – Ф. 146. – Оп. 59. – Спр. 230. – С. 3.
2. Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim. – Lwów, 1937. – S. 22.
3. Справа з будівництва кладовища на Замарстинові // ДАЛО. – Ф. 2 [Міське управління в королівському столичному місті Львові, 1919–1939 рр.]. – Оп. 4 [Будівельний відділ]. – Спр. 1271. – С. 3.
4. І. Н. Цвинтар українських поляглих на Янівським // Діло. – Львів, 1934. – Ч. 293. – С. 3.
5. Військове кладовище на Янівському цвинтарі // ДАЛО. – Ф. 1 [Львівське воєводське управління, 1921–1939 рр. Будівельний відділ з тематичним і місцевим каталогом]. – Оп. 30. – Спр. 2421.
6. Там само. – С. 24.
7. Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim. – Lwów, 1937. – S. 25.
8. Ibidem. – S. 24.
9. Ibidem.
10. План Янівського військового кладовища у Львові // ДАЛО. – Ф. 1 [Львівське воєвідське управління 1921–1939 рр. Будівельний відділ з тематичним і місцевим каталогом]. – Оп. 30. – Спр. 3692. – С. 1, 2; Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim. – Lwów, 1937. – S. 24.
11. План Янівського військового кладовища у Львові // ДАЛО. – Ф. 1 [Львівське воєвідське управління 1921–1939 рр. Будівельний відділ з тематичним і місцевим каталогом]. – Оп. 30. – Спр. 3692. – С. 1, 2.
12. Там само.
13. Проект пам'ятника легіоністам, оборонцям Львова на Янівському кладовищі (1938 р.) // ДАЛО. – Ф. 1 [Львівське воєводське управління, 1921–1939 рр. Будівельний відділ з тематичним і місцевим каталогом]. – Оп. 30. – Спр. 4488. – С. 4-5.
14. Baczyńska M. Przewodnik po cmentarzach lwowskich Łyczakowskim i Janowskim. – Lwów, 1937. – S. 25.
15. Ibidem.
16. Ibidem. – S. 24.
17. План єврейського військового кладовища у Львові. 1922 р. // ДАЛО. – Ф. 1 [Львівське воєводське управління 1921–1939 рр. Будівельний відділ з тематичним і місцевим каталогом]. – Оп. 30. – Спр. 4489. – С. 1, 2, 3.
18. Плани військового кладовища на Личакові // ДАЛО. – Ф. 1 [Львівське воєводське управління 1921–1939 рр. Будівельний відділ з тематичним і місцевим каталогом]. – Оп. 50. – Спр. 168. – С. 6.

ПОСТАТІ

ВАСИЛЬ ДЕМЕНЮК. СМЕРТЕЛЬНИЙ ДВОБІЙ УКРАЇНСЬКИХ АСІВ

Юрій КАЛІБЕРДА,
кандидат історичних наук, доцент,
Дніпропетровський філіал
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»

Каліберда Юрій. Василь Деменюк. Смертельний двобій українських асів.

У статті розглядаються біографії та бойові шляхи радянського і німецького пілотів-українців – Василя Деменюка та Роберта Олійника. На підставі історичних праць автор намагається відтворити обставини повітряного бою між цими двома пілотиами, який відбувся 14 серпня 1941 р. у небі України.

Ключові слова: винищувальна авіація, повітряний ас, повітряний бій.

Калиберда Юрий. Василий Деменюк. Смертельный поединок украинских асов.

В статье рассматриваются биографии и боевой путь советского и немецкого военных летчиков-украинцев – Василия Деменюка и Роберта Олейника. С помощью исторических работ автор пытается воссоздать обстоятельства воздушного боя между этими двумя пилотами, который состоялся 14 августа 1941 г. в небе Украины.

Ключевые слова: истребительная авиация, воздушный ас, воздушный бой.

Kaliberda Jurij. Basil Demenyuk. Deadly duel Ukrainian aces

The article reviews the biography and the ways of fighting the Soviet and German-Ukrainian pilots – Basil Demenyuka and Robert Oleynik. On the basis of historical works by trying to reproduce the circumstances of the air battle between the two pilots, held on 14 August, 1941 Ukraine in the skies.

Keywords: fighter aircraft, air ace, air battle.

Цей незвичайний поєдинок відбувся майже сімдесят років тому у повітряному просторі України. 14 серпня 1941 року радянський винищувач І-16, яким керував Василь Деменюк (1915-1941 рр.), у небі над Васильковим на Київщині у повітряному двобої збив «Месершміт Вф-109Е», пілотований німецьким асом українського походження обер-лейтенантом Робертом Олійником (1911-1988 рр.). Для 26-річного радянського пілота 88-го винищувального авіаційного полку 44-ї винищувальної авіаційної дивізії Південно-Західного фронту молодшого лейтенанта Василя Федоровича Деменюка, на особистому рахунку якого було 8 перемог (3 – особисті і 5 у складі групи), той літній день першого року війни став останнім у житті. У парі з лейтенантом В. Ліпатовим Василь Деменюк вступив у нерівний бій з 18 винищувачами Ме-109. Збивши влучним кулеметним вогнем три літаки противника, він здійснив повітряний таран проти четвертого ворожого винищувача і загинув смертю героя.

Роберту Олійнику у бою з радянським льотчиком вдалося вижити. Другу світову війну він завершив у військовому званні майора. Після війни жив у Мюнхені, до військових літаків відношення вже не мав. У цьому ж місті й помер у віці 77 років – у жовтні 1988-го.

Наша історія, на жаль, має чимало гірких і трагічних прикладів, коли бездержавний статус українського народу примушував наших співвітчизників воювати один проти одного за чужі їм інтереси у складі ворогуючих збройних формувань своїх сусідів. Випадки, коли брат йшов на брата, син – проти батька, знайшли своє реалістичне відображення у художніх творах М. Гоголя, Ю. Яновського, І. Багряного та багатьох інших відомих українських письменників.

Проте, для широкого загалу пострадянської України наведені вище імена радянського і німецького пілотів-асів, як і сам повітряний двобій у небі їх історичної Батьківщини, довгий час залишалися майже

невідомими. У свою чергу, відсутність у вітчизняній науці цілісної історичної концепції щодо висвітлення подій минулого нашого народу певною мірою вимагає від сучасних науковців неупередженого дослідження обставин того бою та біографій його учасників.

Слово «ас» (фр. *as* – туз; перший у своїй галузі) – стверджує «Новий тлумачний словник української мови» (К., 1999 р.) – льотчик-винищувач, який відзначається літальною і бойовою майстерністю [1, 59].

Вперше цей термін було використано у Першу світову війну (1914–1918 рр.) по відношенню до військових пілотів, які досконало володіли мистецтвом пілотування і повітряного бою, а також збили не менше п'яти ворожих літаків. Найкращим у цій війні став німецький авіатор-винищувач Манфред Альбрехт фон Ріхтгофен (1892–1918 рр.), на особистому рахунку якого 80 збитих літаків ворога. Сучасникам він був широко відомий за прізвиськом «Червоний барон», яке отримав після того, як пофарбував у яскраво-червоний колір фюзеляж власного літака.

Завдяки мужності, звитязі, високій льотній майстерності військових пілотів, великим швидкостям та здійсненим маневрам літаків, повітряні бої починають нагадувати середньовічні лицарські турніри.

Найперший у світі повітряний таран 26 серпня 1914 року здійснив російський штабс-капітан Петро Нестеров у небі України. І саме з цього моменту таран стає зброєю мужніх.

Справжньою легендою львівського неба під час українсько-польської війни 1918–1919 років став сотник Галицької армії Сергій Євський, на особистому рахунку якого 9 із 16 збитих українцями польських літаків [2, 121].

Під час другої світової війни (1939–1945 рр.) кращим пілотом СРСР і союзників став наш земляк – маршал авіації, тричі Герой Радянського Союзу Іван Микитович Кожедуб (1920–1991 рр.), який

збив 62 літаки (71 – за його мемуарами). Абсолютний рекорд за кількістю збитих літаків супротивника – 352 – належить німецькому льотчику Еріку Хартману (1922–1993 рр.).

Старший лейтенант Борис Ковзан за роки війни став єдиним у світі військовим пілотом, який збив тараном 4 німецькі літаки. 20 радянських льотчиків-винищувачів здійснили по два тарани під час одного повітряного бою. Серед них і наш земляк – пілот 513-го винищувального авіаполку лейтенант Микола Лесконоженко. А всього за роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) радянські пілоти здійснили близько 450 повітряних таранів.

У роки Другої світової війни наші співвітчизники фактично з перших її днів стали її учасниками, в різних арміях, на боці різних держав, а територія самої України – ареною жорстокої збройної боротьби двох тоталітарних режимів. Відомо, що крім радянських Військово-Повітряних Сил, українці служили у Люфтвафе (серед його асів зустрічались українські прізвища – Олійник, Сушко, П'янчук, Київський), а також у повітряних підрозділах Російської визвольної армії (РВА) генерала А. Власова та Українського визвольного війська (УВВ). Пілотів двох останніх формувань

набирали виключно з радянських військово-виполонених. Тому дуже великою є ймовірність того, що льотчики-українці могли зустрітись у смертельних двобоях радянської та німецької авіації (а також їх союзників), які точилися на театрі воєнних дій протягом всієї радянсько-німецької війни 1941–1945 років. Біографія та бойовий шлях льотчика-винищувача лейтенанта Василя Федоровича Деменюка 20.03.1915 р. – 14.08.1941 р.) доволі повно висвітлені у радянських публікаціях [3, 55; 4-6].

З них ми можемо дізнатися, що майбутній пілот народився 20 березня 1915 року у селі Шаловка Істинського району Орловської області. Його батько – Федір Іванович – у роки громадянської війни проходив службу у Першому українському радянському полку імені Богуна, яким керував М. Щорс. З дитинства, як і більшість його однолітків, Василь мріяв про небо.

Василь Федорович з 17-ти років працював робітником на заводі м. Дніпропетровська. Згодом – інструктором виробничого навчання у школі ФЗУ (фабрично-заводського училища), до призову до лав Червоної армії встиг пройти три курси робфаку (робітничого факультету – загальноосвітнього навчального закладу, створеного для прискореної підготовки до вступів мо-

*Група інструкторів – громадських працівників.
Запорізький аероклуб. 1936 р.*

*Зліва направо:
3. Носаль Н. А.
4. Бабенко Р. Б.
5. Колесник С.
6. Деменок В. Ф.
7. Кравченко І. І.
11. Логвинський Л.*

лоді до вузів). Не відриваючись від виробництва, займався в аероклубі. У грудні 1938 р. на «відмінно» закінчив 8-у Одеську військову авіаційну школу пілотів ім. П. Д. Осипенка.

«Многое успел Василий Деменок за свои 26 лет – згадував у своїх спогадах колишній начальник штабу 88-го полку капітан Г. Пшеняник. – Познал нелегкий крестьянский труд, был рабочим, преподавал в ФЗУ, учился, стал летчиком, обзавелся семьей, воспитывал двоих детей. Только вот пожить подольше не успел: погиб в бою, сделав для победы все от него зависящее» [4, 66].

Початок війни молодший лейтенант В. Деменок зустрів у складі 88-го винищувального авіаційного полку, який захищав повітряні рубежі української столиці. У перші ж дні війни відзначився у повітряних боях з фашистами, здійснюючи розвідувальні польоти разом із кращими пілотами свого полку – капітаном В. Полянським, лейтенантами К. Кардановим, В. Батяєвим, молодшим лейтенантом П. Михайловим, І. Новіковим та ін. [5, 88].

6 липня 1941 року у повітряному бою на винищувачі І-16 у районі Жмеринки таранив літак противника.

Детальний опис цього тарану на сторінках своїх мемуарів подає Г. Пшеняник: «Имея преимущество в высоте, Середа и Деменок на пикировании нагнали врага и открыли по одному из «юнкерсов» огонь. В этот момент Василий почувствовал, что его пулемет заело, и тогда он пошел на таран.

Летчику удалось срезать часть хвостового оперения «Юнкерса», но тот продолжал держаться в воздухе, хотя и отстал от своей группы. Поврежден был и самолет Деменюка – пришлось идти на вынужденную посадку» [4, 56].

На жаль, радянські джерела і дослідження сучасних істориків майже не наводять подробиць двоюбою радянського пілота з Робертом Олійником. У той же час, вони приводять чимало деталей його останнього бою і героїської загибелі у серпні 1941 року [6, 203].

«14 августа 1941 года. Три звена наших самолетов, возглавляемые лейтенантом П. Середой, поднялись накрытие моста у Канева, к которому направлялось 18 бомбардировщиков противника, разбитых на две группы. Наши истребители быстро разделились с первой девяткой врага, сбив два «юнкерса», остальные поспешили убраться. Но вторая девятка Ю-88 упрямо стремилась к мосту, и на подмогу ей уже подоспели восемь «мессершмиттов» из группы прикрытия. Завязался жестокий бой. Смертоносная карусель крутилась в воздухе. Еще шесть машин сбили наши летчики, три из них – Василий Деменок.

Летчики рассказывали, как, разгоряченный азартом боя, Василий решил таранить фашиста и направил свой И-16 прямо в корпус «мессера». Но ценой этому «мессеру» стала героическая смерть одного из самых отважных и опытных летчиков полка. Вскоре Василий Деменок за свой вдохновенный подвиг был посмертно награжден орденом Ленина» [4, 68].

Німецький пілот Роберт Олійник (Robert Olejnik) значиться 387-м з 610-и найбільш результативних військових льотчиків згідно «Списку асів люфтваффе», складеним англійськими військовими істориками Р. Толівером та Т. Констеблем [7, 420]. Свідчень про цього німецького аса у вітчизняних джерелах небагато. Більш-менш детальний опис його біографії, спираючись на німецькі документи, у своїй статті «Німецький українець, який розпочав війну» надає Северин Сіренко [8].

Роберт Олійник народився 9 березня 1911 року в німецькому місті Ессен–Борбек. Відомо, що його батьком був гірничий інженер з Донбасу, який ще до початку Першої світової війни переселився до Німеччини, а мати – німкеню.

З дитинства Роберт мріяв бути льотчиком. У жовтні 1933 року він стає слухачем Німецької школи повітряних сполучень, де проходить таємну підготовку військового пілота.

Роберт Олійник

У березні 1935 року Роберт вступив у «Люфтваффе», де удосконалював свої військові пілотні навички і довгий час проходив службу інструктором.

З 15 червня 1940 року був направлений до летунського підрозділу 2./JG3, де 26 серпня цього ж року здобув свою першу перемогу в повітрі: над узбережжям Ла-Маншу в районі Фаверсхема збив англійський літак «Харрікейн».

Друга світова війна вже тривала. Як і більшість німецьких військових пілотів того часу, Роберт Олійник взяв активну участь у «Битві за Англію». Так, 5.09.1940 р. у небі над Темзою він збив одразу два англійські «Спітфайєри», а за місяць, у районі Кентербері, – ще один. Таким було його бойове хрещення.

Бойові успіхи пілота не залишилися поза увагою його командування. У січні 1941 року Роберту Олійнику було присвоєно звання лейтенанта, а 17 травня – при-

значено командиром авіаційної групи (полку) 2./JG3. Перед нападом Німеччини на Радянський Союз на особистому рахунку пілота було вже 5 перемог.

Німецькі історики вважають Роберта Олійника пілотом «Люфтваффе», що першим відкрив бойовий рахунок німецької авіації на Східному фронті. Відбулось це за декілька хвилин до початку війни. Близько четвертої ранку 22.06.1941 року в районі Львова обер-лейтенант Р. Олійник під час розвідувального польоту збив радянський І-16.

Ця подія була відображена у рапорті Олійника, поданого наступного дня керівництву: «О 3.30 ранку я розпочав свою розвідницьку місію щодо встановлення місця розташування радянських повітряних сил уздовж кордону. Ранкова видимість уже дозволяла виокремлювати і фіксувати ті чи інші об'єкти як у повітрі, так і на землі. Все в напівтемряві виглядало тихо. Мій літак був на висоті 700–800 метрів над землею. Я помітив два радянських літаки типу «Щур» (так німці називали літаки І-16 – *авт.*), які піднялися з аеродрому і почали наближатися до мене. Все виглядало так, наче вони хочуть втягнути мене у бій. На відстані 300–400 метрів від мене вони почали атакувати мій літак. У якийсь момент у поле мого обстрілу потрапив літак-лідер, тобто він був трошки попереду іншого у напрямку до мене. Я його атакував і за мить побачив, як той вибухнув і весь у полум'ї полетів униз. Пілот літака, здається, вистрибнув і зник з мого поля зору» [8].

До зустрічі з В. Деменюком у Роберта Олійника практично не було труднощів у небі. Протягом червня-липня 1941 року бойові вильоти відбувалися один за одним. У деякі дні він збивав по п'ять (!) радянських літаків: 23 червня (на другий день початку війни) – чотири бойові машини типу СБ (швидкісні бомбардувальники), 26 червня – п'ять ДБ-3 (у небі над Каневом), 8 липня – ще три ДБ-3 (над Шепетівкою). Давав про себе знати досвід, набутий у попередніх боях.

27.07.1941 р. року, після 32 перемог, обер-лейтенант Олійник був нагороджений Лицарським Хрестом. 14.08.1941 р. у бою з I-16 П. Деменюка його Bf-109E був збитий, а сам Роберт Олійник отримав поранення.

Олійник перебував у шпиталі кілька місяців. Тим часом його ескадрилья передислокувалася у Голландію.

У січні 1942 року Роберт став командиром авіаційного підрозділу 4./JG1. Через деякий час він уже командир полку II./JG1, згодом – ескадрильї III./JG1. Упродовж літа та половини осені 1943 року Олійник отримав ще п'ять перемог над літаками супротивника («Москіто», «Спітфайер» і В-17).

З жовтня 193 року Олійник займався випробуваннями нового реактивного літака «Мессершміт-163». З 12.11.1944 року став командиром тренувального авіаційного формування IV./EJG2, яке займалось підготовкою пілотів для Me-163. Цю посаду майор Олійник обіймав до 22.02.1945 року.

Другий прикий випадок з німецьким асом відбувся у квітні 1944 року, коли під час посадки його літак вибухнув. Проте йому вдалося вижити, хоча він і отримав травму хребта, яка у подальшому вже не дозволила підійматися у небо.

Загалом упродовж Другої світової війни Олійник здійснив 680 бойових вильотів, двічі був поранений, збив 42 (за іншими

даними – 41) літаки, з них 31 на Східному фронті. Помер Роберт Олійник 29.10.1988 року у Мюнхені.

Наведений у цій статті матеріал дає нам можливість стверджувати, що повітряний бій між двома повітряними асами, який відбувся 14 серпня 1941 року, незважаючи на його трагічні обставини, заслуговує того, щоб про нього знали і пам'ятали в Україні.

Обидва військові пілоти показали високу бойову майстерність і сміливість. Для менш досвідченого (у порівнянні зі суперником) молодшого лейтенанта Василя Деменюка він став справжнім доказом того, що на той момент його майстерність, жага до перемоги виявилися більшими ніж у його супротивника – Роберта Олійника.

Вірогідніше, що під час бою для льотчиків не останню роль відіграв і психологічний мотив. Адже чисельна перевага німецьких літаків у небі на той момент могла на деякий час «притупити» пильність і обережність Роберта Олійника, і цього виявилось достатньо, аби потрапити під кулеметну чергу радянського винищувача і бути збитим.

Перемогу Василя Федоровича Деменюка у тому бою, на думку автора цієї статті, слід вважати своєрідною відплатою за підступно збитий Олійником радянський літак за декілька хвилин до початку війни.

ДЖЕРЕЛА

1. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. – Том 1. А – Є. – К.: Вид-во «АКОНІТ», 1999. – 910 с.
2. Якимович Б. Збройні сили України: Нарис історії. – Львів, 1996. – 359 с.
3. Скоморохов Н. М., Бурляй Н. Н., Гучок В. М. и др. 17-я воздушная армия в боях от Сталинграда до Вены. – М.: Воениздат, 1977. – 261 с.
4. Пшеняник Г. А. Долетим до Одера. – М.: Воениздат, 1985. – 240 с.
5. Вершинин К. А. Четвёртая воздушная. – М.: Воениздат, 1975. – 349 с.
6. Хазанов Д. Б. Битва за небо. 1941. От Днепра до Финского залива. – М.: Яуза, Эксмо, 2007. – 416 с.
7. Толивер Р. Ф., Констебль Т. Дж. Лучший ас Второй мировой / Пер. с англ. А. Г. Больных. – М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2000. – 432 с.
8. Сиренко С. Немецкий украинец, который начал войну // Україна молода. – 20 червня 2009. – Режим доступу: http://inoforum.ru/inostrannaya_pressa/nemeckij_ukrainec_kotoryj_nachal_vojnu/.

ВІЙСЬКОВА ОСВІТА

ВИЩА ВІЙСЬКОВА ТА ЦИВІЛЬНА ОСВІТА В УКРАЇНІ У ПЕРЕДВОЄННІ ТА ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Алла БІЛИК,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
суспільних дисциплін Київської державної
академії водного транспорту імені гетьмана
Петра Конашевича-Сагайдачного

Білик Алла. Вища військова та цивільна освіта в Україні у передвоєнні та перші повоєнні роки.

У статті висвітлено стан вищої військової освіти в Україні у передвоєнні та перші повоєнні роки як невід'ємної складової вищої освіти, показано систему управління освітою, негативний вплив ідеологізації освіти та репресій щодо освітянських кадрів.

Ключові слова: вища військова освіта, система управління освітою, ідеологізація освіти.

Билик Алла. Высшее военное и гражданское образование на Украине в предвоенные и первые послевоенные годы.

В статье освещается состояние высшего военного образования в Украине в предвоенные и первые послевоенные годы как неразрывной составляющей высшего образования, показывается система управления образованием, отрицательное влияние идеологизации образования и репрессий относительно кадров образования.

Ключевые слова: высшее военное образование, система управления образованием, идеологизация образования.

Bilyk Alla. Higher military and civic education in Ukraine in the prewar and early postwar years.

The article highlights the state of higher military education in Ukraine in the prewar and early postwar years as an integral part of higher education, education management system shown, the negative impact ideolohizatsiyi education and repression of educational personnel.

Keywords: higher military education, education management system, ideolohizatsiya education.

Питання розвитку освіти в Україні надзвичайно актуальне. Без неї не може розвиватись жодне суспільство. Освіта в Україні пройшла складний шлях становлення, реформування та розвитку. Кінець 20-их років XX століття співпав з утвердженням тоталітарної системи, яка наклала свій відбиток на всі сфери розвитку суспільства і особливо на освіту. У цей час системою освіти в Україні керував народний комісаріат освіти, загальносоюзного наркомату освіти не існувало.

Децентралізована система управління освітою, як і всією культурою, покликана була сприяти розриву з багатовіковою великодержавно-шовіністичною авторитарністю державної влади, створювати базу для вільного розвитку. Національні особливості були притаманні організації системи народної освіти, вищої та середньої спеціальної школи.

Утвердження тоталітарної системи на рубежі 20–30-их років вело до уніфікації у сфері культурного розвитку, у тому числі й освіти. Найпопулярнішим у цей період стає слово «єдиний»: єдиний план, єдина система освіти, єдина трудова школа, єдині навчальні програми, єдині підручники, єдиноначальність, єдиний творчий метод тощо.

Реорганізація системи народної освіти призвела до змін і в організації управління школою. На початку 30-х у ній була запроваджена, як і повсюди, єдиноначальність. Шкільні комітети цілком підпорядковувалися завідувачому.

У 30-ті роки розпочалася уніфікація учбової літератури. 12 лютого 1933 року ЦК ВКП(б), а 11 травня того ж року ЦК КП(б)У прийняли ідентичні постанови «Про підручники для початкової та середньої школи», які передбачали створення єдиних стабільних загальноприйнятих шкільних посібників. До цього у школах Російської Федерації та України існували різні навчальні програми й використовувалися різні підручники з одних і тих же предметів. За

погодженістю між народним комісаром освіти Російської Федерації А. С. Бубновим і народним комісаром освіти України В. П. Затонським, у 1933 році були уніфіковані програми й підручники для початкової та середньої школи з ряду основних предметів. Уніфіковувалися також методи їх викладання. У школах та вищих навчальних закладах поступово утверджувалася авторитарна педагогіка. Про авторитаризм свідчить також постанова ЦК ВКП(б) від 3 вересня 1935 року «Про організацію навчальної роботи і внутрішнього розпорядку в початковій, неповній середній школі», у якій були встановлені жорсткий порядок прийому дітей до школи, комплектування класів, структура навчального року, визначена кількість щоденних уроків, введені п'ятибальна система оцінки знань учнів, перевідні і випускні іспити, видача перевідних свідоцтв, атестатів, похвальних грамот, підвищені вимоги до учнів щодо правил поведінки, дисципліни.

Централізація влади і становлення системи адміністративно-командного керівництва неухильно вели до утворення у суспільстві духовно-ідеологічного монополізму. Складався певний політико-ідеологічний комплекс, коли духовне життя розглядалося лише через політику, а політика в усіх випадках підкріплювалася ідеологією. Під ідеологічний тиск підпадали всі галузі культури, у тому числі й освіта. Основою більшовицького виховання у школах та вузах була визначена класова боротьба. Під посиленням виховної роботи малася на увазі передусім боротьба проти «ворогів народу». Виховання учнівської та студентської молоді виключно на працях Сталіна, цілеспрямована пропаганда його поглядів і втілення їх у практику формували у молоді віру у всесильність, непогрішність «вождя всіх народів», породжували політичне безвілля й беззастережну покірність.

Ідеологізація, побудова виховної роботи на основі класової боротьби, штучно

розпалюваного класового розмежування у суспільстві мали негативний вплив на гуманістичний характер і напрямки розвитку освіти. Це видно хоча б на прикладі змін у соціальному складі учнів. На початку 30-их років у школах, особливо у старших класах, порівняно з 20-ми роками, зріс прошарок дітей робітників та колгоспників і, відповідно, різко знизилась кількість дітей більш заможних верств населення. Збільшення кількості дітей робітників і селян у школах – факт сам по собі, зрозуміло, позитивний, однак він був викликаний і супроводжувався явищами, у яких нічого позитивного не було. У ході «розкуркулювання» селянства зі шкіл вигнали тисячі й тисячі дітей середняків, кустарів.

Разом із батьками вони були змушені покинути рідні краї. З багатьох шкіл «виживали» окремих дітей, розпалювалася ворожнеча між ними. Їх протиставляли один одному за соціальними мотивами. Восьмидесятирічних дітлахів нерідко провокували бойкотувати товаришів. Проти всього цього різко виступали передові вчителі, вчені.

Трагічно склалася доля багатьох учителів України. Вчительські кадри становили у той час наймасовіший загін української інтелігенції, а на селі це була головна інтелектуальна і культурна сила. Незалежні у своїх думках і діях, вони брали активну участь в українізації, ліквідації неписьменності й запровадженні початкового всеобучу, всіляко сприяли піднесенню освітнього й культурного рівня селян. Сталінська адміністрація ставилась до них з підозрою й дедалі ворожіше. Цілеспрямований пошук «соціально ворожих елементів» мав трагічні наслідки для багатьох педагогів. Із 140 тисяч учителів, які працювали в Україні, близько 50 тисяч було репресовано [2, 155].

У лютому 1933 р. розпочалася «чистка» Наркомату освіти УРСР. Протягом року з апарату Наркомату освіти «вичистили» близько 200 осіб, в обласних управліннях народної освіти за політичними мотивами

замінили 100 відсотків керівників, у районних – 90 [4, 15]. Багатьох вислали до таборів, а потім знищили.

Університети втратили 270 професорів і викладачів, у педагогічних вузах з 29 директорів 18 були звільнені й репресовані, репресовано також 210 викладачів педінститутів.

З кожним роком посилювались репресії і в армії, а це не могло не вплинути на якість вищої військової освіти, значення якої особливо зросло у передвоєнні роки, коли над країною нависла реальна загроза нападу Німеччини. Так, із 733 військових викладачів вищих військових навчальних закладів, що передавали свій досвід курсантам військових училищ та академій, 579 було репресовано. Серед вищого командного складу, які безвинно загинули, були дуже досвідчені воєначальники, такі як М. М. Тухачевський, В. К. Блюхер, І. Ф. Федько, П. Ю. Дибенко, О. І. Єгоров та багато інших.

Їх наукові праці, як і праці інших репресованих військових теоретиків та істориків, було вилучено із користування як «ворожі». Нові ж наукові дослідження носили прикладний характер і були переважно описовими, оскільки теоретичний рівень людей, які займалися ними, був невисокий. Все це мало негативний вплив на підготовку офіцерського складу, і тому перед війною лише 7 відсотків командирів Збройних Сил мали вищу військову освіту, а 37 відсотків не пройшли повного курсу навчання навіть у середніх військових навчальних закладах. Такий стан командного складу того часу посилювався ще й тим, що більшість репресованих воєначальників добре знали німецьку військову організацію і військове мистецтво, а ті кадри, які прийшли їм на зміну, таких знань не мали. І це було добре відомо політичному та військовому керівництву Німеччини.

Начальник генерального штабу сухопутних сил Німеччини генерал Ф. Гальдер, прослухавши доповідь військового аташе

Кребса, який повернувся з Москви у травні 1941 року, записав до свого щоденника: «Російський офіцерський корпус надзвичайно поганий. Він справляє ще гірше враження, ніж у 1933 році» [10, 247].

Отже, уніфікація організаційних форм розвитку освіти та здійснення навчальної, методичної і виховної роботи, її стандартизація, політизація й авторитарність, тенденційне викладення суспільних дисциплін, жорстка бюрократична система управління й контролю не могли не вплинути негативно на якісний рівень знань, на результативність навчально-виховної роботи школи та вищих навчальних закладів. Таким чином, саме у 20-30-ті роки були закладені основні принципи консервативної, авторитарної освіти й виховання.

Напад фашистської Німеччини на СРСР затримав розвиток народного господарства, культури й освіти України. Особливо великих руйнувань зазнали навчальні заклади. Усі найкращі будинки вищих навчальних закладів, які залишились незруйнованими, німці використовували для своїх потреб. Так, у будинку Академії Наук УРСР знаходилась міська управа і головне управління поліції. У лабораторіях всесвітньо відомого Харківського фізико-технічного інституту німці влаштували конюшню. У цілому, за роки війни німецькими загарбниками перетворено на руїну 116 учбових корпусів вузів. Бібліотечний і лабораторний фонди були знищені на три чверті. Загальні збитки, завдані навчальним закладам України, тільки по Міністерству вищої освіти склали 650 мільйонів карбованців; затрати на їх відбудову були величезними.

На початку 1945–46 навчального року більшість навчальних закладів республіки мали дуже слабку матеріально-технічну базу. Деякі вузи і технікуми взагалі не мали своїх приміщень. Це стосується Харківського авіаційного інституту, який був розміщений у будівлі авіаційного технікуму, Київських автодорожнього і харчової промисло-

вості, Одеського гідрометеорологічного інститутів тощо. Відсутність приміщень не дозволяла розгорнути роботу лабораторій і кабінетів. Кафедри ливарного виробництва, деталей машин, технології металів, паровозобудування Харківського механіко-машинобудівного інституту зовсім не мали лабораторій. У цілому в технічних вузах України потрібно було створити і обладнати 465 лабораторій і кабінетів.

Гостру потребу вузи відчували і в навчальній літературі. Із наявної у вузах навчальної літератури лише невелику кількість складали підручники. В основному це була застаріла наукова література, навчальні посібники, монографії з окремих питань та періодика. Не вистачало підручників зі спеціальних предметів. Відчувалась гостра потреба в підручниках в Одеському політехнічному інституті. Всі інститути Донецької області відчували гостру потребу в художній літературі. Аналогічна ситуація була у перші післявоєнні роки майже в усіх навчальних закладах України.

До всього цього слід додати відсутність програм з багатьох предметів. В Україні після війни було немало вузів, де постійні години учбових занять у групах не було встановлено: в одні дні вони починались о 16 годин і закінчувались о 23 годині 39 хвилин, а наступного дня тривали з 9 ранку до 16 години. Учбове навантаження студентів протягом тижня розподілялось нерівномірно: від 4 до 10 годин на день.

У 1945–46 навчальному році велика кількість навчальних закладів не виконала плану прийому, оскільки значно зменшився випуск учнів середніх шкіл, відчувалась недостатність знань випускників попередніх років у зв'язку з перервою у навчанні. У 1946–47 навчальних роках, незважаючи на те, що вступні іспити управління у справах вищої школи перенесли на кінець серпня, план прийому виконали тільки політехнічні інститути. У Донецький індустріальний інститут на перший курс було прийнято 471

осіб замість 525 за планом, у Харківський механіко-машинобудівний – 310 замість 475, у Миколаївський суднобудівний – 132 замість 175 [9]. Необхідна була мобілізація усіх сил на виконання плану прийому студентів.

У перші післявоєнні роки у вузах України не вистачало науково-педагогічних кадрів. У цілому, у вузах союзного підпорядкування, куди входили, крім інститутів промисловості, будівництва, транспорту та зв'язку, й університети, не вистачало 642 штатних викладачів (8,1 відсотка). А в деяких технічних вузах кількість вакантних місць дорівнювала 20-30 відсоткам. У Харківському гірничо-індустріальному інституті із 112 викладачів, потрібних за штатом, працювало 75, у Харківському електротехнічному інституті було 19 вакансій. Гостра потреба відчувалась у викладачах із вищими ступенями і званнями. Особливо відчувалась потреба у завідуючих кафедрами.

Усі ці несприятливі умови, а також несвоєчасне введення у дію будівельними організаціями запланованих учбових об'єктів негативно вплинули на роботу вищих навчальних закладів України, і в перші повоєнні роки вони не справлялись з підготовкою висококваліфікованих кадрів, які були дуже необхідні для відбудови зруйнованого війною господарства. Задовольнити ці потреби можна було лише шляхом усунення недоліків у роботі учбових закладів.

26 липня 1946 року Управління у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР створило Інститут уповноважених по керівництву прийомом і перевіркою підготовки вузів до нового учбового року у великих вузівських центрах: Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Львові. У Києві було організовано довідковий стіл Управління допомоги абітурієнтам [5]. Вузам дозволено було відкривати підготовчі відділення, до яких приймали демобілізованих воїнів-фронтовиків для підвищення їх загальноосвітнього рівня і підготовки до вступу до інститутів.

Показовим у цьому відношенні був Київський політехнічний інститут, на підготовчому відділі якого щорічно навчалося 250 осіб, з яких, як правило, 200–230 складала іспити і зараховувалися в інститут. Створювались спеціальні курси з підготовки до екзаменів та консультаційні бюро. Викладачі вузів багато робили для популяризації своїх навчальних закладів серед учнівської молоді, виїжджали в інші міста, а також райони, області, зустрічались із випускниками шкіл, де розповідали про свої навчальні заклади. Майже у кожному вузі проводились дні відкритих дверей. Така увага професорсько-викладацького складу до вирішення питань прийому дала позитивні наслідки. З року в рік зростала кількість заяв для вступу до вузів. У 1949 році на одне місце було подано 2,1 заяви [7]. Конкурсний відбір сприяв приходу в інститут найбільш підготовленої молоді.

Певною мірою підвищення якості підготовки спеціалістів залежало від забезпеченості навчальних закладів навчально-методичною літературою. Раніше вже зазначалося, що її у вузах було недостатньо. І видавництва не приділяли достатньої уваги випуску підручників. Так, у 1947 році у плані «Техвидаву» було 102 назви, а підручники складали лише 22%, та і цей план видання підручників був виконаний на 93 % [6]. До створення підручників і навчально-методичних посібників залучалися провідні вчені вузів і науково-дослідних закладів.

У результаті цього, уже до кінця 1950 року значно покращилось забезпечення вузів учбовою літературою. У 1946–1950 роках вийшли з друку підручники для технічних вузів, авторами яких були викладачі українських вищих навчальних закладів.

У ряді вузів України була організована підготовка інженерів нових спеціальностей. У Харківському політехнічному та Київських інститутах силікатів і політехнічному почали готувати інженерів механічного устаткування цементних заводів. У Київ-

ському політехнічному інституті у 1948 році було відкрито зварювальний факультет.

Вже з кінця 1950 року Україна стала основним центром підготовки інженерно-технічних кадрів у Радянському Союзі. У передвоєнні та воєнні роки на сході СРСР була створена нова вугільно-металургійна база – Урало-Кузбас. Великі промислові підприємства були побудовані у республіках Середньої Азії, а це вимагало значної кількості спеціалістів. Тому Україна готувала

кадри не тільки для потреб власної промисловості, але й для всього Радянського Союзу. У 1949 році технічні вузи України закінчили 12626 чоловік, із них 6224 були направлені в інші республіки Радянського Союзу [8]. Досягнуте у роки післявоєнної відбудови зростання підготовки кадрів мало велике значення. Було створено умови для швидких темпів вирішення актуальних проблем науки, техніки, економіки.

ДЖЕРЕЛА

1. Гриценко М. Нариси з історії школи в Українській РСР. – К., 1966. – 420 с.
2. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К., 1991. – 320 с.
3. Коваль М. Українська РСР у період відбудови і розвитку народного господарства (1945–1955 рр.) // Український історичний журнал. – 1990. – № 4. – С. 70-88.
4. На фронті культури. – К., 1935.
5. ЦДАВО України. Ф. 4849, оп. 1, од зб. 208, арк. 9.
6. ЦДАВО України. Ф. 4848, оп. 1, од. зб. 644, арк. 57.
7. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 83, од. зб. 414, арк. 24.
8. ЦД ГО України. Ф. 1, оп. 103, од. зб. 152, арк. 41.
9. ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 83, од зб. 85, арк. 188.
10. Шаповал Ю. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К., 1993. – 378 с.

АРХІВИ, ДОКУМЕНТИ

ЛИСТУВАННЯ ПІДПІЛЛЯ ОУН(Б) НА ВОЛИНІ ТА ПОЛІССІ

Ми пропонуємо увазі читачів журналу продовження анотованого покажчика «Листування провідників ОУН і командирів УПА», підготованого за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України (перший розділ «Листи Степана Бандери, членів ЗЧ ОУН і ЗП УГВР» опублікований у «Воєнній історії» № 1(49) за 2010 рік, другий – «Листування керівництва ОУН (б) і УПА на українських землях» – у № 4(52), № 5(53) та № 6(54) за 2010 р., а початок третього – «Листування підпілля ОУН(б) на Волині та Поліссі» – у № 1(55) та № 2(56) за 2011 р.).

Троцюк Григорій

[«Верховинець», «Віталій», «Дем'ян», «Іван», «4860»]

(1917 чи 1920 р., с. Яблунне Березнівського р-ну Рівненської обл. – 11.12.1951 р., с. Радомишль Луцького р-ну Волинської обл.)

Під час німецької окупації працював перекладачем у поліції. Навесні 1943 р. вступив до УПА. У другій пол. 1943 р. навчався у підстаршинській школі УПА «Дружинники». 6 грудня отримав звання хорунжого. Був призначений к-ром окремої сотні групи УПА «Турів». Свідок страти к-ра загону «Січ» групи «Турів» П. Антонюка. Поч. 1944 р. – к-р однієї зі сотень куреня «Назара» групи УПА «Турів». У червні 1944 р. – к-р одного з підрозділів «Корсунського» загону групи «Заграва». Зі листопада 1944 р. – к-р бригади «Помста Базару» ЗГ УПА № 33, що діяла у південних р-нах Брестської обл. БРСР. У 1945 р. очолював бригаду «ім. /Назара» ЗГ № 33. 1945–1946 рр. – шеф військового штабу ЗГ «Хмельницький». Після розформування УПА на Волині (1946 р.) був заступником провідника ПЗК І. Литвинчука, організаційним референтом ПЗК. Загинув у криївці разом з трьома охоронцями від вибуху замаскованої під радіобатарейою міни. Її передали підпільним зв'язком співробітники МДБ.

* * *

До «Бориса».

[Дата не вказана] [Червень 1950 р.]

Оскільки «Осика» [Шпак О.] пропав безвісти, зазначає автор листа, відтепер він є контактною особою з усіх питань. Також автор просить отримати від кур'єрів аванс у розмірі 300 крб., передати їм закуплений папір, після чого вийти на зустріч 21.06.1950 р. для обговорення організаційних справ.

Цитується у спецповідомленні нач. УМГБ Волинської обл. полк. Сидорова для нач. упр. 2-Н МДБ УРСР полк. Сараєва про ліквідацію «бандгрупи» заступника керівника крайового проводу ОУН «Верховинця» (від 12.02.1951 р.).

ГДА СБ України. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 61 (1953 р.). – Спр. 5. – Арк. 186. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений невідомим.

* * *

До «4020» [Литвинчук І.].

Серпень 1950 р.

Повідомляється про облави, учинені УМДБ Волинської обл. за участі секретаря обкому Профатілова у селах Полонка і Пільганів (околиці Луцька), а також кадрові втрати (у ніч з 23 на 24 серпня 1950 р. органами МДБ був заарештований «Кость»). Наголошується, що місцеве націоналістичне підпілля уже повністю розконспіроване.

Оригінал листа був вилучений під час чекістсько-військової операції з ліквідації керівника ПЗК «Москва» І. Литвинчука 18.01.1951 р. на хут. Синяки біля с. Золочівка Демидівського р-ну Волинської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 61 (1953 р.). – Спр. 5. – Т. 1. – Арк. 134. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений мол. лейт. Суходубом.

* * *

До «4020» [Литвинчук І.].

Жовтень 1950 р.

Міститься огляд операцій органів МДБ з ліквідації націоналістичного підпілля. Зокрема, висвітлюються події 23–24 серпня 1950 р., коли органи МДБ заарештували у с. Гнідава (у будинку М. Кравчука) підпільника «Антоня», ліквідували криївки «Блока», «Механіка», «Поля». Йдеться і про обставини загибелі «Андрія» біля м. Стрий у засідці, підготованій «Антоном». Автор документа також зазначив, що В. Галаса, «Стецько», «Красько» і «Омелько» пішли в інший терен.

Оригінал документа був вилучений 18.01.1951 р. працівниками МДБ на хут. Синякове Злочівської сільради Демидівського р-ну Рівненської обл. під час ліквідації І. Литвинчука-«Дубового».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 61 (1953 р.). – Спр. 5. – Арк. 135. Копія, машинопис. Переклад російською мовою.

Харчук Трифон

[«Кирило», «Чад»]

(1920 р., с. Кустинь Олександрійського р-ну Рівненської обл. – 20.09.1949 р., с. Карпилівка Рівненського р-ну Рівненської обл.)

Член ОУН від 1943 р. Був провідником, референтом СБ Рівненського р-ну. Нагороджений Бронзовим Хрестом Заслуги. Фігурант АС «Убивці». Загинув під час бою з чекістсько-військовою групою Рівненського РВ МДБ.

* * *

[Адресат не вказаний] [Маєвський А.]

[Дата не вказана] [Вересень 1949 р.]

Йдеться про роззброєння радянських «стрибків» у с. Ставки.

Фрагмент наводиться у щоденному оперативному зведенні № 269 нач. УМДБ Рівненської обл. полк. Шевченка для мін. МДБ УРСР ген.-лейт. Ковальчука (від 26.09.1949 р.).

ГДА СБ України. – Ф. 2 (4 упр.). – Оп. 30 (1960 р.). – Спр. 13. – Арк. 174. Копія, машинопис. Оригінал документа був виявлений 20.09.1949 р. працівниками МДБ під час ліквідації Т. Харчука-«Чада» у с. Карпилівка Рівненського р-ну Рівненської обл.

Хасевич Ніл

[«Бей», «Бей-Зот», «Зот», «Левко», «Рибак», «Старий», «333», «8510» (1950 р.)]

(1905 р., с. Дюксин Деражненського р-ну Рівненської обл. – 04.03.1952 р., с. Сухівці Клеванського р-ну Рівненської обл.)

Зі сім'ї диякона. У 13 р. потрапив під поїзд на Оржівському переїзді (Рівненський р-н) й позбувся ноги. Закінчив Рівненську гімназію. Далі навчався у Варшаві, в Академії образотворчих мистецтв. Приєднався там до «Української громади». Особисто знав С. Бандеру, Р. Волошина, Я. Опарівську. У роки нацистської окупації – суддя у с. Деражне Костопільського р-ну Рівненської обл., художник газети «Волинь». Від лютого 1945 р. – працівник референтури пропаганди проводу ОУН(б) на ПЗУЗ. Перебував у криївках, де виготовляв філігранні дереворити. З укриття в укриття Хасевича перевозили на велосипеді. Член УГВР. Загинув у бою з опергрупою МВС.

* * *

До «Матвія».

Від 2 листопада 1946 р.

Містяться розмірковування з приводу доцільних напрямків подальшої політично-виховної роботи. Автор документа відстоює необхідність централізації пропагандистської ділянки, просить переслати деякі з дереворитів за кордон. Згадуються: «Галина», «Сайгор».

ГДА СБ України. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 287 (конверт). Копія, машинопис.

* * *

До «8228» [Литвинчук І.]

Лютий 1950 р.

Автор повідомляє про поточну діяльність. Зокрема, запевняє, що використовує світлини «Залісного» [Ковальчук П.] для виготовлення кліше, інформує, що для альманаху «Волинь у боротьбі» й «Герої Волині і Полісся» уже підготовані дереворити. Автор інформує, що виготовив портрети «Київського» [Бусел Я.] і «Клима Савура» [Клячківський Д.]. Водночас він нарікає, що не може виготовити портрети «Верби» [Панасюк І.] і «Горбенка» [Волошин Р.].

Оригінал листа був вилучений під час чекістсько-військової операції з ліквідації провідника ПЗК «Москва» І. Литвинчука 18.01.1951 р. на хут. Синяки біля с. Золочівка Демидівського р-ну Волинської обл.

На першій сторінці міститься маргіналія: «Отримав 21.03.1950 р.».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 61 (1953 р.). – Спр. 5. – Т. 1. – Арк. 173–179. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений ст. оперуп. відділу 2-Н УМДБ Волинської обл. мол. лейт. Устіновим.

* * *

До «2151».

Листопад 1951 р.

Автор інформує, що надсилає різні кліше. Звітує про підготовку дереворитів про «Горнового». Згадується портрет Р. Шухевича. Також Хасевич скаржиться на своє здоров'я.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18. – Арк. 175–177. Оригінал, рукопис.

* * *

До «А» [«Адам», «Буйний», провідник Рівненського надрайону].

Січень 1952 р.

Автор категорично забороняє адресату направляти нових підпільників до своєї колишньої криївки. У листі наказується терміново відкликати людей, котрі там можуть перебувати. Також міститься прохання автора передати йому друкарську машинку, папір для письма і копіювання.

Документ був виявлений радянськими спецслужбами 21.02.1952 р. у криївці «Адама» [Савира О.] на хут. с. Радухівка Клеванського р-ну (зараз – Рівненський) Рівненської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 10. – Арк. 282–290. Копія, машинопис. Переклад російською мовою.

Якимчук Микола

[«Данило», «Олег», «Щупак»]

(1914 р., с. Піддубці Теремнівського р-ну Волинської обл. – 29.07.1947 р., с. Борохів Теремнівського р-ну Волинської обл.)

У 1930-их роках очолював Луцьку округу ОУН. До 1939 р. став членом «Пласту» й активістом організації «Відродження». Навесні 1943 р. – причетний до організаційної референтури проводу ОУН(б) на ПЗУЗ. Один з ініціаторів створення перших підрозділів УПА на Волині. Причетний до створення т.зв. «Колківської республіки» у Волинській обл. Після її розгрому німцями у листопаді 1943 р. – як екс-комендант запілля ВО «Турів» перейшов у охорону ГК УПА Д. Клячківського. 1944–1946 рр. – к-р групи УПА «Турів». кер. організаційно-мобілізаційного відділу КВШ УПА–Північ, організаційний референт, референт зв'язку проводу ОУН(б) на ПЗУЗ. Хорунжий УПА від 17.07.1944 р. Був одружений з підпільницею Зіною Драницькою («Оля»), яка подарувала йому доньку Орісю. Наклав на себе руки у криївці, оточеній працівниками МДБ.

* * *

До «Давида» [Литвинчук І.].

[Дата не вказана] [Не раніше жовтня 1945 р.]

Автор документа відмовився пояснювати власну несубординацію М. Козакові-«Луці». Міститься прохання дозволити зустрітися з «Петром».

Оригінал документа був вилучений 29.07.1947 р. працівниками МДБ з криївки «Данила» у с. Борохів Теремнівського р-ну Волинської обл.

ГДА СБ України. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 180. Фрагмент копії, машинопис. Переклад російською мовою.

* * *

До «Кирика».

Від 11 квітня 1946 р.

Автор погоджується і надалі підпорядковуватися «Модестові» [Коренюк В.]. «Лука» ж [Козак М.] може бути лише посередником у контактах з ним, зазначає автор. Згадуються також: «Іван», «Черкас», «Сірко». Міститься прохання ознайомити зі змістом цього листа М. Козака.

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 29.07.1947 р. у с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл. під час проведення чекістсько-військової операції з ліквідації М. Якимчука-«Данила».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 182. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений ст. оперуп. відділу 2-Н УМДБ Волинської обл. ст. лейт. Гузачовим.

* * *

До «Луки» [Козак М.].

Від 28 липня 1946 р.

Автор повідомляє адресатові, що відмовляється йому підпорядковуватися та виконувати його доручення. Також він обіцяє, що найближчим часом за посередництва «Петра»-«Залісного» надішле свій звіт. Серед іншого, автор листа інформує про обставини загибелі «Гані» та «Баса» «на Жуківщині» 18.07.1946 р. Йдеться і про зв'язок «Зимного».

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 29.07.1947 р. у с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл. під час проведення чекістсько-військової операції з ліквідації М. Якимчука-«Данила».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 287 (конверт). Копія, рукопис. ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 157. Інша копія.

* * *

До «Луки» [Козак М.].

Від 20 травня 1947 р.

Цей лист – епістолярне продовження конфлікту автора з М. Козаком-«Лукою». У відповідь на закиди свого візаві щодо саботування роботи автор документа називає його «бездарним керівником». Автор документа також запевняє, що відповідь на листи від 04.01.1947 р. та 08.05.1947 р. – напише звіт про виконану організаційну роботу – але не надішле його для «Луки», тому що не визнає того за провідника. Натомість документ подасть «Петру»-«Залісному» [Ковальчук П.].

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 29.07.1947 р. у с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл. під час проведення чекістсько-військової операції з ліквідації М. Якимчука-«Данила».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 155–156. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений ст. оперуп. відділу 2-Н УМДБ Волинської обл. ст. лейт. Гузачовим.

* * *

До «Давида» [Литвинчук І.].

Від 1 липня 1947 р.

Автор повідомляє про причини свого конфлікту із М. Козаком-«Лукою», переказує зміст останнього листа від 04.01.1947 р. Наказ про підтримання постійного зв'язку з «О.» виконано, констатується у листі.

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 29.07.1947 р. у с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл. під час проведення чекістсько-військової операції з ліквідації М. Якимчука-«Данила».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 178–179. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений ст. оперуп. відділу 2-Н УМДБ Волинської обл. ст. лейт. Гузачовим.

* * *

До «Давида» [Литвинчук І.].

Від 4 липня 1947 р.

Пояснюється, чому таке зволікання з поданням звіту для М. Козака-«Луки» – останній забув указати, через кого конкретно цей документ потрібно передати. У листі розкривається конфлікт між автором і М. Козаком.

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 29.07.1947 р. у с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл. під час проведення чекістсько-військової операції з ліквідації М. Якимчука-«Данила».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 287 (конверт). Копія, рукопис.

* * *

До «Луки» [Козак М.].

Від 29 липня 1947 р.

У відповіді на попередній лист адресата від 08.05.1947 р. автор запевняє, що не співпрацює з МДБ. Наводить особисті біографічні дані. Розкриває власне бачення конфлікту між С. Янишевським-«Далеким» і М. Козаком-«Смоком».

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 29.07.1947 р. у с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл. під час проведення чекістсько-військової операції з ліквідації М. Якимчука-«Данила».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 287 (конверт). Копія, рукопис. ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 158–163. Інша копія.

* * *

До «Давида» [Литвинчук І.].

Від 30 липня 1947 р.

З'ясовується причина, чому «Ганя» і «Бас» не прибули до адресата – вони загинули 18.07.1946 р. «на Жуківщині» [Рівненський р-н?]. Відтак, міститься прохання доручити «Петру»-«Залісному» дослідити обставини смерті цих повстанців.

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 29.07.1947 р. у с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл. під час проведення чекістсько-військової операції з ліквідації М. Якимчука-«Данила».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 287 (конверт). Копія, рукопис.

Згадка про лист Якимчука Миколи

До «Луки» [Козак М.].

Від 26 липня 1946 р.

Опубл.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Київ–Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 156.

Яковлів Яків

[«Карпо», «Кватиренко», «Распутін», «Юрко» (1946 р.)]

(1918 р., с. Жидичин Луцького р-ну Волинської обл. – 25.10.1946 р.)

У 1940–1941 рр. служив у ЧА. Член ОУН. Від березня 1943 р. – в УПА. У травні став сотенним. Осінь 1943 р. – к-р куреня «Хмельницький» групи УПА «Тютюнник» (склався зі сотень «Буревія», «Лева», «Скирти»). У 1944 р. – к-р з'єднання УПА «Хмельницький», член проводу ПСК «Одеса». Хворів на сухоти. Загинув у криївці, оточений «більшовиками».

* * *

До «Сівача» [Кобринович В.].

Від 14 вересня 1946 р.

Йдеться про те, що для «Богдана», котрий забезпечує одну з важливих ліній організаційного зв'язку, потрібно надати помічника – «Чудака».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2. – Оп. 56 (1953 р.). – Спр. 9. – Т. 1. – Арк. 404. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений невідомим.

* * *

До «Сівача» [Кобринович В.].

Від 14 вересня 1946 р.

Автор документа повідомляє про прибуття «Варки» [Скаб Я.], просить спрямувати до «Стецька» «Чудака».

Оригінал документа був вилучений працівниками МДБ у В. Кобриновича-«Сівача».

ГДА СБ України. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 56 (1953 р.). – Спр. 9. – Т. 2. – Арк. 401. Копія, рукопис. Переклад російською мовою, здійснений оперуп. УББ МВС УРСР Карпуніним.

Янишевський Степан

[«Богослов», «Далекий», «Погорілий», «Семен», «Сидоренко Семен», «Тома», «Юрій», «Юрій Богослов»]

(17.09.1914 р., с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл. – 29.11.1951 р., м. Рівне).

Походить зі селянської родини. У 1935 р. закінчив Перемишльську гімназію. Далі навчався у Станіславській духовній семінарії, на учительських курсах. Викладав історію у школах. Член ОУН з 1941 р. У 1941 р. – поч. 1943 р. – заступник начальника кримінальної поліції у Вінниці. Узимку 1943 р. перейшов з цієї поліції в УПА. Від березня – референт СБ ВО «Заграва». У квітні–серпні 1943 р. – в.о. коменданта згаданої ВО. У другій пол. 1944–1946 рр. – референт СБ ПСК «Одеса». На знак протесту проти масових «чисток» у лавах підпілля, 05.12.1945 р. створив опозиційний крайовий провід «Одеса». За це 25.08.1948 р. суд ОУН(б) засудив його до «смертної кари без права реабілітації». У 1948 р. із власної ініціативи створив Київський міський провід ОУН(б). Того ж року був тричі поранений під час сутичок з МДБ. Потрапив у радянський полон. 28.08.1951 р. військовим трибуналом Прикарпатського ВО був засуджений до розстрілу. Вирок виконаний у м. Рівному.

* * *

До «Сотника».

Від 25 листопада 1945 р.

Автор інформує, що не вважає «Модеста» [Коренюк В.] гідним посади керівника, тому заборонив йому надалі працювати в СБ. Зобов'язує адресата проконтролювати, щоб «Модест» упродовж 12 год. залишив територію ПСК «Одеса». Якщо ж «Сотник» підтримує «Модеста», йому пропонується також виїхати разом з ним.

ГДА СБ України. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 287 (конверт). Копія, машинопис.

* * *

До «Модеста» [Коренюк В.].

Від 25 листопада 1945 р.

Адресатові забороняється керувати працівниками СБ у ПСК «Одеса», тому що, на думку автора листа, той разом з НКВС причетний до спроб ліквідувати організаційний актив ПСК. «Модест» має упродовж 12-ти годин після написання цього листа (18.30, 25.11.1945 р.) залишити територію ПСК «Одеса».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 287 (конверт). Копія, машинопис.

* * *

До «Смока» [Козак М.].

Від 21 вересня 1946 р.

У листі автор – керівник самопроголошеного проводу на тер. ПСК «Одеса» – називає критику на свою адресу, виголошену раніше провідником ОУН(б) на ПЗУЗ М. Козаком-«Смоком», абсолютно безпідставною. Він негативно відгукується про місію «Модеста» – уповноваженого від проводу ОУН(б) на ПЗУЗ у справі вирішення конфлікту. Автор листа висловлює намір відповідати за свою діяльність тільки перед проводом ОУН(б) на УЗ.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 8. – Арк. 116–118. Завірена копія, машинопис.

Опубл.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Т. 8. – С. 1151–1155.

* * *

До «дорогої» [Регеза Г.].
Від 13 жовтня 1946 р.

С. Янишевський дякує своїй дружині за лист від 25.09.1946 р., а також за надіслане нею фото малолітнього сина. Автор висловлює розуміння становища дружини. Втім, її пропозицію розпочати співпрацю з УМВС Рівненської обл. відкидає.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2. – Оп. 56 (1953 р.). – Спр. 9. – Т. 2. – Арк. 221. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений ст. оперуп. УББ МВС УРСР Маховим.

* * *

До «дорогої» [Регеза Г.].
Від 28 жовтня 1946 р.

У відповіді на фіктивний лист від дружини автор запевняє, що її з дитиною дуже любить, але на співпрацю з УМВС Рівненської обл. піти не може.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2. – Оп. 56 (1953 р.). – Спр. 9. – Т. 2. – Арк. 255–256. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений кап. Голубом.

* * *

До «Смока» [Козак М.].
Від 29 жовтня 1946 р.

Автор листа відкидає звинувачення на свою адресу з боку провідника ОУН(б) на ПЗУЗ М. Козака, зокрема, заперечує твердження про свій зв'язок з органами МДБ. Також він відмовляється розшукувати «Кнопку», щоб разом з ним прибути до адресата.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 8. – Арк. 105–110. Оригінал, рукопис.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 8. – Арк. 111–112. Копія.

Опубл.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Т. 8. – С. 1158–1159.

* * *

До «провідника» [Кук В.].
[1946 р.]

Автор анонсує зміст документів, які отримав від «Смока» [Козак М.]. Інформує, що є обізнаний зі складом ліквідаційної комісії ОУН, УПА на території ПСК «Одеса».

Документ був виявлений 03.01.1947 р. працівниками райвідділу МВС Рівненської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 5. – Спр. 67426. – Т. 3. – Арк. 14, 16–17. Копія, рукопис.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 5. – Спр. 67426. – Т. 3. – Арк. 18–20. Інша копія.

* * *

До «Кочегара» [Кук В.].
[1946 р.]

Автор листа констатує, що документи від невідомого (лист і наказ від 25.10.46 р.) йому надійшли. Ці ж документи отримали також «Зимній» [Костецький С.] і «Тарас» [Трофімчук П.], пише він. Містяться також роздуми автора листа над ймовірним автором згаданих листа і наказу.

Уривок недописаного проекту листа. Документ був виявлений 03.01.1947 р. працівниками Дубнівського райвідділу МВС Рівненської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 5. – Спр. 67426. – Т. 3. – Арк. 17 зв. Копія проекту, рукопис.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 5. – Спр. 67426. – Т. 3. – Арк. 20. Інша копія.

* * *

До «Шуляка» [Усачук С.].

Від 29 січня 1947 р.

Автор схвалює поступок адресата стосовно «К-а». Обговорюється справа групи «Оксида». Також даються вказівки щодо ведення політичної пропаганди (наприклад, яким чином протидіяти виборам до радянської Верховної Ради), а також диверсійної діяльності.

Документ був виявлений 03.01.1947 р. працівниками райвідділу МВС у Рівненській обл. ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 5. – Спр. 67426. – Т. 3. – Арк. 12–12 зв. Оригінал, рукопис.

* * *

До «Марка» [Таргоній О.].

Від 3 квітня 1947 р.

Автор інформує, що кореспонденцію від адресата, датовану 29.03.1947 р., він отримав через 6 днів. Автор висловлює своє задоволення звітами. Подаються нові інструкційні вказівки щодо покращення роботи низових клітин націоналістичного підпілля.

Документ був виявлений 28.11.1948 р. працівниками Дубнівського райвідділу МВС у Рівненській обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 5. – Спр. 67426. – Т. 3. – Арк. 380–381. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений ст. оперуп. 1-го відділення відділу 2-Н УМДБ у Рівненській обл. лейт. Трофімовим.

* * *

До «друзів» [підпілля ОУН(б) на Київщині].

Від 30 березня 1948 р.

Автор інформує, що зі звіту «Р.» [Кудра В.] довідався про існування потужного підпілля на Київщині. Йдеться про особливу важливість націоналістичного осередку в Києві у разі настання III-ї Світової війни. Подані рекомендації щодо безпечної діяльності на ПСУЗ.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 74. – Арк. 289. Фотокопія оригіналу, машинопис.

Згадки про листи Янишевського Степана

До «Тараса»-«Степана».

Від 26 листопада 1945 р.

Адресат застерігається, що до нього виїхала ліквідаційна комісія проводу ОУН(б) на ПЗУЗ у складі «Модеста», «Сотника» і «Кнопки». Відтак, автор рекомендує адресатові кудись утекти.

Опубл.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Київ–Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 1239.

* * *

До «Чмелика».

Від 2 січня 1946 р.

Опубл.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Київ–Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 156.

* * *

До «Тараса».

Від 5 січня 1946 р.

Повідомляється, що «Олекса» [Воробець Ф.] знищив «Зимного» руками «Юрка». Відтак, «Олексу», а також «Максима», «Модеста» і «Чупринку» [Козак М.] автор звинувачує у співпраці з НКВС.

Опубл.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Київ–Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 1244.

* * *

До «Тараса».

Від 7 січня 1946 р.

Автор закликає розповідати про винуватців загибелі «Зимного» – «Максима», «Модеста», «Олексу», «Чупринку» [Козак М.], «Василя», «Данила» і «Мітька» звинувачує у співпраці з НКВС.

Опубл.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Київ–Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 1244.

* * *

До «Орленка».

Від 20 червня 1946 р.

Опубл.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Київ–Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 156.

* * *

До «Тараса».

Від 20 червня 1946 р.

Автор закликає вести боротьбу з «ліквідаторами» самопроголошеного проводу «Одеса».

Опубл.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Київ–Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 1244.

Листи, автори яких не встановлені

Від «Юрія Якоря».

До «Деркача».

«10 вересня 126 р.» [1940 р.].

Автор листа повідомляє, що передає інструкцію з організації повстанської роботи у селах, містах, районах та областях. Міститься прохання надіслати звіт про діяльність у Людвипільському надрайоні [Рівненщина]. Автор документа також пропонує зустрітися 20.09.1940 р. у с. Трубиці.

Документ частково зашифрований. Був вилучений радянськими спецслужбами у діячів Рівненського обласного проводу ОУН.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 12 (1950 р.). – Спр. 6. – Арк. 199. Копія, машинопис. Переклад російською мовою.

* * *

Від «Вольного».

До «районного».

[Вересень 1940 р.]

Автор документа дає вказівку переписати і надіслати для провідників підрайонів матеріал «За що борються українські націоналісти», часопис «До бою». Також ставиться завдання зібрати членські внески. Їх потрібно буде передати кур'єрові, котрий прийде у суботу, резюмується у листі.

Лист частково зашифрований. Був вилучений радянськими спецслужбами у діячів Рівненського обласного проводу ОУН.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 12 (1950 р.). – Спр. 6. – Арк. 200. Копія, машинопис. Переклад російською мовою.

* * *

Від «Я[...]».

До «Олекси» [Воробець Ф.].

Від 27 вересня 1944 р.

Автор листа повідомляє адресата, що спрямував до нього «Вадима» [Новицький С.]. Міститься пропозиція залучити останнього до «вишкільної роботи» у «Корбана» [кер. вишколів ЗГ УПА № 44].

Оригінал листа був вилучений опергрупою Гощанського РВ УНКВС Рівненської обл. 29.09.1944 р. у с. Майків Гощанського р-ну в оунівця С. Новицького-«Вадима».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 65 (1953 р.). – Спр. 8. – Арк. 90а (конверт). Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Калужського».

До «провідника».

Від 4 лютого 1945 р.

У листі автор інформує про виконану контррозвідувальну роботу СБ. Також йдеться про те, що надсилаються протоколи допиту працівниками бандерівської спецслужби двох осіб – Григорія Гнатюка і «Христі» [Терещук Х.]. Згадується і про 2590 карб., які, мабуть, були надіслані як додаток до листа.

Документ було вилучено радянськими спецслужбами 12.02.1945 р. з польової сумки головного к-ра УПА–Північ Д. Клячківського-«Клима Савура» під час операції з його затримання.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-8467. – Т. 2. – Арк. 120–121. Копія, машинопис. Переклад російською мовою.

* * *

Від «Голоти».

До «Босяковського».

Від 5 лютого 1945 р.

Автор листа просить знешкодити групу зрадників УПА на чолі з «Остапом», яка оперує у Мізоцькому р-ні на Рівненщині. Він пов'язує її активізацію із призначенням нового начальника Мізоцького РВ НКВС.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 54. – Арк. 339. Копія, машинопис. Переклад російською мовою.

* * *

Від «Митьки Чагаря» [працівник СБ на Волині?].

До «Далекого» [Янишевський С.].

5 квітня 1945 р.

У листі проаналізовані наслідки непродуманої боротьби з радянськими чинниками на території ПСК «Одеса».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 23. – Арк. 142–150. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений невідомим.

* * *

Від «Мітьки Чагара» [працівник СБ на Волині?]

До «Далекого» [Янишевський С.].

Від 5 червня 1945 р.

Йдеться про результати чистки у куренях та сотнях УПА на Волині, яку здійснювали вороги, зокрема, «Ониська». Як констатується у листі, після неї дивом уціліли сотенний «Вовк», а також «Бойко» і «Мітька». Автор згадує, що особливо катастрофічна ситуація з прорадянськими діячами спостерігається у Корецькому надрайоні [Рівненська обл.], нею є дуже насичений Корецький ВОП.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 54. – Арк. 324–327. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений оперуп. відділу ББ УНКВС Рівненської обл. Годованцем.

Опубл.: *Літопис УПА. – Нова серія.* – Т. 14. – С. 394–403.

* * *

Від «Ворона».

До «Олекси» [Воробець Ф.].

Від 5 жовтня 1945 р.

У листі організаційно-звітного характеру йдеться про виконану організаційну, видавничу, військову і політично-пропагандистську роботу на території ПСК «Одеса» у вересні 1945 р.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 5. – Спр. 48139. – Арк. 188а (конверт) – Арк. 30–34. Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Макара».

До «провідника».

Від 14 жовтня 1945 р.

У листі автор запевняє, що вся необхідна пропагандистська література вже виготовлена. 2/3 від її кількості він передав для «Архипа», а 1/3 залишив собі. Також повідомляється про діяльність радянської влади, грошові надходження і видатки. Автор нагадує, що разом із листом передає пошту від «Архипа» [Зінчук Т.].

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953 р.). – Спр. 3. – Арк. 287 (конверт). Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Трохима» [Кревський В.?].

До «друга».

[Дата не вказана] [1945 р.]

Автор, посилаючись на прихильність Д. Клячківського-«Охріма», просить дозволити йому і надалі діяти автономно у своєму терені (лише з номінальним підпорядкуванням «Заславському»), не підпорядковуючись «Вадимові». Він обіцяє закінчити роботу над проектом журналу «Вістник українського революціонера», а також пропонує для ознайомлення курс лекцій з політичної економії М. Добриловського.

Документ було захоплено НКВС 13.12.1945 р. у Теремнівському р-ні (зараз – Ківерцівський) Волинської обл. під час операції з ліквідації «Чупринки» [Козак М.].

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 54. – Арк. 401–401 зв. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений ст. уп. УББ НКВС УРСР А. Струніною 25.12.1945 р.

* * *

[Автор не вказаний]

До «Олекси» [Воробець Ф.].

[Дата не вказана] [Кін. 1945 р.]

Автор пише, що попередив адресата, що уже повідомив Р. Шухевича і «Романа» про своє негативне ставлення до нього. Також він нагадує, що через «Романа» передав пропагандистські і навчально-виховні матеріали.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 5. – Спр. 48139. – Арк. 189 (конверт) – Арк. 25. Оригінал, рукопис. Уривок.

* * *

Від «Макара».

До «провідника».

Від 11 січня 1946 р.

Автор інформує, що прибув до «Б.» («789/3»). Розповідає про діяльність радянської влади, кадрові перестановки. Він нагадує, що чоботи, куртку та інший одяг, який надійшов від «Берези» 08.12.1945 р., уже передав за належною адресою.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953). – Спр. 3. – Арк. 287 (конверт). Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Касьяна».

До «Остапа».

Від 6 лютого 1946 р.

Йдеться про відновлення зв'язку. Автор листа просить зв'язатися з «Орестом». Міститься обіцянка про скору зустріч з адресатом.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 57 (1953). – Спр. 3. – Т. 1. – Арк. 228. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений нач. секретаріату УМВС у Волинській обл., майором міліції Березюком.

* * *

Від «Діброви» [колишній стрілець Козака М.?].

До «провідника» [Козак М.].

Від 20 лютого 1946 р.

У листі автор подає інформацію про те, де, коли і з ким бачили «Архипа». Повідомляє про кадрові втрати, стан організаційного зв'язку та діяльність радянської влади. Згадуються: «Лиман», «Мирон», «Мурашка», «Рік», «Улас», «Уліян», «Чорний».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953). – Спр. 3. – Арк. 287 (конверт). Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Михайла».

До «провідника» [«Гордій»].

Від 6 червня 1946 р.

Подаються відомості про різні напрямки діяльності радянської влади (операції з ліквідації націоналістичного підпілля, пропаганда серед цивільного населення). Автор листа інформує, що всієї необхідної інформації ще не зібрав, обіцяє надолужити згаяне згодом. Висловлюється сподівання про зустріч з адресатом 15 червня в околицях с. Паридуби [Старовижівський р-н Волинської обл.].

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 57 (1953). – Спр. 3. – Т. 1. – Арк. 229. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений нач. секретаріату УМВС у Волинській обл., майором міліції Березюком.

* * *

Від «Кузьми».

До «друга командира».

Від 12 липня 1946 р.

Автор пояснює, чому дезертирував. По-перше, він дізнався, що є вказівка к-ра про його знищення. По-друге, його здивувала дивна поведінка «Шума» (приїжджав споруджувати у Буці символічну «могилу», але справи не зробив) і «Громика» (був після Великодня). Автора також дивує підозріла діяльність «Чорного» і «Цигана».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2. – Оп. 56 (1953). – Спр. 9. – Т. 1. – Арк. 319 (конверт). Арк. 1–3. Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Одарки» [працівниця УЧХ на ПЗУЗ].

До «др. «Сірого» [підлеглий к-ра УПА–Південь?].

Від 12 липня 1946 р.

Супровідний лист до ліків, що надсилаються.

Знаходиться у конверті під назвою: «Листування членів Центрального проводу ОУН про «Далекого». На звороті зазначена маргіналія: «Сірий Гармаша» [вказує на походження документа з УПА–Південь]. Є сліди від сургуча.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2. – Оп. 56 (1953). – Спр. 9. – Т. 1. – Арк. 319 (конверт). – Внутр. Арк. 7. Оригінал, рукопис.

* * *

[Автор не вказаний]

[Адресат не вказаний]

[Дата не вказана] [Поч. липня 1946 р.]

Зазначається, що «Грім» невинувато наговорює на «Цигана». Йдеться про відновлення «могил» сторчанівців, «Сосни». Наводяться приклади здійснення поточних господарських справ.

Знаходиться у конверті під назвою: «Листування, вилучене у «Гармаша». Ці документи співробітники радянських спецслужб захопили 19.07.1946 р.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2. – Оп. 56 (1953). – Спр. 9. – Т. 1. – Арк. 320 (конверт). – Внутр. Арк. 1. Оригінал, рукопис.

* * *

[Автор не вказаний]

[Адресат не вказаний]

[Дата не вказана] [Поч. липня 1946 р.]

Описується діяльність підрозділів НКВС у м. Мізоч [Рівненська обл.] та його околицях у червні 1946 р. Згадуються села: Борщівка, Буца, Мостів, Подобанка, хутори Набивці, Залісся, Печера.

Фрагмент документа знаходиться у конверті під назвою: «Листування, вилучене у «Гармаша». Ці документи співробітники радянських спецслужб захопили 19.07.1946 р.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2. – Оп. 56 (1953). – Спр. 9. – Т. 1. – Арк. 320 (конверт). – Внутр. Арк. 2. Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Н[...]».

До «555» [Галаса В.].

Від 29 серпня 1946 р.

Повідомляється про діяльність останнього члена крайового проводу ОУН(б) [на ПЗУЗ?], загибель «Чорноти». Згадується «Прокоп».

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 14.05.1953 р. у «Василя» під час його ліквідації у с. Підгайці Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 22. – Арк. 29. – Арк. 1. Оригінал, рукопис.

* * *

Від «К.».

До «друга провідника».

Від 31 серпня 1946 р.

Автор листа просить провідника про зустріч. Він інформує, що їде з поштою від «Модеста».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. ? Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Галайди».

До «друга провідника».

Від 7 вересня 1946 р.

Автор листа інформує, що вже спрямував «бойовиків» до «Лісового».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. 34. Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Каменяра»-«Степана» [з ПСК «Одеса?»].

До «Миколи» [Мельник М.].

Від 29 жовтня 1946 р.

Автор листа [симпатик «Далекого»] скаржиться, що добре знайомий йому (ще з 1943–1944 рр.) «Смок» [Козак М.] «гаряче бажає бачити мого трупа». Відтак, автор просить «Смока» про зустріч, щоб дізнатися його думку стосовно «Далекого» [Янишевський С.]. Критикуються сотратники «Смока» – «Варка» [Скаб Я.], «Кнопка», «Юрко».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 8. – Арк. 113–114. Копія, машинопис.

Опубл.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Київ–Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 1156–1157.

* * *

Від «Левка».

До «Матвія».

Від 2 листопада 1946 р.

Висловлюються міркування з приводу «Напрямних політично-пропагандивної роботи...» з кадрами ОУН. Документи, датовані 18.09 і 28.10, надійшли, резюмує автор листа.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 58 (1953). – Спр. 3. – Арк. 287 (конверт). Копія, рукопис.

* * *

Від «Ярка» [провідник Острозького району Рівненської округи «Гори» ПСК «Степ?»].

До «др. провідника» [«Ат», провідник Рівненської округи «Гори» ПСК «Степ?»].

Від 16 грудня 1946 р.

Автор повідомляє, що надсилає зашифровані списки, про які говорив «Лем.» [Кук В.], ключ до шифру. «Ярка» також дуже турбує стан «Славка» (він близький до психічного зриву – нікому не довіряє, не хоче зимувати у криївці з колегою). Зазначається також, яким чином «Крига» і «Білий» на вечорницях потрапили у «більшовицьку» засідку.

На документі стоїть маргіналія: «Ат».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2. – Оп. 56 (1953). – Спр. 9. – Т. 1. – Арк. 319 (конверт). – Арк. 4. Оригінал, рукопис. Текст згасає.

* * *

Від «Ярослава».

До «Смока» [Козак М.].

Від 20 грудня 1946 р.

Автор листа пропонує адресатові контактувати надалі з ініціатором самопроголошеного проводу «Одеса» «Далеким» за посередництва «Марка». Він рішуче відкидає заяви адресата про належність членів згаданого проводу до радянських чинників.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 8. – Арк. 130. Копія, машинопис.

Опубл.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Київ–Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 1164–1165.

* * *

Від «Опанаса».

До «командира» [Воробець Ф.].

[Дата не вказана] [1945–1946 рр.]

Лист інформативного характеру, в якому автор підтверджує свою прихильність до адресата у зв'язку з розкольніцькою діяльністю С. Янишевського-«Далекого».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 5. – Спр. 48139. – Арк. 189 (конверт) – Внутр. Арк. 56. Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Володі».

До «Олекси» [Воробець Ф.].

[Дата не вказана] [1945–1946 рр.]

Автор листа пояснює, чому не з'явився на зустріч.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 5. – Спр. 48139. – Арк. 189 (конверт) – Внутр. Арк. 47. Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Ярослава» [провідник одного з надрайонів на Рівненщині].
 До «Лісового» [провідник невідомого підрайону Степанського району].
 Від 17 серпня 1947 р.

Повідомляється, що з нагоди наближення свята «День зброї» (31 серпня) надсилаються реферати і вітальні листівки. У листі подана програма проведення згаданого свята. Міститься вказівка відзначити його усім активом. Дано доручення встановити зв'язок із «Сашком».

Документ був вилучений 25.08.1947 р. біля хут. Заводня Дерезненського р-ну Рівненської обл. в «Умненного» [Стецюк О.] – зв'язкового провідника одного з надрайонів ОУН «Ярослава».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 57 (1953). – Спр. 4. – Т. 2. – Арк. 309–310. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений заст. нач. відділу 2-Н УМДБ, ст. лейт. Сухіним.

* * *

Від «Гримка» [«Грилюка»?].
 До «Марка».
 Від 17 серпня 1947 р.

Автор листа пропонує адресатові зустрітися на старому місті або деінде за посередництва батька.

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 09.02.1947 р. у ліквідованого «Співака» з охоронної боївки П. Ковальчука-«Петра».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 57 (1953). – Спр. 3. – Т. 1. – Арк. 154. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений нач. 1-го відділу відділення ББ УМДБ у Волинській обл., мол. лейт. Лазаренком.

* * *

Від «2158»
 До «5410» [«Бук», «Лом», член проводу ОУН(б) на ПЗУЗ].
 Лютий 1948 р.

У відповіді на лист від 06.12.1947 р. міститься рецензія на невідомий номер пропагандистського видання «Радієві вісті». Рекомендується спростити формат часопису, позбавити його «космополітичних» ноток, змінити стиль. Автор пропонує нову схему розміщення інформації у часописі (поділ на 4 групи). Також необхідно подавати більше відомостей про антирадянські настрої у світі, події в Англії, США, Німеччині, Туреччині, Ірані, резюмується у листі.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2. – Оп. 58. – Спр. 9. – Т. 1. – Арк. 155 (конверт). – Внутр. Арк. 22–26 зв. Оригінал, рукопис.

Копія: ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2. – Оп. 58. – Спр. 9. – Т. 1. – Арк. 155 (конверт). – Внутр. Арк. 20–21а зв.

* * *

Від «Костя» [підпільник з ПСК «Одеса»?].
 До «Чада» [Харчук Т. чи Ващишин І., провідник, референт СБ Рівненського району].
 [Поч. 1948 р.]

Автор інструктує, як зберігати і використовувати навчальний матеріал СБ «Як НКВД-НКГБ поборює т.зв. контрреволюцію в ССРСР».

Документ був вилучений органами МДБ 07.03.1948 р. під час ліквідації «Чада» біля Пересопницьких хуторів Рівненського р-ну Рівненської обл.

ГДА СБ України. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 41 (1953). – Спр. 7. – Арк. 99. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений невідомим.

* * *

[Автор невідомий]

До «Романа» [Кудра В.?).

Від 25 квітня 1948 р.

Йдеться про дрібні господарські справи (ремонт велосипеда тощо).

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18. – Арк. 43. Оригінал, рукопис.

* * *

[Автор невідомий]

До «Романа» [Кудра В.?).

Від 29 квітня 1948 р.

Автор просить адресата надіслати до 10.05.1948 р. матеріали для публікації у часописі «Пробоем». Також йдеться про загибель «Яреми», «Лея» і «Валі».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18. – Арк. 44. Оригінал, рукопис.

* * *

[Автор невідомий]

До «Романа» [Кудра В.?).

Від 1 травня 1948 р.

Автор просить надіслати газетний папір, станок, фланель. Згадуються: «Дніпро» [Лучковский А.?), «Кайдаш» [Кузьма Б.].

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18. – Арк. 40–42. Оригінал, рукопис.

* * *

[Автор невідомий]

До «Романа» [Кудра В.?).

Від 17 травня 1948 р.

Йдеться про темпи друку пропагандистських листівок, аналізується їхній зміст. Згадуються: підпільники «Дем'ян», «Зінько», «Дніпро», повстанський часопис «Пробоем».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18. – Арк. 35–37. Оригінал, рукопис.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 18. – Арк. 38–39. Копія, машинопис. Частковий переклад російською мовою.

* * *

Від «753».

До «555» [Козак М.].

Від 10 вересня 1948 р.

Містяться авторські зауваження щодо змісту отриманих організаційних документів. Зачіпаються такі теми, як організаційна робота, техніка кореспонденції, номінація кадрів СБ, пропагандистські видання. На закінчення автор просить адресата після ознайомлення з листом передати його до «1648» [Галаса В.].

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 9. – Арк. 20–23. Копія, машинопис. Переклад російською мовою.

* * *

Від «057» [представник проводу ПЗК «Москва?»].
До «Марії».
Вересень 1948 р.

Наказується здійснювати відплатні акції у відповідь на примусове виселення радянською владою людей, котрі підтримують ОУН.

Документ був вилучений органами МДБ 23.09.1948 р. під час ліквідації «Гонти» [Лещун Д.] на хут. Крайшек (?) біля с. Яблунів у Вербському р-ні Рівненської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 41 (1953). – Спр. 7. – Арк. 156. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений невідомим.

* * *

Від «Григора» [провідник одного з районів на ПЗУЗ?].
До «257».

[Дата не вказана] [Серпень 1949 р.]

Автор розповідає, яким чином краще всього «розкласти» самопроголошений провід ПСК «Одеса». Для цього потрібно організувати відтік підпільників звідти на бік проводу ОУН(б) на ПЗУЗ. Згадуються: «Зінько» [Кроль І.], «Павло» [Мельник М.], «Муха» [Дубовець О.]

Документ був вилучений працівниками МДБ 16.08.1949 р. у вбитого кур'єра у с. Малий Олексин Рівненського р-ну Рівненської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (4 Упр.). – Оп. 30 (1960). – Спр. 13. – Арк. 114–115. Копія, уривок, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений невідомим.

* * *

Від «257».
До «Сл-па».
Жовтень 1949 р.

Йдеться про роботу видавничого сектору. Зокрема, описується хід виготовлення листівок-звернень до червоноармійців, «За що бореться УПА», «Український народ» тощо.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (4 Упр.). – Оп. 37 (1960). – Спр. 9. – Арк. 172 (конверт). Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Гомона».
До «провідника» [Галаса В.?].
Від 29 червня 1950 р.

Автор листа пояснює причини своїх непорозумінь з керівником «А» [«Адам», «Буйний», провідник Рівненського надрайону]. Також він повідомляє, що не зміг прибути на організаційну зустріч через хворобу.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 16. – Арк. 65 (конверт). Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Гонти».
До «58».
Вересень 1950 р.

У листі висловлюється прохання роз'яснити обставини смерті «Миколи». Оскільки від «Ая» [провідник Здолбунівського району] до «242» вирушило двоє підпільників, автор просить адресата поцікавитися про них. Разом з листом надаються матеріали для СБ, резюме «Гонта».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 5. – Арк. 84. Копія, машинопис. Переклад російською мовою.

* * *

Від «Матвія» [провідник Здолбунівського району?].
До «77» [Маєвський А.].
Жовтень 1950 р.

Міститься прохання до адресата затвердити план організаційної роботи на зимовий період, а також подати короткі рекомендації.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 5. – Арк. 79–80. Копія, машинопис. Переклад російською мовою.

* * *

Від «Назара» [начальник охорони Галаси В.].
До «Дем'яна».
Жовтень 1950 р.

У листі автор просить терміново вийти до нього на організаційну зустріч для відновлення організаційного зв'язку та вирішення організаційних справ. Дати для зустрічей призначені на 28–29 жовтня або 3–4 листопада 1950 р.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 5. – Арк. 93–94. Оригінал, рукопис.

* * *

Від «Назара» [начальник охорони Галаси В.].
До «Дем'яна».
Листопад 1950 р.

У листі автор просить адресата терміново прийти на зустріч, призначену на 18 чи 24.11.1950 р., подає пароль для прибуття на неї. Згадуються: «К-13», «Пробой», «Ветеран», пункт зв'язку «Білий ведмідь».

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (4-Упр.). – Оп. 37 (1960). – Спр. 7. – Арк. 102 (конверт). Оригінал, рукопис.

* * *

[Автор не вказаний]
[Адресат нерозбірливий]
Січень 1951 р.

У листі автор вказує, що він вже два місяці не може зв'язатись з адресатом, тому звітує про виконану ним організаційну роботу, проведені зустрічі, кадрові втрати.

Оригінал листа був вилучений під час чекістсько-військової операції з ліквідації провідника ПСК «Москва» «Дубового» 18.01.1951 р. на хут. Синяки біля с. Золочівка Демидівського р-ну Волинської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 2 (Упр. 2-Н). – Оп. 61 (1953). – Спр. 5. – Арк. 143–144. Копія, машинопис. Переклад російською мовою, здійснений Суходубом.

* * *

Від «Вадима».

До «356».

Серпень 1951 р.

Йдеться про надання адресатові 12 кліше для видання пропагандистської літератури. Також для видавничого відділу ставляться технічні завдання. Автор листа висловлює бажання зустрітися з адресатом 23–24 жовтня. Він надає свою нову адресу для відправлення кореспонденції – «444».

Документ був вилучений радянськими спецслужбами у грудні 1951 р. у с. Пілгани Берестечківського р-ну Волинської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 9. – Арк. 189 (конверт). Оригінал, рукопис.

* * *

[Підпис автора нерозбірливий]

До «Карпа» [«К-о», «Тарас», провідник Острозького району?].

Серпень 1951 р.

Листи від В. Галаси вдалося передати за потрібною адресою, зазначає автор документа. Він також просить дістати друкарську машинку іноземного виробництва для видавничого сектору.

Документ був виявлений радянськими спецслужбами 21.02.1952 р. у криївці ліквідованого провідника Рівненського надрайону «Адама»-«Буйного» на хут. с. Радухівка Клеванського р-ну Рівненської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 10. – Арк. 294. Копія, машинопис. Переклад російською мовою.

* * *

[Підпис автора нерозбірливий].

До «Карпа» [«К-о», «Тарас», провідник Острозького району?].

Вересень 1951 р.

Йдеться про видання пропагандистських праць «До генези УГВР» і «Розподіл Росії». Їх виготовила його копіювальна ланка, наголошує автор листа. Він також обіцяє надіслати наступного разу матеріал «Шлях до волі».

Документ був виявлений радянськими спецслужбами 21.02.1952 р. у криївці ліквідованого провідника Рівненського надрайону «Адама»-«Буйного» на хут. с. Радухівка Клеванського р-ну Рівненської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 10. – Арк. 295. Копія, машинопис. Переклад російською мовою.

* * *

Від «Оксентія».

До «Сорта».

Травень 1952 р.

Супровідний лист до нарису військової топографії. Автор просить надіслати йому польську чи німецьку карту масштабом 1:100000.

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 12.02.1953 р. у сховку на пункті зв'язку в с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. 231. Оригінал, рукопис.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. 230. Копія, машинопис.
Переклад російською мовою.

* * *

Від «Сови».

До «Насті» [наречена «Слюсаря»?].

Травень 1952 р.

Автор пише, що надсилає кліше для виготовлення бофонів. Повідомляє автобіографічні дані «Дубового» [Литвинчук І.], наводячи спогади «Смока» [Козак М.] і «Аркадія». Просить надіслати кілька номерів «Молодого революціонера». Констатується загибель «Карпа» і «Трихона».

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 12.02.1953 р. у тайнику на пункті зв'язку в с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. 234–236. Оригінал, рукопис.
Текст згасає.

* * *

Від «Свекора».

До «Кріса».

Травень 1952 р.

Автор пише, що надсилає нарис військової топографії, 2 карти, список розподілу пропагандистської літератури по пакунках. Він також просить пробачення, що не може надіслати «Української Загальної Енциклопедії».

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 12.02.1953 р. у сховку на пункті зв'язку в с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. 237а. Оригінал, рукопис.
Текст згасає.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. 237б. Копія, машинопис.
Переклад російською мовою.

* * *

Від «Василя».

До «Валентини».

Травень 1952 р.

Автор просить написати автобіографічні дані подруги «Білої». Принагідно він передає привіт від «Дзьоба».

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 12.02.1953 р. у сховку на пункті зв'язку в с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. 233–233а. Оригінал, рукопис.

* * *

Від «438».

До «Дельти».

Жовтень 1952 р.

Автор пише, що надсилає нарис військової топографії. Також він вибачається, що не може надіслати карту з масштабом 1:300000. На закінчення автор листа повідомляє, що від «Павліни» не надійшло ніякої відповіді.

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 12.02.1953 р. у сховку на пункті зв'язку в с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський р-н) Волинської обл.
ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. 238-а. Оригінал, рукопис.
Текст згасає.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. 238-б. Копія, машинопис.
Переклад російською мовою.

* * *

Від «Сови».
До «Насті» [наречена «Слюсаря»?].
[Дата не вказана] [1952 р.]

Текст згас.

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 12.02.1953 р. у сховку на пункті зв'язку в с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. 239а. Оригінал, рукопис.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. 239б. Копія, машинопис.
Переклад російською мовою.

* * *

Від «З-14» [працівник одного з технічних звен на ПЗУЗ?].
До «друга» [Литвинчук І.].
[Дата не вказана]

Автор просить вибачення за надто високу пильність. Звітує про стан діяльності видавничого сектору.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 6. – Арк. 217 (конверт). Фотокопія оригіналу, рукопис.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9108. – Т. 6. – Арк. 218. Копія, машинопис.
Переклад російською мовою.

* * *

Від «Свекора».
До «Кріса».
[Дата не вказана] [1953 р.]

Автор просить ознайомитися з матеріалами, що перебувають на пункті зв'язку, а також визначитися стосовно наступної зустрічі.

Документ був вилучений радянськими спецслужбами 12.02.1953 р. у сховку на пункті зв'язку в с. Борохів Теремнівського р-ну (зараз – Ківерцівський) Волинської обл.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 13. – Спр. 398. – Т. 21. – Арк. 228. Оригінал, рукопис.
Текст згасає.

Згадки про інші листи

Від «Грицька» [провідник одного з надрайонів на Волині].
До «Чмелика».
Від 4 травня 1946 р.

Опубл.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Київ–Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 156.

* * *

[Невідомий автор]

До «Чада» [Ващишин І., провідник Рівненського р-ну].

Від 27 червня 1946 р.

Опубл.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Київ–Торонто, 2006. – Т. 8. – С. 156.

* * *

[Невідомий автор].

До «Орлана» [Галаса В.].

[Дата не вказана].

У документі перераховуються пункти зустрічі провідного активу ОУН(б) на Волині.

Лист виявлений працівниками МДБ в одній з криївок ОУН на Волині.

ГДА СБ УКРАЇНИ. – Ф. 65. – Спр. С-9079. – Т. 26. – Арк. 200.

(Закінчення)

Упорядники:

Володимир КОВАЛЬЧУК,

*кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.*

Валерій ОГОРОДНІК,

*кандидат історичних наук, консультант Галузевого
державного архіву Служби безпеки України.*

ОФІЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 204/2011-РП

ПРО ДОДАТКОВІ ЗАХОДИ З ПОШУКУ, ДОСЛІДЖЕННЯ І ВПОРЯДКУВАННЯ МІСЦЬ ПОХОВАНЬ ЖЕРТВ ВІЙНИ, ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ ТА ІНШИХ ТРАГЕДІЙ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

З метою вдосконалення роботи з пошуку, дослідження і впорядкування місць поховань жертв війни, політичних репресій та інших трагедій Українського народу:

1. Кабінету Міністрів України:

1) вжити за участю Національної академії наук України в установленому порядку заходів щодо:

- активізації роботи з пошуку, дослідження і впорядкування місць поховань жертв війни, політичних репресій та інших трагедій Українського народу (далі – пошукові роботи), залучення до неї громадських організацій, а також забезпечення планового, наукового характеру такої роботи;

- неухильного додержання вимог законодавства при проведенні пошукових робіт, увічнення пам'яті загиблих;

2) опрацювати питання щодо утворення спеціальної комісії з вивчення питань, пов'язаних із виявленням і дослідженням місць поховань жертв війни, політичних репресій та інших трагедій Українського народу, а також створення наукового мартирологу загиблих;

3) забезпечити фінансування в установленому порядку пошукових робіт у необхідних обсягах.

2. Міністерству внутрішніх справ України, Міністерству оборони України, Міністерству закордонних справ України, Службі безпеки України, Державній архівній службі України, Державній пенітенціарній службі України вжити за участю Генеральної прокуратури України додаткових заходів із виявлення документів, які містять інформацію про місця поховання жертв війни, політичних репресій та інших трагедій Українського народу із розсекречення в установленому порядку таких документів, сприяти вільному доступу до розсекречених архівних документів представників громадських організацій, наукових установ та організацій, учених та громадян.

3. Міністерству внутрішніх справ України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям ужити заходів щодо запобігання актам наруги над могилами, іншими місцями поховань жертв війни, політичних репресій та інших трагедій Українського народу, пам'яттю загиблих.

4. Це Розпорядження набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України Віктор ЯНУКОВИЧ

21 червня 2011 року

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Редакційна колегія журналу «Воєнна історія» запрошує Вас до активної співпраці!

Журнал розрахований на широкий загал науковців, викладачів воєнної історії та всіх, хто цікавиться українською історією. Він надходить до найвідоміших бібліотек країни, наукових установ і навчальних закладів.

До розгляду приймаються статті державною мовою загальним обсягом не більше 10 машинописних сторінок (формат А4, кількість рядків на сторінці – не більше 29, кегль – 14, друкування з одного боку аркуша).

Рукописи слід подавати у роздрукованому і електронному вигляді; вони мають супроводжуватися інформацією про автора (авторів): військове та вчене звання, науковий ступінь, прізвище, ім'я та по-батькові (повністю), місце роботи та посада, яку обіймає автор, адреса для листування, номери телефонів, факсів, адреса електронної пошти, а також **обов'язково додається фото автора (авторів).**

Матеріали можна подавати безпосередньо у редакцію за адресою:

Україна, м. Київ, вул. Грушевського, 1/30, кім. 348,
редакція журналу «Воєнна історія» (телефон головного редактора: (067) 974-15-82)
або представникам журналу у регіонах, адреси яких подані на обкладинці журналу.
Електронна адреса: serlytvyn@ukr.net

У науковій статті повинні бути такі елементи:

1. Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор; формулювання мети статті; виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у напрямку.

2. Мова публікації – українська.

3. До статті додається перелік ключових слів та анотація обсягом до 1/4 сторінки машинописного тексту (українською, російською та англійською мовами).

4. Усі скорочення при їх першому згадуванні мають бути розшифровані. Використання скорочень у назві та резюме статей не допускається.

5. Фотографії до статті слід підписати на звороті (назва статті, номер згідно з посиланням на них у тексті, підпис до фотографії, позначка стрілкою (-) верху фотографії).

6. Усі рисунки повинні бути підписані та пронумеровані відповідно до посилань на них у тексті.

7. Таблиці повинні мати назву та порядковий номер.

8. Бібліографічні описи посилань у переліку, скорочення слів і словосполучень оформляють відповідно до чинних стандартів з бібліотечної та видавничої справи (ГОСТ 7.1-84, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78, ДСТУ 3008-95).

9. **УВАГА!** Посилання подаються у тексті в квадратних дужках: номер у списку джерел та, через кому, сторінка цитування.

Додаткові вимоги до матеріалів в електронному вигляді:

1. Текстові файли повинні бути у форматі Microsoft Word. Текст слід складати без примусового переносу слів. Абзацні відступи зазначаються при форматуванні, а не шляхом використання пробілів.

2. Таблиці мають бути розміщені у тому ж текстовому файлі.

3. Графічний матеріал (фотографії та рисунки) має бути поданий окремими файлами форматів TIFF або EPS роздільною здатністю 300 dpi – для растрових зображень, 600 dpi – для графічних.

Запропоновані роботи не мають бути одночасно подані для публікації в інші видання або не повинні бути раніше опублікованими.

Відповідальність за зміст матеріалів несуть автори.

Усі наукові статті проходять процедуру рецензування.

Редакція залишає за собою право скорочення і виправлення надісланих статей, їх публікацію у вигляді коротких повідомлень і анотацій.

Не прийняті до публікації матеріали авторам не повертаються.

**Редакційна
колегія.**